

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XX

Beograd, decembar 2015.

Broj 4 str. 371-474

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/faks: 011/2642-026
Tkući račun: 180-100121001142034
E-mail: debeograd@gmail.com

**Predsednik Društva
ekonomista Beograda:**

dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik
dr Jelica Petrović - Vujačić

Redakcija, Board of Editors
Редакционная коллегия

dr Jelica Petrović - Vujačić, dr Zorka Zakić,
dr Vesna Milićević, dr Petar Đukić, dr Ljubinka Joksimović, dr Gojko Rikalović, dr Ivica Stojanović, dr Darko Marinković,
dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, dr Sreten Vuković, dr Sida Subotić, dr Nataša Cvetković, dr Ljiljana Jeremić, dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, dr Bojan Ilić,
dr Gordana Kokeza, dr Dejan Molnar

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

ALKAGRAF, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade
(Founded in 1932),
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/fax: 011/2642-026

**President of Economists Association of
Belgrade:**

dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

dr Jelica Petrović - Vujačić

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Союз экономистов Белграда,
Београд, Кнеза Милоша 12
Тел/факс: 011/642 026

Председатель Союза экономистов Белграда:
др Гојко Рикаловић

Главный ответственный газеты редактор:
др Јелица Петровић - Вујачић

Технический редактор:
Славомир Мирковић

SADRŽAJ

Stevan Devetaković

PODSTICAJI RAZVOJU U SRBIJI SA OSVRTOM NA NJIHOVO
TERITORIJALNO DELOVANJE 371

Slaviša Đukanović

FINANSIJSKI ASPEKTI PRIMENE OBNOVLJIVIH IZVORA
ENERGIJE..... 387

Milorad Filipović, Miroslav Nikolić, Maja Stošković

MOGUĆNOSTI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG RAZVOJA U
SRBIJI 401

Borisav T. Knežević

JAVNE NABAVKE U REPUBLICI SRBIJI: NAJNOVIJE
ZAKONODAVNE IZMENE I USKLAĐIVANJE SA PRAVILIMA
EVROPSKE UNIJE O JAVNIM NABAVKAMA 413

Svetozar Krstić, Danijela Sofronijević

FLEKSIBILNI MODELI ZAPOSЉAVANJA I PRAVA
ZAPOSLENIH..... 425

Maja Stošković, Jelena Ivanković

IZAZOVI I BUDUĆNOST MSP SEKTORA U SRBIJI..... 439

Svetozar Krstić, Dejan Zrilić

PLATFORMA ZA RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA U
BEOGRADU 455

Ekonomski vidici, godina XX, Br. 4, 2015.

Dalibor Bubnjević

PERSPEKTIVE LOKALNIH MEDIJA U GLOBALNOJ
(KREATIVNOJ) EKONOMIJI.....461

IZDAVANJE OVOG BROJA ČASOPISA "EKONOMSKI VIDICI"
POMOGLA JE PRIVREDNA KOMORA BEOGRADA.

PODSTICAJI RAZVOJU U SRBIJI SA OSVRTOM NA NJIHOVO TERITORIJALNO DELOVANJE

Stevan Devetaković*

sdvtkovic@gmail.com

Rezime

U radu istražujemo mogućnosti i ograničenja za podršku razvoju mera fiskalne politike, izgradnjom elemenata ekonomske i socijalne infrastrukture, imajući u vidu njihovo teritorijalnodeovanje. Mi smo prikazali aktuelne mere i instrumente koji se koriste u Srbiji, ističući neophodnost da se podaci prikupljaju za sve nivoe teritorijalne organizacije koriste istu metodologiju za unutrašnja i međunarodna poređenja. Mi smo napravili pregled trenutne i relevantne literature u toj oblasti, a posebno istražujemo primenu različitih modaliteta sa našoj trenutnoj ekonomskoj stvarnosti, te kako se mogu kombinovati da se postignu najveći ukupni razvojni rezultati, istovremeno imajući u vidu teritorijalne efekte.

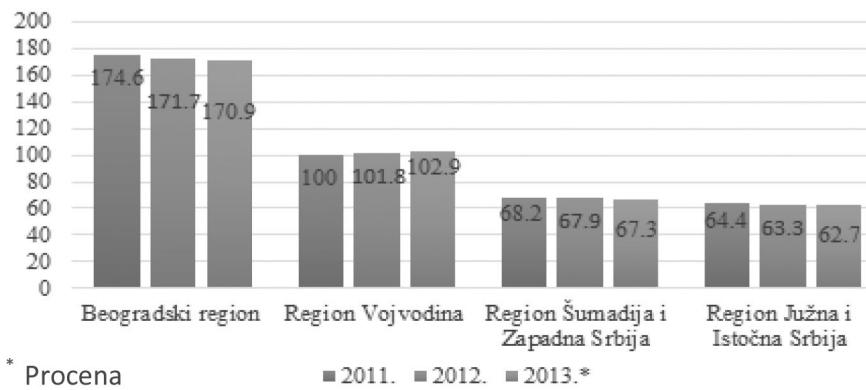
1. Polazeći od teme našeg skupa Ka novoj privredi Srbije na samom početku ćemo se osvrnuti na aktuelnu situaciju u pogledu teritorijalne razvijenosti u našoj zemlji kao početnoj prepostavci daljih izlaganja. Najočitije na probleme u razvijenosti pojedinih delova zemlje ukazuje se u Uredbi o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. godinu¹ U njoj je izvršeno razvrstavanje teritorija na osnovu vrednosti bruto-domaćeg proizvoda po glavi stanovnika u odnosu na republički prosek, za referentni period. Lista razvijenosti je napravljena u dva nivoa – •regiona (NSTJ2) i •jedinica lokalne samouprave (LAU1 i LAU2). Kao razvijeni regioni izdvojeni su •Beogradski region i •Region Vojvodine, a u nedovoljno razvijene svrstani su •Region Šumadije i Zapadne Srbije, te •Region Južne i Istočne Srbije, uz napomenu da takav status ima i Region Kosova i Metohije.

* redovni profesor u penziji, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

¹ Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2014, od 1. oktobra 2014. godine

Grafički prikazano za posmatrane godine međuregionalni odnosi su sledeći²:

BDP per capita (RS=100)

	2011.	2012.	2013.
Koeficijent varijacije	0,5019	0,4947	0,4950

Od ukupnog broja jedinica lokalne samouprave (obuhvaćeno je 145), samo je 20 iznad republičkog proseka, 34 je 80-100%, dakle ispod republičkog proseka, 47 su nedovoljno razvijene jedinice lokalne samouprave (60-80%), 44 su izrazito nedovoljno razvijena područja (ispod 60% republičkog proseka GDP), a od ovog poslednjeg broja je 19 jedinica opredeljenih kao devastirana područja. Nažalost, potrebne podatke za lokalne samouprave koji bi bili uporedivi sa prethodno navedenim na grafikonu, odnosno u tabeli koeficijenata varijacije za NSTJ2 nismo mogli naći ni u godišnjacima, niti u drugim statističkim izvorima te nismo mogli izvršiti odgovardajuća upoređenja na ovom nivou teritorijalne organizacije. Ipak, prema nekim našim ranijim istraživanjima postojeće razlike za NSTJ3 i LAU su u znatno većem rasponu³ što smatramo da je veoma značajna činjenica za aktivnu regionalnu politiku. To je posebno značajno danas u Srbiji jer je potrebno time zaustaviti ispoljene tendencije širenje, odnosno postupno ih preusmeriti

² Izvori: Izveštaj o regionalnom razvoju 2012. pdf, str. 4., http://www.srbijanac.rs/doc/Izvestaj_o_regionalmrazvoju_2012.pdf; obe web adrese korišćene novembra 2014.

³ Videti naš zajednički rad sa E. Jakopinom, Regionalizacija u Srbiji, Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2009.

ka ujednačavanju razvijenosti NSTJ3, odnosno lokalnih samouprava unutar njih. Ovom prilikom nećemo se baviti metodama za ocenu postojećih teritorijalnih razlika na bilo kom nivou, već ćemo ukazati da je to veoma dobro i kompetentno učinjeno u našoj literaturi⁴. Prema tome, ovde polazimo od premise da regionalne razlike u Srbiji postoje, pa ističemo dva uslova koja smatramo bitnim za ujednačavanje teritorijalne razvijenosti, odnosno ocenu uspešnosti provođenja regionalne politike i posebno podsticaja regionalnom razvoju u kontekstu ukupnih podsticaja razvoju.

2. S obzirom na odnose u broju stanovnika regiona (NSTJ2) određenih prema kriterijima utvrđenih za potrebe statističke regionalizacije EU i nivou razvijenosti unutar njih (širok dijapazon broja stanovnika u NSTJ3)⁵, subregionala ili LAU2. Stoga smatramo da bi za adekvatnu regionalnu politiku valjalo uvesti bar još jedan nivo, ujednačeniji po broju stanovnika ili bar znatno manjom varijacijom razvojnih indikatora, kako bi se mogle sagledati unutarregionalne razlike u nivou razvoja, osobito ukoliko se uz ekonomske pokazatelje uključe i ostali relevantni za kompleksnu ocenu regionalne razvijenosti.

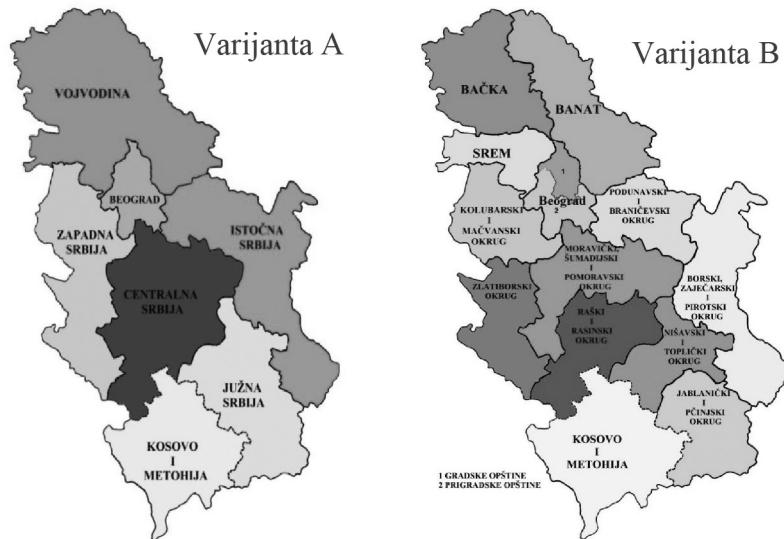
Kao drugi uslov za određenje i vođenje aktivne regionalne politike u pravcu ujednačavanja nivoa razvijenosti, smatramo da bi valjalo formulisati listu indikatora koji bi se sistematski pratili na svim nivoima teritorijalnog određenja, a ne samo za NSTJ2 (regione) kakva je praksa danas. Tek sa tako razgranatom bazom podataka, smatramo da se mogu primeniti kompleksniji, savremeniji metodi određivanja teritorijalne razvijenosti i ocenjivati rezultati provođenja regionalne politike, odnosno zaustaviti čitav niz postojećih negativnih tendencija na većini teritorija, te najpre njihovo zaustavljanje, a potom i preusmeravanje ka ujednačavanju uslova života i napretka delova unutar zemlje. U nastavku ćemo navesti naše predloge za moguća teritorijalna rešenja i indikatore razvijenosti:

⁴ Pominjem radevine iz te problematike dr Dejana Molnara – Činjenice o regionalnim razlikama u Srbiji (2013.) i njegova doktorska disertacija Regionalne nejednakosti i privredni rast, primer Srbije (2013.).

⁵ NSTJ2 NSTJ3 LAU2
Koeficijent varijacije stanovništva 0,1113 1,0742 1,0857

Izvor podataka: Stat.gov.Srb2014., str. 416-420

Grafikon 1 Dve varijante moguće subregionalizacije

Tabela 1 Mogući indikatori razvijenosti⁶

Prostora	Stanovništva
• Površina	• ERO*
• Broj stanovnika	• ERO per capita
• Stanovnika na km ²	• Zaposleni
• Preduzeća sa više od 10 zaposlenih na km ²	• Stopa zaposlenosti
• Izgrađeni stanovi	• Nezaposleni
• Izgrađeni stanovi na 1000 km ²	• Stope nezaposlenosti
• Udeo puteva sa savremenim kolo- vozom u ukupnim putevima	• HDI (Indeks humanog razvoja)
• Indeks relativne gustine industrije	• Demografsko pražnjenje
	• Stepen obrazovanja stanovništva
	• PTT pretplatnika za 100 stanovnika
	• Putničkih automobila na 100 stanovnika

* ERO obuhvata zarade zaposlenih, izvore budžetske prihode, penzije i ostala socijalna primanja.

⁶ E. Jakopin, S. Devetaković, Regionalizacija Srbije, Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Beograd, 2009.

Ukoliko bi se pratio skup pokazatelja za uže teritorijalne celine od regiona (NSTJ2) mogla bi se na odgovarajući način sagledati njihova unutar regionalna razvijenost, te odgovarajućim merama politike podsticanja razvoja uopšte, a prvenstveno podsticajima koji bi se mogli na pogodan način teritorijalno usmeravati, s tim da se jednovremeno bolje ukomponuju u postojeće regionalne strukture, odnosno deluju na promene ovih u željenom smeru. Sadašnje stanje u ovom domenu za tekuću godinu se razrešava Uredbom Vlade Republike Srbije kojom se utvrđuje „program podrške realizaciji mera od regionalnog i lokalnog značaja“. Mada se u naslovu Uredbe pominje regionalni značaj, u suštini se njome utvrđuju sredstva za lokalne samouprave na svim nivoima razvijenosti. Utvrđeni ciljevi⁷ koji bi trebalo da se ostvare podsticajima u 2015. godini su sledeći:

1) (60 miliona RSD) podrška jedinicama lokalne samouprave, koje su razvrstane u prvu (iznad proseka RS), drugu (80% do 100% proseka) i treću (60% -80% proseka) grupu prema stepenu razvijenosti, za sufinsaniranje učešća, koje su obezbedile jedinice lokalne samouprave, za projekte koji su od značaja za regionalni i lokalni razvoj, kao i za unapređenje međuopštinske, međuregionalne, prekogranične međunarodne saradnje;

2) (20 miliona RSD) podrška jedinicama lokalne samouprave razvrstanih u četvrtu grupu (ispod 60% proseka) prema stepenu razvijenosti za sufinsaniranje učešća, koje su obezbedile jedinice lokalne samouprave za projekte koji su od značaja za regionalni i lokalni razvoj, kao i za unapređenje međuopštinske, međuregionalne, prekogranične i međunarodne saradnje;

3) (20 miliona RSD) jačanje institucionalne infrastrukture za podršku regionalnom razvoju kroz sufinsaniranje godišnje članarine jedinica lokalne samouprave za rad i poslovanje Akreditovane regionalne razvojne agencije.

Naravno, sem podsticaja izloženih na prethodnoj tačci (pasusu) što su neposredno usmereni na teritorijalni razvoj, nameće se pitanje da li oni mogu ozbiljnije doprineti napretku pojedinih regiona, pošto su predviđeni mehanizmi namenjeni lokalnim samoupravama, a to praktično znači opštinama (LAU) i to svih nivoa razvojenosti. S druge strane, ovde moramo primetiti da se napred navedeni podaci prema Uredbi ne poklapaju sa onima što smo ih našli u bazi Agencije za privredne registre za prvih pola 2015. godine od 223,5 milijardi dinara (Tabela 2).

⁷ Prema Uredba o utvrđivanju Programa podrške realizaciji mera od regionalnog i lokalnog značaja u 2015. godini, Sl. Glasnik RS, br. 32/2015

Tabela 2 Podsticaji regionalnog razvoja prema nivou teritorijalnog usmeravanja⁸

Usmereni na nivo		2012	2013	2014	2015*
01. Opštine	hilj.	107 139 269	65 748 148	87 505 250	42 669 695
	%	41,4	31,4	29,6	19,1
02. Oblasti	hilj.	21 978 798	10 019 264	9 739 251	7 880 225
	%	8,5	4,8	3,3	3,5
03. Regionala	hilj.	139 241	169 026	53 401	47 840
	%	0,1	0,1	0,0	0,0
04. Republike Srbije	hilj.	129 377 528	133 166 630	198 330 081	172 827 475
	%	50,0	63,7	67,1	77,4
Ukupno		258 634 836	209 103 069	295 627 983	223 425 235

* Podaci za prvo polugodište (1. I do 30. VI) 2015. godine.

Prema izloženim podacima Agencije za privredne registre pojedinačno najveći iznosi tokom ove i prethodnih godina usmereni su na nivo Republike Srbije (50-77%), a istovremeno je gotovo zanemariv iznos usmeren na nivo regionala (0,1-0,02%). Druga po obimu stavka su podsticaji usmereni na nivo opštine, s tim što ona u razmatranom periodu pokazuje tendenciju izrazitog smanjenja, što se može reći na znatno nižem nivou i za sredstva usmerena na nivo oblasti. Na drugoj strani zapažamo naizmenični pad i rast ukupnih svota koje se koriste. To ćemo uzeti kao argument da ovaj mehanizam nije primjenjen saglasno, odnosno ne znači ostvarenje neke strategije razvoja i/ili odgovarajućeg planskog dokumenta koji se odnosi na teritorijalni razvoj zemlje. Pre bi se moglo reći da se politika podsticaja vodi kratkoročno, prema tekućim političkim odlukama, raspoloživim sredstvima ili mehanizmima/instrumentima što se mogu koristiti iz IPA fondova EU, odnosno što stoje na raspolaganju iz mogućih inostranih izvora. S obzirom da u dostupnim izvorima nismo naišli na još neke instrumente i mehanizme sem novčanih za posticanje, to se nameće ocena da je dijapazon podsticaja dosta sužen, što je posebno uočljivo kada se porede sa iskustvima razvijenih privreda koje se suočavaju sa značajnim teritorijalnim razlikama.

⁸ Izvor: <http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>, oktobar 2015.

U ovom izvoru nalazimo određenje PODSTICAJ REGIONALNOM RAZVOJU –konkretno ulaganje ili programsko usmeravanje ulaganja za realizaciju projekata od posebnog značaja za regionalni razvoj.

Prema izabranim primerima najbolje prakse u EU i iskustva ostalih razvijenih zemalja⁹, koje smo našli u novijoj literaturi, primenjuju se raznovrsni mehanizmi kao neposredni ili posredni podsticaji:

- fiskalni kredit i druge poreske forme;
- fond za rano podsticanje MSP;
- inovacije u klasterima koji rastu, inkubatorima ili naučnim parkovima;
- ekološka modernizacija;
- energetskaefikasnost i čiste tehnologije;
- preduzetničko obrazovanje mladih (do 20 god.);
- široki skup usluga vođenja i obučavanja, uključiv sve univerzitete i međunarodne konsultante u ocenjivanju poslovnih ideja;
- vođeno preduzetništvo;
- snažno oslanjanje na znanje sa jakim osloncem na IR;
- promovisanje preduzetničkog duha;
- formiranje regionalnih mreža;
- jačanje unutar kompanijskih inovacionih lanaca;
- stvaranje novih modela međusobnih odnosa preduzeća i državne administracije;
- započinjanje programa izvoza;
- podrška regionalnoj privredi kroz znanje, istraživanja i razvoj;
- unapređenje lokalne i regionalne privlačnosti;
- unapređenje kvalifikacija lokalnog stanovništva regiona.

Naravno, pobrojani mehanizmi u praksi razvijenih zemalja pokazuju da se koristi široka paleta podsticaja. U raznim zemljama koriste se njihove različite kombinacije, odnosno u raznim periodima kad se posmatra samo jedna zemlja. Primena nekog ili nekoliko pobrojanih mehanizama zavisi od ekomske i političke stvarnosti pojedinačne zemlje, a ona je različita i u pogledu teritorijalne organizacije za nivoe koji su ekvivalentni našim NSTJ2 i NSTJ3 (regioni i subregioni). Međutim, podaci za ovaj skup zemalja nisu uporedivi sa našim (napred izloženim) jer je za sada jedini izvor brojnih

⁹ Na osnovu Encouraging entrepreneurship at local and regional level, Best Practice Examples from EER (European Entrepreneurial Region), EU i EER, 2012.; kao i

<http://info.siteselectiongroup.com/blog/regional-economic-incentives-update-alabama-illinois-new-jersey-new-mexico-north-carolina-oklahoma-tennessee>; oktobar 2015.

podataka o ukupnim podsticajima APR (Agencija za privredne registre), a moramo konstatovati da se po metodologiji razlikuje od odgovarajuće u Republičkom zavodu za statistiku. Stoga smatramo da bi metodologiju obuhvata trebalo precizirati i usaglasiti sa međunarodnim statističkim institucijama, prvenstveno sa Eurostat-om kako bi se obezbedila međunarodna uporedivost, a najverovatnije bi i ovaj domen valjalo prebaciti na Republički zavod za statistiku, pošto on inače svoju metodologiju usaglašava sa međunarodnim standardima i tako čini uporedivim podatke koje objavljuje u svojim povremenim i stalnim publikacijama.

3. Efikasnost podsticanja razvoja uopšte, sa osvrtom na njihovo teritorijalno delovanje u nastavku ćemo razmotriti sa stanovišta mogućnosti primene različite teritorijalne jedinice u Srbiji, a posebno ćemo ukazati na one čiji potencijalni efekti mogu biti veći u regionima gde je opšti nivo razvijenosti značajnije ispod nacionalnog proseka. S obzirom na prikazane i raspoložive podatke, prvenstveno smo se zadržati na finansijskim, odnosno poreskim i infrastrukturnim podsticajima. Naravno, pri tome smo svesni da se u savremenoj literaturi razmatraju i inipodsticaji regionalnom razvoju poput – regiona koji uče¹⁰, milje pogodnih za inovacije, industrijska područja, a svise oni uobičajeno određuju kao politike „novog talasa“ ili regionalne politike na strani tražnje.

Uopšte uzev, pošli smo od toga da se kao povoljni uslovi za regionalni razvoj prvenstveno imaju u vidu – infrastrukturna privlačnost, unapređenje mogućnosti za zapošljavanje ili šire uzev povoljne okolnostišto pored zaposlenja, podrazumevaju dobre pretpostavke za život ljudi i vođenje poslovnih aktivnosti. Davanje finansijskih i infrastrukturnih podsticaja neki autori¹¹ smatraju veoma značajnim za regionalni razvoj iz jednog ili drugog razloga, a otvoreno je pitanje mehanizama putem kojih se poreski i infrastrukturnipodsticaji pretvaraju u regionalni razvoj, što ga u kasnijim radovima postavlja kao problemi sam autor, Bartik¹².

Svoje opredeljenje za poreske i infrastrukturne podsticaje onuzima kao značajne mehanizme podrške razvoju uopšte i prvenstveno regionalnom

¹⁰ Learning Regions – Providing Support for Networks, Programme Presentation, Bonn-Berlin, 2004. https://web.archive.org/web/20070412000350/http://www.bmbf.de/pub/learning_regions_providing_supports_for_networks.pdf, oktobar 2015.

¹¹ Bartik, T. J. 1991, Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991.

¹² Ovdje pominjemo samo one koji su ušli u direktnu raspravu sa Bartik-om – McGuire, Th. J., 2002, Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991., videti osvrt u National Tax Journal, Vol. XLV, No. 4, Evanston, IL, USA, str. 457-459., oktobar 2015.

razvoju, smatrujući da su društveni efekti veći od privatnih troškova, pa se zato zalaže da se na osnovu toga opravdava njihovo subvencionisanje. Uzimaju se za primer nove industrije,bilo da su vezane za informacione tehnologije ili usluge koje one zahtevaju. Prvi ulazak u taj domen nailazi na teškoće poštušu im potrebna specifična znanja i obuka kadrova koji su neophodni za rad na specifičnim poslovima.Upravo takva znanja i veštine su na tržištu rada deficitarna u odnosu na tražnju, pa se zato investitori pri samom ulasku u taj domen sreću sa povećanim izdacima za obuku i pripremu potrebnih kvalifikacija, stoga su im na početku značajni podsticaji što ih dobijaju putem poreskih olakšica i infrastrukturne podrške.Bez dobre infrastrukture oni ne mogu da se povezuju niti unutar regiona, a ni sa potencijalnim korisnicima u zemlji i inostranstvu. Tek obezbeđivanjem ovih preduslova omogućuje im se da aktiviraju kapacitete u koje su investirali i u njimatrano zaposle potreban broj radnika.

Na drugoj strani, procenjuje seda primjenjeni mehanizam infrastrukturnih podsticaja koji se materijalizuju kroz uspešno aktiviranje novoizgrađenih preduzećašto dovodi do regionalnog razvoja, u svom daljem delovanju pokazuju manju sklonost promeni lokacije. Na primeru Indije¹³ kao zemlje u razvoju, za koju su navedeni podaci,pokazuje se težnja novonastalih industrija da jednom privučene ostaju u odgovarajućem regionu. To znači da ukoliko dobiju infrastrukturu, te industrije na osnovu nje započnu aktivnost, vezuju se i za lokaciju, pa su njihova premeštanja veoma retka. Sem toga, infrastrukturne investicije izazivaju još neke dodajne efekte, od kojih je svakako veoma značajno direktno i indirektno povećavanje zaposlenosti.¹⁴ Investiranjem u telekomunikacije, na primer, povećaće se tražnja za robama i uslugama koje se koriste za njihovuizgradnju/stvaranje, ali će jednovremeno porasti ukupan nacionalni proizvod, odnosno zaposlenost.¹⁵

¹³ Sridhar, K. S., 2005, INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT, Competition Among Sub-National Governments, Palgrave Macmillan, p. 124.

¹⁴ Alleman, J., C. Hunt. D. Michaels, M. Mueller, P. Rappaport and L. Taylor, 2002. TELECOMMUNICATIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SOUTHERN AFRICA, memo, Sydney International Telecommunication Society; from http://www.colorado.edu/engineering/alle-man/print_files/soafrica_paper.pdf, oktobar 2015.

¹⁵ Na osnovu analize provedene za Program urbane zone predužeća u New Jersey-u, Rubin, M. i R. Armstrong, 1989, The New Jersey Urban Enterprise Zone Program: An Evaluation, Wayne, NJ, Urbanomics, 1989., procenjeno je da je multiplikator proizvodnje 1,61, a multiplikator zaposlenosti 2,26. Drugim rečima, to znači da se na 1\$ direktnog porasta proizvodnje ona uveća za još 0,61\$ u ostalim kompanijama, odnosno za jednog novozaposlenog u novonastalim firmama dobija se još 1,26 dodatnih poslova.

U primeni navedenih mehanizama, naravno, postoje i izvesne opasnosti, posebno ukoliko se ima u vidu celina zemlje i mogućnost da sviteritorijalni delovi međusobno oštro konkurišu, prvenstveno poreskim podsticajima, u granicama koliko im to dopuštaju mehanizmi ubiranja autonomnih prihoda. Ukoliko to pređe određenu granicu, može biti ugrožena sposobnost nekih teritorija da finansijski, iz sopstvenih izvora obezbeđuju izgradnju neophodnih elemenata ekonomske i socijalne infrastrukture. Zbog toga su se u pojedinim slučajevima zemlje opredeljivale da umesto poreskih podsticaja prvenstveno nude infrastrukturnu podršku investitorima koji se odluče da u izabranim tačkama lociraju svoje kapacitete. Drugim rečima, brojne zemlje sveta u širokom dijapazonu razvijenosti, od SAD pa sve do Kine i Indije biraju neku formu prostorno orientisanih (koncentrisanih) politika u formi specijalnih privrednih zona (tačaka rasta). Njihova je prednost što mogu najpre biti određeni kao relativno male, ograničene teritorije (u nas se danas često za njih koristi naziv inkubatori rasta ili inkubatori za mala i srednja preduzeća) za koje se vezuju podsticaji sa težnjom da se u njima koncentrišu ekonomske aktivnosti, kako bi se, kada pokažu dobre razvojnerezultate i same počnu da privlače investicije, onepostepeno prostorno širile,bolje reći,uvodile kao nove tačke rasta u postojeću mrežu unutar pojedinačno posmatranih regiona/subregionala.

4. Opredeljujući se za neko od prikazanih rešenja koje bi se moglo primeniti u ekonomskoj stvarnosti Srbije, valja primetiti je u pitanju mala zemlja, na niskom nivou društvene i ekonomske razvijenosti, sa još uvek nezavršenim procesom tranzicije, što sve zahteva posebnu obazrivost u izboru i primeni raznovrsnih ekonomsko političkih mera. S obzirom da je karakterišu i dosta velike teritorijalne razlike u razvijenosti, to se one svakako moraju imati u vidu prilikom izbora podsticaja razvoju uopšte, te njihovi teritorijalni efekti, kako bi se najpre bar zaustavilo dalje širenje dispariteta, a koliko god je to moguće i stvarali uslovi za njihovo postepeno smanjenje, odnosno tešnje razvojno povezivanje, produbljavanje teritorijalne podele rada, podizanje konkurentnosti i opšteg nivoa razvoja privrede i društva.

Jednovremeno bi valjalo obezreditiformiranje osnovne infrastrukturne mreže (ona je u nadležnosti države kao celina, pa i države Srbije) kojom bi se svi regioni u zemlji povezali u jedinstven sistem, odnosno njome bi sestvarale jednačene mogućnosti napredovanja i zaštite za svo stanovništvo, te mogućnosti za delovanje privrednih subjekata i njihov razvitak.

5. Prilikom ocenjivanja izloženih podsticaja valja imati u vidu sa kog stanovišta se valorizacija vrši. Naime, jedna je mogućnost da se efekti

ocenjuju sa aspekta pojedinačnih regiona, odnosno subregiona, uzetih za sebe, drugi pristup ima u vidu međusobne odnose njih kao teritorijalnih celina, prvenstveno onih što su najnerazvijeniji prema proseku ili najrazvijenijim, a treći je pristup da se istovremeno sa regionalnim aspektom ocenjuju i rezultati na nivou ukupne privrede zemlje¹⁶.

U nastojanju da se izbegnu stalne međusobne regionalne konfrontacije oko poreskih podsticaja, te da se ne ugrozi „fiskalno zdravlje“ javnih finansija u pojedinim regionima, osobito onim nerazvijenijim, smatramo racionalnim da se u regionima izvrši izbor tačaka rasta (inkubatora rasta ili inkubatora za mala i srednje preduzeća) u kojima bi se primenjivao mehanizam fiskalnih podsticaja. Zahvaljujući takvoj selekciji i ograničenom broju tačaka, zadržala bi se mogućnost da se i iz lokalnih izvora (koji se ne bi previše smanjili) finansira i vrši obezbeđenje infrastrukturnog povezivanja sa nacionalnim mrežama/sistemima privredne i društvene infrastrukture. Na takav način vršilo bi se teritorijalno orientisano podsticanje rasta putem ekonomsko političkih mera na regionalnom ili čak subregionalnom nivou. Time što bi njihov domaćaj bio ograničen na izabrane tačke, što znači smanjenje rizika od neizvesnog ishoda i visine troškova ukoliko bi se mehanizmima podsticaja obuhvatale čitave teritorije regiona/subregiona. Sem toga, teritorijalno usmerenim podsticajima uzima se u obzir činjenica da je veliki deo radno sposobnog stanovništva vezan za prostor na kome inače živi zbog socijalnih i psiholoških razloga, odnosno ekonomskih – prvenstveno troškova promene posla i preseljenja, što posebno pogađa i veoma je nepovoljno za one sa najnižim nivoom kvalifikacija. Upravo zato bi se prilikom izbora tačaka mogao respektovati postojeći teritorijalni razmeštaj stanovništva.

6. Sa svoje strane, primena podsticaja može biti usmerena na sve investitore koji su spremni da svoje nove kapacitete lociraju u izabranim tačkama. To uopšte uzev doprinosi povećanju ekonomske aktivnosti, najpre u fazi gradnje objekata i instaliranja opreme, a po njihovom aktiviranju – trajnom zapošljavanju potrebnog broja radnika i uvećanoj ponudi proizvoda/usluga koje stvaraju. U tom slučaju se vrši diverzifikacija (razgranavanje) i uvećanje obima ekonomske aktivnosti na datom, za to opredeljenom prostoru. Teritorijalna koncentracija omogućuje njihovo međusobno povezivanje,zatim podsticanje kroz različite mehanizme, potom uspostavljanje odnosa sa ostalim tačkama rasta unutar regiona (ukoliko ih ima),odnosno uključivanje u celinu privrede zemlje, pa i šire.

¹⁶ Ovaj se pristup podrobno razmatra u napred pominjanoj knjizi Sridhar, K. S., 2005, INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT, op. cit., p. 4-12

Kao drugi pravac delovanja može se označiti usmeravanje podsticaja na investicije koje bi imale za rezultat geografsku koncentraciju međusobno povezanih subjekata [po raznovrsnim osnovama, programski–vertikalno ili horizontalno, tehnološki uz oslonac na istu NIR (naučnu, istraživačku i razvojnu) osnovu, kadrovski–računajući na korišćenje odgovarajućih profila stručnih kvalifikacija, odnosno korišćenjem u odgovarajućem stepenu društvene infrastrukture, a prvenstveno sistema stručnog obrazovanja na odgovarajućem prostoru koji bi zahvaljujući upravo toj međusobnoj povezanosti postizali tzv. eksternu ekonomiju obima, formirajući istovremeno neku vrstu klastera, što bi im obezbeđivalo¹⁷ povoljniji međusoban uticaj na osnovu prostorno bliskih aktivnosti. U tom slučaju bi mogli da budu povezani i sa ostalim potrebnim institucijama koje bi i same pozitivno uticale na preduzetničke zahvate i/ili inovacije. Izložen pristup se može staviti pod znak pitanja pošto se podsticaji usmeravaju samo na neke aktivnosti koje se uklapaju u klaster ili su sa njim povezane. Ipak ostaje ocena da se na ovaj način postižu veći efekti¹⁸ i u kraćem roku odonih što bi se postigli ako se spontano diverzifikuju aktivnosti na datom prostoru, a tim pre prema situaciji kada uopšte nema teritorijalne koncentracije. Upravo zbog toga, ocenjujemo da je ekonomski racionalna regionalna specijalizacija kao poželjan pravac razvoja prema kome su usmerene ove mere regionalne politike, uprkos tomešto se na taj način vrši određena diskriminacija u primeni podsticajnih mehanizama između privrednih subjekata koji bi se locirali na određenom prostoru/tački razvoja.

7. Valja primetiti da u literaturi nailazimo na različite ocene dvaju pravaca delovanja podsticaja što smo ih upravo izložili. Naravno, te ocene su proizašle iz posmatranja različitih iskustava koje su regioni imali u dosta dugom proteklom periodu, od kada se razmatraju problemi specijalizacije kao protivstavslučajevima diverzifikacije (šireg, kompleksnog razvoja). Ne dovodeći u pitanje efekte što smo ih napred izložili u prilog specijalizacije, nameće se dilema da li je dugoročno gledano tako usmeren teritorijalni razvoj dovoljno stabilan ili može biti u problemu, pod određenim uslovima. Naime, ukoliko je usko specijalizovana proizvodna orijentacija jednog dela teritorije on koristi prednosti sve dok je generička snaga vodeće industrije ili neke druge privredne aktivnosti dovoljno velika i omogućava njen brz razvoj koji deluje kao „lokomotiva“ svih sa njom povezanih aktivnosti. Tokom

¹⁷ Videti M. Porter, 1990., *The competitive advantage of nations*, Macmillan, London

¹⁸ Desrochers, P. & F. Sautet, 2004, Clusster-based economic strategy, facilitation policy and the market process, *Review of Austrian Economics*, 17 (2/3), p. 233–245.

takvih perioda postiže se „ekonomija aglomeracije“, pozitivne promene u tehnološkom sazrevanju proizvoda, rast produktivnosti, kupovne snage¹⁹ i na osnovu svega toga brz rast i razvoj tačaka u kojima se ovi koncentrišu. Brojni ekonomski analitičari razmatrali su i ukazali na pozitivne razvojne eksterne efekte koje postižu firme uključene u istu liniju poslovanja, uživajući zajedničke efekte prostorne povezanosti, boljeg pristupa predmetima rada, neposrednije komunikacije, pa i prenosa znanja (pošto sagledavaju jedni druge neposredno), te uživaju poverenje i međusobno „prelivanje“ znanja koje se dešava zahvaljujući neposrednim vezama.²⁰

Međutim, takva situacija može biti i nepovoljna u vreme drastičnog opadanja tražnje za proizvodima/uslugama što čine osnovu usko specijalizovane tačke u prostoru, osobito ukoliko je izvršeno jednostrano usmerenje, pa to onda lančano uvlači čitavu celinu u depresiju. Situacija će biti drugačija ukoliko se usmerenje regiona ne vrši samo u jednom pravcu, već orijentiše ka većem broju klastera (više pravaca specijalizacije koji će svaki svojim generičkim snagama podsticati ekonomski i ukupan napredak na dатој teritoriji, jer je manje verovatno da će za veći broj pravaca jednovremeno doći do smanjenja tražnje i po tom osnovu ugroziti regionalni napredak.²¹

8. Prema svemu napred izloženom proizlazi da su ekonomsko politički podsticaji razvitku uopšte, te regionalnom razvoju poželjni i potencijalno doprinose bržem ekonomskom i ukupnom društvenom napretku regiona, osobito u slučajevima kada su ove teritorijalne celine na nižem opštem nivou razvijenosti. Posebno je značajno naglasiti važnost podsticaja u početnoj faziodabira i formiranja tačaka rasta, odnosno razdoblju njihovog uključivanja u već postojeću teritorijalnu mrežu privrednih aktivnosti zemlje, jer se tako racionalnije koriste ograničena sopstvena akumulacija regiona i/ ili podsticajna sredstva za te namene koja oni dobijaju sa strane. Sa druge strane, da bi se postigli što veći ukupni efekti i za kraće vreme, u tim fazama racionano je izvršiti izbor prioritetnih grana i aktivnosti koje su međusobno povezane i upućene da sarađuju, na koje bi se usmerili podsticaji, izvršilo međusobno vremensko usaglašavanje, koordinacija, obezbeđenje priključaka i upotpunjavanja raspoložive ekonomske i socijalne infrastrukture, rečju

¹⁹ Porter, M., 2000, Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy, *Economic Development Quarterly*, 14 (1), 15-34.

²⁰ Marshall, A. 1920, *Principles of Economics*; 8th edition), London, MacMillan, book IV, chapter VIII, paragraph 12, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> (sept. 2015.)

²¹ Marshall, A. 1920, *Principles of Economics*, op. cit., book IV, chapter VIII, paragraph 3

raspoloživim stimulacijama što ih koristi politika podsticaja delovalo bi se u pravcu formiranja jedne teritorijalno zaokružene celine (klastera) međusobno povezanih privrednih subjekata i aktivnosti koji bi za određeno razdoblje predstavljali okosnicu regionalne specijalizacije.

Naravno da takvo opredeljenje ni u kom slučaju ne znači i dugoročnu jednostranost, sa svim opasnostima koje u dužem vremenskom intervalu mogu da se javi. Naprotiv, zalažemo se da mehanizam podsticaja već u sledećoj razvojnoj fazi za date tačke proširi na ostale privredne subjekte što bi značilo diverzifikaciju ekonomske strukture, odnosno njihovo dopunjavanje elementima privredne i/ili društvene infrastrukture. Tako bi se podsticajima postepeno formirao regionalni kompleks u kome se, pored aktivnosti koje se dopunjavaju sa granama specijalizacije, regionalna struktura upotpunjava i onima subjektima što su prevashodno orijentisani na zadovoljenje potreba lokalnog stanovništva. Sem toga, podsticajima diverzifikacije valja omogućiti da se u strukturu privrede na datoj tački rasta otvori proces stvaranja i aktivnosti koje bi bile okosnica neke buduće specijalizacije/„novih“ klastera. To bi kao mehanizam podrške teritorijalnom razvoju valjalo zadržati sve dok tačka ne postane sposobna po sebi da privuče nove investicije i obezbeđuje daljiodrživi rast/razvoj. Na takav način bi se formirao regionalni kompleks koji bi i u razdobljima smanjenja tražnje za proizvodima/uslugama što su okosnica specijalizacije regiona, ostale celine (klasteri) mogle održati dosta visok nivo ekonomske aktivnosti. Naravno, pokatkad se u postojećem regionalnom kompleksu nalazi embrion novog klastera koji je sposoban da preuzeće vodeću ulogu, dovoljne generičke snage za budući razvoj.

DEVELOPMENT INCENTIVES IN SERBIA WITH REGARD TO THEIR TERRITORIAL ACTION (EFFECTS)

Abstract

In the paper, we explore the opportunities and limitations for support of development by fiscal policy measures and building of the elements of economic and social infrastructure, with regard to their territorial action. We present current measures and instruments used in Serbia, point out the data which have to be collected for all levels of territorial organization using the same methodology for internal and internationally comparation. We do this by overviews of current

and relevant literature in that field, and in particular explore the applicability of different modalities in our current economic reality and combining them to achieve the greatest general development, at the same time taking into account the territorial effects.

LITERATURA

Alleman, J., C. Hunt. D. Michaels, M. Mueller, P. Rappaport and L. Taylor, 2002. TELECOMMUNICATIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SOUTHERN AFRICA, memo, Sydney International Telecommunication Society; from http://www.colorado.edu/engineering/alleman/print_files/soafrica_paper.pdf, oktobar 2015

Bartik, T. J. 1991, Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991

Desrochers, P. & F. autet, 2004, Clusster-based economic strategy, facilitation policy and the market process, Review of Austrian Economics, 17 (2/3)

Encouraging entrepreneurship at local and regional level, Best Practice Examples from EER (European Entrepreneurial Region), EU i EER, 2012.

<http://info.siteselectiongroup.com/blog/regional-economic-incentives-update-alabama-illinois-new-jersey-new-mexico-north-carolina-oklahoma-tennessee>; oktobar 2015.

<http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>, oktobap 2015.

Izveštaj o regionalnom razvoju 2012. pdf, http://www.srbijanac.rs/doc/Iz_vestaj_o Regionalnom_razvoju_2012.pdf; <http://sebrsz.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&Level=1&pubType=pubKey=2646>; novembar 2014

Jakopin, E., S. Devetaković, Regionalizacija Srbije, Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Beograd, 2009.

Learning Regions – Providing Support for Networks, Programme Presentation, Bonn-Berlin, 2004. https://web.archive.org/web/20070412000350/http://www.bmbf.de/pub/learning_regions_providing_supports_for_networks.pdf, oktobar 2015.

Marshall, A. 1920, Principles of Economics; 8th edition), London, MacMillan, book IV, chapter VIII, paragraph 12, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> (sept. 2015.)

McGuire, Th. J., 2002, Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991., osvrt u National Tax Journal, Vol. XLV, No. 4, Evanston, Il.

Porter, M., 1990., The competitive advantage of nations, Macmillan, London

Porter, M., 2000, Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy, Economic Development Quarterly, 14 (1)

Rubin, M. i R. Armstrong, 1989, The New Jersey Urban Enterprise Zone Program: An Evaluation, Wayne, NJ, Urbanomics

Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2014

Sridhar, K. S., 2005, INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT, Competition Among Sub-National Governments, Palgrave Macmillan

Uredba o utvrđivanju Programa podrške realizaciji mera od regionalnog i lokalnog značaja u 2015. godini, Sl. Glasnik RS, br. 32/2015

FINANSIJSKI ASPEKTI PRIMENE OBNOVLJIVIH IZVORA ENERGIJE

Slaviša Đukanović*

slavisad63@gmail.com

Rezime

Nove investicije u primenu obnovljive energije (bez velikih hidroelektrana), tokom 2014. godine, na svetskoj ravni su iznosile oko 270 milijardi USD, što predstavlja povećanje od 17% u odnosu na prethodnu godinu. Zasluge za to povećanje imaju brzorastuća ulaganja u primenu sunčeve energije u Kini i Japanu (74,9 milijardi USD), kao i opsežno investiranje za primenu energije vetra u Evropi. U Srbiji je, primenom projektnog finansiranja i zahvaljujući sprovođenju Uredbe o merama podsticaja za povlašćene proizvođače električne energije iz obnovljivih izvora, za samo tri godine (2011-2014.), pušteno u pogon više desetina solarnih elektrana, kao i malih hidroelektrana.

Ključne reči: Obnovljivi izvori energije, finansiranje, svet, Srbija

UVOD

Primena obnovljivih izvora energije (hidroenergije, geotermalne energije, energije biomase, sunca, veta, prerađe otpada i vodonika), poslednjih pet godina, naglo se širi. Prema podacima naftne kompanije British Petrol, udeo obnovljivih izvora (bez velikih hidroelektrana) u svetskoj potrošnji primarne energije, povećan je sa 2% u 2010-oj, na 3% u 2014-oj godini. A kada je reč učešću obnovljivih izvora u ukupnoj svetskoj proizvodnji električne energije, naglašavamo da je ono u istoj godini dostiglo rekordnih 6%. Razloge tome prvenstveno treba tražiti u povećanju potrošnje primarne energije u Indiji (7,1%), Kini (2,6%) i SAD-u (1,2%), a istovremenom smanjenju potrošnje finalne energije fosilnog porekla u Evropskoj uniji (- 3,9%) i Japanu (- 3%).¹

* Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad

¹ BP Statistical Review of World Energy, June 2015, raspoloživo na: www.bp.com/statisticalreview

Nove investicije u primenu obnovljive energije i goriva na svetskoj ravni (ne računajući hidroelektrane snažnije od 50 MW), tokom 2014. godine, prema procenama Bloomberg New Energy Finance, iznosile su 270,2 milijarde USD. To predstavlja povećanje od 17% u odnosu na prethodnu 2013. godinu, u kojoj su investicije za ove namene dosezale 233 milijarde USD. Navedeno povećanje investicija dobrim delom se duguje „bumu“ ulaganja u primenu sunčeve energije u Kini i Japanu (74,9 milijardi USD), kao i već tradicionalno visokom investiranju u primenu energije vetra na morima pored evropskih obala. Ovde treba naglasiti da je, u okviru poslednje pomenute sume, čak 73,5 milijardi USD bilo namenjeno malim projektima primene solarnih ćelija širom sveta.² Na primer, u Srbiji, zahvaljujući sprovođenju Uredbe o merama podsticaja za povlašcene proizvodače električne energije iz obnovljivih izvora, za samo dve godine (2012-2014.), pušteno je u pogon više desetina solarnih elektrana, pojedinačnih snaga od 0,5 kW do 2 MW!³

1. FINANSIRANJE INVESTICIJA U SVETU

Tokom 2014. godine, na planetarnoj ravni, neto investicije u primenu obnovljivih izvora za proizvodnju električne energije iznosile su 242,5 milijardi USD! To je gotovo dvostruko veći iznos od neto investicija za primenu fosilnih goriva, za što je u istoj godini bilo izdvojeno 132 milijarde USD. Nekoliko različitih činilaca je uticalo na ovako brz razvoj. Prvo, dosledno sprovođenje strogih nacionalnih smernica u vezi zaštite životne sredine, koje ograničavaju emisiju CO₂ iz konvencionalnih elektrana, ohrabrivalo je izgradnju postrojenja za primenu obnovljivih izvora. Time se dokazalo da ekološke i bezbednosne koristi primene domaće obnovljive energije pretežu nad negativnim tržišnim uticajima, izraženih padom svetskih cena sirove nafte. Kao drugo, veoma je važna bila uloga međunarodnih finansijskih institucija za podsticanje proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora. Osim već pomenutih doprinosa Kine, Japana, Evropske unije, kao i SAD-a i Indije, tokom 2014. godine, investiranje sa ciljem primene obnovljivih izvora energije se širilo na nova tržišta. Zemlje kao što su Čile, Indonezija, Kenija, Meksiko, Južnoafrička Republika i Turska, pojedinačno su uložile više od jedne milijarde USD. Ostale zemlje u razvoju, poput Jordana, Mijanmara,

² Renewables 2015 – Global Status Report, raspoloživo na: www.ren21.net/content/upload/2015/07/ren12-gsr-2015_onlinebook_low1.pdf

³ Više o tome videti u: Đukanović, S. (2014) *Ekološka energetika*, AGM knjiga, Beograd, str. 106-110.

Paname, Filipina i Urugvaja, na svojim teritorijama su za ove namene uložile između 0,5 i 1,0 milijarde USD.⁴

Posle dve sušne godine, investiranje u primenu obnovljivih izvora energije u svetu, tokom 2014. godine je značajnije ubrzano, dosegnuvši bruto vrednost od čak 310 milijardi USD i osnaživši svetske ekološke kapacitete za proizvodnju električne energije sa novih 134 GW.⁵

Tabela 1: Sastav instalisanih postrojenja za proizvodnju električne energije u svetu, prema obliku obnovljivog izvora, krajem 2014. godine

Oblik obnovljivog izvora energije	Novoinstalirani kapaciteti u 2014. godini (GW)	Kumulativni kapaciteti (GW)	Stopa rasta kumulativnih kapaciteta (%)
Hidroenergija	39,0	1.058,3	5
Energija vetra	50,2	368,5	17
Solarne ćelije	39,4	168,1	25
Solarne termoelektrane	0,7	4,5	19
Energija biomase	4,4	93,0	5
Geotermalna energija	0,6	12,6	5
Svet ukupno	134,4	1.705,0	13

Izvor: Kleineidam, P., Dorr, J. (2015): “Renewable power generation 2015: the latest world market”, Renewable Energy Focus, Elsevier Ltd., Vol. 16. No. 5-6, p. 160

Iz prethodne Tabele jasno uočavamo neprikosnovenu dominaciju hidroenergije u pogledu kumulativne instalirane električne snage. Međutim, istovremeno uočavamo najbrži rast novoinstaliranih postrojenja za proizvodnju električne struje primenom energije vetra i solarnih ćelija (poglavito u Kini i Japanu).

Govoreći o finansiranju primene obnovljivih izvora energije na Dalekom istoku, navećemo neke osobene primere, koji mogu postati pravilo i za našu zemlju. Naime, prema istraživanju japanskih ekonomista, koji su uporedivali primere Filipina i Singapura (zemalja čija su energetska tržišta liberalizovana),

⁴ Renewables 2015 – Global Status Report, raspoloživo na: www.ren21.net/content/upload/2015/07/ren12-gsr-2015_onlinebook_low1.pdf

⁵ Kleineidam, P., Dorr, J. (2015): “Renewable power generation 2015: the latest world market”, Renewable Energy Focus, Elsevier Ltd., Vol. 16. No. 5-6, p. 160

naspram Indonezije, Vijetnama i Tajlanda (zemalja sa kontrolisanim energetskim sistemima), iznedren je zaključak da su, za uspešnu primenu sunčeve i energije veta, neophodni znatni državni podsticaji. Samo tržišno nadmetanje, izraženo cenama fosilnih goriva, prosečnom ponderisanom cenom kapitala, kao i kamatnom stopom na državne obveznice, rezultira negativnim uticajima na konkurentnost.⁶ Najbolji dokaz istinitosti takve tvrdnje predstavlja izuzetno brz razvoj primene obnovljivih izvora energije u **Kini**, ostvaren poslovanjem strogo kontrolisanih državnih preduzeća, koja su, dugotrajnim zanemarivanjem rastućih ekoloških problema, prosto bila primorana da povedu više računa o zaštiti životne sredine. Potvrdu tome predstavlja podatak da je 2014. godine, potrošnja uglja u Kini smanjena za 2%, upravo iz razloga što je korišćenje obnovljivih izvora energije poslednjih godina beležilo dvocifren rast.⁷

Saglasno prethodnom, i dalje možemo tvrditi da je dosledno sprovođenje otkupnih Feed-in tarifa ostalo najvažniji mehanizam za ubrzanje primene obnovljivih izvora energije u svetu. Zato ćemo ovde pomenuti dobre poteze koje su u tom smislu preduzele dve vodeće države - Japan i Nemačka. U **Japanu** su, par meseci posle havarije nuklearne elektrane Fukušima Daiči, uvedene nove podsticajne otkupne cene za proizvođače električne energije iz fotonaponskih elektrana u visini od 0,45 evra po kilovat satu, sa produženim razdobljem važenja od 20 godina.⁸ Ova mera je bukvalno „vaskrsla“ saturisano japansko tržište solarnih čelija, koje je, par godina docnije ponovo dostiglo vodeće mesto u svetu. Slično tome, **Nemačka** je, zbog veoma brzog rasta primene obnovljivih izvora energije na svojoj teritoriji, morala da povisi ideo u finalnoj ceni električne energije koju plaćaju domaćinstva sa 2,1 evro centi po kilovat satu (€c/kWh) u 2010. godini, na čak 6,2 €c/kWh u 2014. godini.⁹ Poredenja radi, u **Srbiji**, iznos naknade za povlašćene proizvođače struje iz obnovljivih izvora energije, na računu za električnu energiju iz meseca novembra, 2015. godine, iznosio je 0,093 dinara po kilovat satu (0,0775

⁶ Yamaguchi, K., Jiwei, Z., (2014): "The impact of Financial cost on a long term perspective of the RE electricity policy in Asean region", Grand Renewable Energy 2014, Proceedings, Tokyo, Japan, 0-Po-3-6

⁷ Parkes, R. (2015): "Renewable market report on China: eye of the tiger", Renewable Energy Focus, Elsevier Ltd, Vol.16. No.4, p. 73

⁸ Edahiro, J. (2013): "Renewable Energy In Japan – current trends show promise and opportunities, www.japanfs.org

⁹ Dietmar, E., (2014): "Economic impacts of Renewable Energy expansion in Germany", Grand Renewable Energy 2014, Proceedings, Tokyo, Japan, 0-Po-3-6

€c/kWh), što je ravno *osamdeset puta manji* iznos od onog koji plaćaju domaćinstva u Nemačkoj.

Naravno, ni tržišni podsticaji nisu bili zanemareni. Širenje novih finansijskih instrumenata, kao što su „zelene“ obveznice, zatim „prinosna“ preduzeća ili tzv. *crowdfunding*, privuklo je nove investitore, snižavajući troškove pri finansiranju projekata primene obnovljivih izvora energije. Najizdašniji izvor finansiranja na svetskoj ravni bile su tzv. **zelene obveznice (Green Bonds)**, dostigavši ukupan iznos od 39 milijardi USD, krajem 2014., uz procene da će ta vrednost do kraja 2015. godine iznositi oko 50 milijardi USD. Posmatrano po zemljama, najveći emitenti zelenih obveznica bile su Kina, Velika Britanija i SAD. Posmatrano po institucijama, prednjačile su velike međunarodne finansijske institucije, poput Evropske investicione banke (EIB), koja je, tokom 2014. godine emitovala zelenih obveznica u vrednosti od 9,6 milijardi USD! Slično tome, Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD), u istoj godini emitovala je 6,6 milijardi USD, što, zajedno sa emisijama vladinih agencija, predstavlja udvostručen broj izdatih zelenih obveznica u odnosu na prethodnu godinu. U tako unosnom finansijskom biznisu nisu zaostajali ni privatni emitenti, koji su u istom razdoblju upetostručili broj izdatih korporativnih zelenih obveznica, bez obzira na prilično stroge uslove za uključivanje u zvanične indekse, čiji rejting mora biti BBB ili viši, odnosno vrednost emisije 200 miliona USD i više.¹⁰

Za razliku od rastućeg udela zelenih obveznica, **Fondovi za čiste energije (Clean Energy Funds)** smanjili su vrednost svojih udela, uglavnom zbog pada cena sirove nafte na svetskom tržištu. Vrednost aktive ovih fondova opala je za 13,5% u odnosu na prethodnu, 2013. godinu. Međutim, nekoliko novih, tzv. **prinosnih kompanija (Yield Companies)**, mahom u SAD, Velikoj Britaniji, kao i jedna u Nemačkoj, sa dividendnim prinosom od 6%, (što je triput više u odnosu na standardne državne desetogodišnje obveznice sa kamatom od 2%), ukupno su povećali izvore fondova čiste energije za oko 5 milijardi USD.

Slično tome, **Institucionalni investitori**, uključujući penzione fondove, osiguravajuća društva i finansijski snažne privatne preduzetnike, nastavljaju da igraju sve zapaženiju ulogu na tržištu primene obnovljivih izvora energije, povećavši ukupnu vrednost svog investicionog udela sa 1,8 milijardi u 2013., na 2,8 milijardi USD u 2014. godini.

¹⁰ Malović, M. (2015): *Uloga i perspektiva eko-obveznica u međunarodnim finansijama*, ECOLOGICA, Vol.22, No 80, str. 757

Konačno, **Razvojne banke** i dalje ostaju najvažniji investitori za projekte primene obnovljivih izvora energije. Na primer, brazilska BNDES banka je uvećala svoje plasmane sa 1,5 na 2,7 milijardi USD, dok je Evropska investiciona banka sišla na drugo mesto sa plasiranih 1,5 milijardi USD. Naravno, za ove svrhe uvek se može računati na državnu pomoć, što je posebno izraženo u Evropskoj uniji, koja poslednjih kriznih godina, zaoštrenih "gasnim" ratovima u Ukrajini i Siriji, ima urgentnu potrebu da obezbedi sigurnost snabdevanja uvoznim prirodnim gasom, kao i snažnije podstakne primenu domaćih obnovljivih izvora energije.¹¹ Saglasno tome, Energetska strategija Evropske unije do 2030, usvojena krajem 2014. godine, pooštala je kriterijume i povisila ciljeve koje valja dostići na tom polju. Zacrtano smanjenje emisija gasova staklene bašte za 40% u odnosu na 1990. godinu, kao i dostizanje udela obnovljivih izvora u ukupnoj energetskoj potrošnji od minimalno 27%, trebalo bi da se ostvari diversifikacijom postojećih bankarskih izvora i stvaranjem novih, alternativnih oblika finansiranja projekata.¹²

Ono što na globalnom finansijskom planu posebno karakteriše 2014. godinu jeste stvaranje dve nove tzv. Jug-Jug međunarodne razvojne banke. Prva je Nova razvojna banka zemalja BRICS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika), sa sedištem u Šangaju (Kina) i vrednošću osnivačkog kapitala od 100 milijardi USD. Druga pomenuta međunarodna razvojna banka jeste Azijtska banka za investicije u infrastrukturu, koju čine 23 azijske zemlje članice (bez Japana i Južne Koreje). Sedište Azijtske banke je takođe u Kini, koja sa uloženih 50 milijardi američkih dolara predstavlja državu nosioca. S tim u vezi, još jednom ćemo pomenuti **Rusiju**, koja planira da u narednim godinama, upravo na teritoriji Dalekog Istoka učetvorostruči svoj izvoz nafte i utrostruči izvoz prirodnog gasa, kako bi obezvredila negativan uticaj ekonomskih sankcija uvedenih od strane atlantističkih zemalja zbog krize u susednoj Ukrajini!¹³

Ovaj deo rada završiće navodeći primer **Indije**, države-potkontinenta, posle Kine, drugog po veličini pojedinačnog nacionalnog tržišta, koje bi uskoro trebalo da izbije na svetski tron. Indijski čelnici planiraju da investiraju zamašnih 200 milijardi USD, kako bi do kraja 2022. godine upetostručili

¹¹ Domazet, S. (2015): *Državna pomoć za energetsku infrastrukturu u pravu konkuren-cije EU*, ECOLOGICA, Vol.22, No 80, str. 751

¹² Gardfors, T., Vesely, A. (2015): *Alternative funding opportunities*, Renewable Energy Focus, Elsevier Ltd., May/June, 2015., pp.18-19

¹³ Petrović, D., Jokić, A. (2015): *Energetska politika Rusije*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, str. 49

snagu domaćih kapaciteta za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora, sa današnjih 30 GW na 175 GW! Sa tim ciljem Azijtska razvojna banka (Asia Development Bank) je tokom 2015. godine Indiji dodelila kredita u visini 9 milijardi USD, uz predviđena povećanja te sume od 10 do 12 milijardi u godinama koje slede. Kada je reč o Indiji, moramo naglasiti da međunarodni investitori na ovom perspektivnom tržištu, poslednjih godina stalno povećavaju svoj udio, koji već prelazi dve trećine ukupne vrednosti svih investicija. Tako, na primer, Banka Velike Britanije za zelene investicije (UK Green Investment Bank) je finansirala oko 200 miliona funti sterlinga sa ciljem razvoja demonstracionih pilot projekata primene obnovljivih izvora energije na teritoriji Indije. Osim tih međunarodnih izvora, državna Banka indijskih rezervi (Reserve Bank of India), za namene investiranja u primenu obnovljivih izvora energije dodeljuje domaćim kompanijama znatno povoljnije kredite sa limitom do 150 miliona indijskih rupija za pojedinačne projekte. Naravno, ni finansijske inovacije u ovoj oblasti nisu zaobišle Indiju. Dobar primer predstavlja indijska Eksim banka (Exim Bank of India), koja je, početkom 2015. godine, emitovala petogodišnje zelene obveznice u visini od 500 miliona USD.¹⁴

2. FINANSIRANJE INVESTICIJA U SRBIJI

Ulaganje u primenu obnovljivih izvora energije u Srbiji, zbog njihove raznovrsnosti i visoke zavisnosti od uvozne opreme, podrazumeva projektno finansiranje, uz učešće više različitih investitora, kako domaćih, tako i stranih. Međunarodni finansijski fondovi obezbeđuju sredstva za razvoj ovih projekata pod strogo određenim uslovima, na osnovu očekivanih rizika i budućih pozitivnih novčanih tokova.

Što se tiče domaćih državnih podsticaja za primenu obnovljivih izvora energije, poznato je da su njihovi iznosi bili i ostali simbolični. Ilustracije radi, Budžetski fond za unapređenje energetske efikasnosti Republike Srbije, za 2015. godinu, raspolagao je sredstvima od oko 1,5 miliona evra, koja bi uglavnom trebalo da budu utrošena za smanjenje energetskih gubitaka u zgradarstvu. S tim u vezi, tokom 2015. godine, uslove za dodelu sredstava iz ovog fonda ispunilo je svega 11 opština, sa ukupnim iznosom traženih

¹⁴ Singh, R. (2015): "India's Renewable Energy targets: how to overcome a \$200 billion funding gap", *Renewable Energy Focus*. Elsevier Ltd., Vol.16, No. 4, October 2015, pp.60-61

sredstava od 98 miliona dinara (oko 0,8 miliona evra). U okviru te ukupne vrednosti, visina pojedinačnih traženih suma za odobrene opštinske projekte povećanja energetske efikasnosti, varirala je od 2,2 miliona dinara za opštinu Priboj, do 15,9 miliona dinara za opštinu Žagubica.¹⁵ Međutim, ono što bi pritom trebalo naglasiti jeste činjenica da je zbog nepotpunih ili neispravnih prijava, na ovom javnom konkursu odbijeno čak 78 opština! To znači da će u narednim godinama, preciznije izradi budućih projekata i pedantnije popuni traženih obrazaca od strane predstavnika lokalnih samouprava biti posvećena znatno veća pažnja.

Za razliku od domaćih javnih izvora, međunarodni izvori finansiranja projekata u oblasti energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije su raznovrsniji: od direktnih investicija, preko kredita međunarodnih razvojnih banaka, do sredstava iz programa bilateralne pomoći i mikro-kreditnih linija poslovnih banaka. Preduzetnicima i ostalim investitorima u Srbiji na raspaganju tako stoji nekoliko najvažnijih izvora:

1. Kreditna linija direktnog finansiranja projekata održive energije za zemlje Zapadnog Balkana (WebSEDF). Ova kreditna linija, podržana od strane Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), nudi individualne zajmove u iznosu od 2 do 6 miliona evra, uz rok otplate od 6 do 15 godina. Namenjena je malim i srednjim preduzećima.
2. Evropska investiciona banka (EIB) obezbeđuje sredstva namenjena finansiranju infrastrukturnih projekata lokalnih samouprava, kao i investicije u oblasti obrazovanja, zdravstva, energetike i zaštite životne sredine koji se sprovode preko malih i srednjih preduzeća. Iznosi kredita za pojedinačne projekte dosežu do visokih 25 miliona evra.
3. Nemačka razvojna banka KfW, obezbeđuje različite vrste kreditnih linija, namenjenih kako privatnim preduzećima, tako i drugim pravnim licima, sa ciljem ostvarenja projekata primene obnovljivih izvora energije. Obavezujući uslov za dobijanje kredita iz ovog izvora jeste da projekt mora rezultirati smanjenjem potrošnje energije ili emisija gasova staklene bašte od minimum 20%.¹⁶

¹⁵ Odluka o dodeli sredstava iz Budžetskog fonda za unapređenje energetske efikasnosti Republike Srbije, raspoloživo na: www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/Odluka-dodelisredstavaizbudzetskogfonda.pdf

¹⁶ Barjaktarović, M. (2013): *Međunarodni fondovi u funkciji finansiranja projekata obnovljivih izvora energije u Srbiji*, ECOLOGICA, 20 br. 69, str. 51-55

4. Poslovne banke, koje u okviru svojih redovnih delatnosti razvijaju mikro-kreditne linije za projekte poboljšanja energetske efikasnosti i primene obnovljivih izvora energije u domaćinstvima i malim preduzećima. Među tim bankama, ističu se ProCredit, Erste, Sberbank, Unicredit, Intesa, Raiffeisen i Komercijalna banka.

Na primer, projekt dvo-megavatne solarne elektrane „Solaris“ kod Kladova, vredan 3 miliona evra, finansiran je preko ProCredit banke, u saradnji sa razvojnom bankom Nemačke i Evropskom komisijom. Takođe, korisni ekološki projekti biogas elektrana kod Vrbasa (2 MW) i kod Alibunara (3 MW), ukupne vrednosti oko 20 miliona evra, finansirani su kao partnerstvo domaćih investitora i međunarodnih sredstava za podsticanje čistog razvoja (Clean development mechanism).

Možda najbolji primer predstavlja izgradnja regionalnog centra za upravljanje otpadom „Duboko“ kod Užica, koji pokriva teritoriju devet opština sa oko 335.000 stanovnika. Ovaj izuzetno vredan ekološki projekt, pri kojem se iz otpada dobija koristan deponijski gas, finansiran je udruženim sredstvima Evropske agencije za rekonstrukciju (3,8 miliona €), Evropske banke za obnovu i razvoj (3,17 miliona €), Švedske agencije za međunarodnu privrednu saradnju (0,23 miliona €) i domaćeg Nacionalnog investicionog plana (29 miliona RSD).

3. STANJE PRIMENE OBNOVLJIVIH IZVORA ENERGIJE U SRBIJI

Prema Izveštaju o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za korišćenje obnovljivih izvora energije Republike Srbije,¹⁷ od početka 2010. godine, kada je u Srbiji prvi put uspostavljen pravni okvir sa podsticajnim merama (*feed-in* tarifama), do kraja 2014. godine, izgrađeni su i pušteni u pogon kapaciteti za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora ukupne instalisane snage 45 MW i to:

- 45 malih hidroelektrana, ukupne instalisane snage 33,5 MW
- 72 solarne elektrane, ukupne vršne snage oko 6,7 MW
- jedna vetroelektrana, snage 0,5 MW
- pet elektrana na biogas, ukupne snage 4,8 MW

¹⁷ Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za korišćenje obnovljivih izvora energije, raspoloživo na Internet adresi: www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/izvestaj

Posmatrajući prethodno navedene zvanične podatke, možemo primetiti da se čvrsta biomasa, kao i **geotermalna energija** još uvek u Srbiji ne koriste za proizvodnju električne struje. To znači da se veliki potencijali ova dva obilna domaća energetska izvora koriste samo za grejanje, što, naravno nije dovoljno i što bi trebalo da se unapređuje. Jedan od načina razvoja u tom pravcu jeste veća primena brzorastuće bimase, kao i čvrstog komunalnog otpada, koja pogoduje supstituciji nekvalitetnog i istanjenog domaćeg lignita.

Nadalje, iz gornjih podataka saznajemo poražavajuću činjenicu da se na polju primene **energije vetra** za sada zvanično koristi samo jedna jedina savremena vetroelektrana (kod Tutina). To je zaista veliki zaostatak u odnosu na zemlje iz okruženja (Bugarsku ili Rumuniju), čiji instalisani vetroenergetski kapaciteti raspolažu električnim snagama od više stotina megavata.

Nasuprot primene energije vetra, koja u Srbiji nikako da zaživi, u oblasti primene **sunčeve energije** primećujemo relativno brz rast. Postojećim solarnim elektranama (njih 72), zbirne vršne snage od 6,7 MW, tokom 2015. godine pridruženo je nekoliko desetina novih elektrana (zbirne snage 1,8 MW), dosežući tako kumulativnih oko 8,5 MW.¹⁸¹⁹

Najzad, ono čime se možemo pohvaliti jeste da je u posmatranom petogodišnjem razdoblju u Srbiji najviše urađeno u oblasti **malih hidroelektrana**. Naime, novi srpski Zakon o energetici,²⁰ usvojen krajem 2014. godine, omogućio je da se sprovede „seča“ propisa koji su godinama usporavali podizanje malih brana. Zahvaljujući tome, samo u prvih deset meseci 2015. godine, izgrađeno još pet novih malih hidroelektrana, od kojih ovde navodimo tri najsnažnije: Kumarevo – Porečje (snage 1.260 KW), Županji (999 KW) ili Vladići 1, (946 KW). Tako je ukupna instalisana električna snaga svih pedesetak do sada izgrađenih malih hidroelektrana u Srbiji, krajem 2015. godine iznosila 37 MW, od čega se 95% nalazilo u vlasništvu domaćih preduzetnika.²¹

Ako sada uporedimo dinamiku rasta primene malih hidroelektrana naspram solarnih elektrana na teritoriji Srbije, možemo primetiti izvesnu

¹⁸ Registr povlašćenih proizvođača električne energije, raspoloživo na Internet adresi: www.mre.gov.rs/doc-registar21.12.html

¹⁹ Dobar primer predstavlja privatno preduzeće Mi Solar Factory iz Bogatića, koje je, za kratko vreme, na više mesta u Mačvi (Bogatić, Badovinci, Dublje, Crnobarski salaš, Glušci) postavilo 13 mini-solarnih elektrana, čija ukupna vršna snaga dostiže 350 KW! Videti više na Internet stranici: www.misolarfactory.co.rs

²⁰ Zakon o energetici, Službeni glasnik RS, br.145/2014

²¹ „Lakše do kilovata“, Novosti, ponedeljak, 16. Novembar, 2015, str. 8

podudarnost. To nimalo nije slučajno, jer, ne samo da se sunce i voda ravnomerno smenjuju tokom godine, nego su i neiskorišćeni potencijali ova dva obnovljiva izvora energije u našoj zemlji podjednaki (oba učestvuju sa po 14% u sastavu ukupnih tehnički iskoristivih mogućnosti primene obnovljivih izvora). Sve to upućuje na zaključak o dobroj prorspektivi hibridne primene energije sunca i vode, odnosno vetra ili biomase, sa ciljem snižavanja ukupnih troškova i povećanja isplativosti proizvodnje nasušne električne energije.

Na kraju, podsetimo se da je Nikola Tesla svojevremeno tvrdio kako sve energetske potrebe sveta mogu biti zadovoljene primenom samo dva prirodna izvora: Sunca i Vode. Tesli valja verovati.

FINANCIAL ASPECTS OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IMPLEMENTATION

Abstract

Global new investment in renewable power (not including big hidropower projects) was about USD 270 billion in 2014. This represents a rise of 17 % compared to the previous year. This increase investment in was due in part to a boom in solar power instalation in China and Japan, totalling USD 74.9 billion as well as to a record USD 18.6 billion offinal investment decisions for offshore wind projects in Europe. In Serbia, due to project financing and implemenatation of legal incentives in period from 2011 to 2014. Year had commissioned meny dozens of solar PV and small hydro power plants.

Key words: Renewable energy sources, financing, world, Serbia

LITERATURA:

BP Statistical Review of World Energy, June 2015, raspoloživo na Internet stranici: www.bp.com/statisticalreview, [Pristup: 09/11/15]

Dietmar, E., (2014) *Economic impacts of Renewable Energy expansion in Germany*, Grand Renewable Energy 2014, Proceedings, Tokyo, Japan, 0-Po-3-6

Domazet, S. (2015) "Državna pomoć za energetsku infrastrukturu u pravu konkurenčije EU", *ECOLOGICA*, časopis Naučno-stručnog društva za zaštitu životne sredine Srbije "ECOLOGICA", Vol.22, No. 80, str. 751-755

Đukanović, S. (2014) *Ekološka energetika*, AGM knjiga, Beograd

Edahiro, J. (2013) "Renewable Energy In Japan – current trends show promise and opportunities", raspoloživo na Internet stranici: www.japanfs.org, [Pristup: 06/08/14]

Gardfors, T., Vesely, A. (2015) "Alternative funding opportunities", *Renewable Energy Focus*, Elsevier Ltd., May/June, 2015, pp.18-19

"Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za korišćenje obnovljivih izvora energije", raspoloživo na Internet adresi: www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/izvestaj, [Pristup: 14/12/15/]

Kleineidam, P., Dorr, J. (2015) "Renewable power generation 2015: the latest world market", *Renewable Energy Focus*, Elsevier Ltd., Vol. 16. No. 5-6, December, 2015, pp. 160-163

Malović, M (2015) "Uloga i perspektiva eko-obveznica u međunarodnim finansijama", *ECOLOGICA*, časopis Naučno-stručnog društva za zaštitu životne sredine Srbije "ECOLOGICA", Vol. 22, No. 80, str. 756-759

„Lakše do kilovata“, *Novosti*, ponедељак, 16. новембар, 2015, str. 8

Odluka o dodeli sredstava iz Budžetskog fonda za unapređenje energetske efikasnosti Republike Srbije, raspoloživo na Internet stranici: www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/Odlukaododelisredstavaizbudzeteskogfonda.pdf, [Pristup: 14/12/15/]

Parkes, R. (2015) "Renewable market report on China: eye of the tiger", *Renewable Energy Focus*, Elsevier Ltd., Vol. 16. No. 4, pp. 71-74

Petrović, D., Jokić, A. (2015) *Energetska politika Rusije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

"Registar povlašćenih proizvodača električne energije", raspoloživo na Internet stranici: www.mre.gov.rs/doc-registar21.12.html, [Pristup: 14/12/15/]

Renewables 2015 – Global Status Report, raspoloživo na Internet stranici: www.ren21.net/content/upload/2015/07/ren12-gsr-2015_onlinebook_low1.pdf, [Pristup: 28/12/15/]

Singh, R. (2015) "India's Renewable Energy targets: how to overcome a \$200 billion funding gap", *Renewable Energy Focus*. Elsevier Ltd., Vol.16, No. 4, October 2015, pp. 60-61

Yamaguchi, K., Jiwei, Z., (2014) *The impact of Financial cost on a long term perspective of the RE electricity policy in Asean region*, Grand Renewable Energy 2014, Proceedings, Tokyo, Japan, 0-Po-3-6

Zakon o energetici, Službeni glasnik RS, br.145/2014

MOGUĆNOSTI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG RAZVOJA U SRBIJI

Milorad Filipović*

miloradf@ekof.bg.ac.rs

Miroljub Nikolić**

miroljubnk@gmail.com

Maja Stošković***

mstoskovic@kombeg.org.rs

Rezime

Republika Srbija teško je pogodjena globalnom ekonomskom i finansijskom krizom. Praktično od 2008. godine rast u Srbiji je stagnantan ili negativan, nema pomaka u reformama niti ozbiljnih naznaka da je otpočeo oporavak zemlje uz ostvarivanje strukturnih promena. Investicije u zemlji generišu se uglavnom iz dva izvora: (i) prilivom kapitala iz inostranstva, uz brzi rast spoljne zaduženosti zemlje, ili (ii) ulaganjem sektora države na svim nivoima, republičkom, pokrajinskom i lokalnom. Investicije privatnog sektora su zanemarljivo niske, što je posledica loše investicione klime, izuzetno niske stope učešća domaće štednje u raspodeli BDP-a i pogoršanja stanja u finansijskom sektoru uz izuzetno eksplozivan rast nenaplativih potraživanja banaka (NPL) što je dovelo do situacije da su banke super likvidne i sa "viškom" štednje u njima, a da sa druge strane veliki broj domaćih kompanija ne može da isfinansira ni tekuću proizvodnju, a kamoli da ulazi u investicije. Ovakvo stanje je dugoročno neodrživo i bez preduzimanja vrlo suštinskih reformi u najskorijoj budućnosti Srbiji preti ponovni ulazak u turbulentna i nestabilna kretanja njene privrede.

Ključne reči: održivi razvoj, ekomska kriza, tehnološki nivo proizvodnje, strukturne reforme

---

* Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

** Savetnik, Ministarstvo privrede, Sektor za regionalni razvoj i strateške analize privrede

*** Rukovodilac centra za razvoj malih i sredih privrednih društava, Privredna komora Beograda

UVOD

Pitanja razvoja danas se posmatraju značajno drugačije nego pre 30-35 godina, odnosno do početka druge naftne krize (1978-1980). Razvijeni deo sveta na krizu je odgovorio sprovodenjem programa strukturnih prilagođavanja, značajno je smanjio potrošnju energije i drugih materijalnih resursa, a u stvaranju BDP-a otpočela je era dominacije informatičkih tehnologija i na njima zasnovanih naprednih usluga. Za to vreme nerazvijeni deo sveta, a tu pripada i Srbija, pokušavao je da se izbori sa krizom težeći povećavanju iste proizvodnje kao i pre nje, uz korišćenje manje-više istih načina proizvodnje, količina materijalnih resursa i istih sposobnosti angažovane radne snage. Svakako da je došlo do neuspeha u manje razvijenim zemljama, makroekonomski nestabilnosti su narasle, spoljni dug je postao kamen o vratu mnogima od njih, a gotovo ista struktura industrijske proizvodnje nije davala proizvode sa kojima se moglo uspešno nastupati na međunarodnom tržištu.

Poslednja decenija XX veka, kao i događaji tokom ovog XXI veka, daju u potpunosti za pravo da se tvrdi da je Svet globalno ušao u eru inovaciono-informatičke postindustrijske privrede i da je značaj tehnoloških promena toliko narastao da one danas primarno određuju konkurenčku poziciju pojedinih država u međunarodnoj utakmici. Maksima „inoviraj ili nestani“ dolazi do punog izražaja, pa tako sve zemlje koje nisu definisale svoje nacionalne tehnološko-razvojne politike (ili su to učinile na pogrešan i neefikasan način) dolaze u opasnost od daljeg zaostajanja i širenja jaza u nivou razvijenosti za naprednim delom Svetog. Savremeni razvojni procesi pokazali su da definitivno ne važe ekonomski teorije klasične i mercantilističke škole učenja o „prirodnim komparativnim prednostima“ i specijalizaciji nacija na bazi takvih prednosti. Ono što endogena teorija rasta i koncept održivog razvoja, kao danas važeći, pokazuju je da se *komparativne prednosti stvaraju*, da su tehnološke promene indukovane i vođene svesnim ljudskim aktivnostima, podržane kroz različite vidove tehnoloških razvojnih politika i finansijski dobro fundirane vladinim sredstvima. Sve države Svetog koje su u poslednjih četvrt veka napravile veći razvojni iskorak napred učinile su to isključivo na bazi strukturne promene stvaranja BDP-a, ulaskom u sferu modernih industrijskih proizvodnji (baziranih na primeni inovacija i visoke tehnologije) ili na bazi ulaska u sektor naprednih usluga zasnovanih na informaciono-komunikacionim tehnologijama.

Cilj ovog rada je da ukaže na stanje i zaostalost Srbije u pogledu inovativnosti njene ekonomije, da je struktura stvaranja BDP-a veoma nepovoljna uz dominaciju tradicionalnih sektora proizvodnje, te da je

neophodna radikalna promena sistema mišljenja, kreativnosti i preduzetnosti u Srbiji ako se teži održivosti procesa razvoja u narednom periodu.

1. KRETANJA PROIZVODNJE I POTROŠNJE U DOBA KRIZE

U radu analiziramo tekuća kretanja na planu stvaranja i upotrebe BDP-a od 2010. do danas. Pokazuje se da je rast BDP-a bio simboličan, skokovit i nepredvidiv, dobrim delom pod uticajem nekih eksternih faktora na koje Srbija nije mogla da utiče (kao npr. poplave 2014., ukrajinska kriza i njene posledice po ekonomiju Srbije i sl.). Karakteristika na strani BDP-a u posmatranom periodu je da je nastavljeno visoko učešće poljoprivrede u njegovom stvaranju uz izuzetno skokovita kretanja (2012. suša, a 2014. poplave su drastično smanjile proizvodnju u ovoj delatnosti). Na drugoj strani, kao pozitivno se može istaći da je rast prerađivačke industrije u svim godinama osim 2010. bio vrlo značajan te da je ona, uzporast u oblasti saobraćaja i skladištenja, u najvećoj meri doprinosila rastu ili makar održavanju BDP-a.

Tabela 1. Kretanje BDP-a i bruto dodate vrednosti, Srbija, 2010-2013.

- u % -

Naziv delatnosti	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	6,4	0,9	-17,3	20,9
Rudarstvo	18,0	15,7	6,2	1,3
Prerađivačka industrija	-0,3	1,9	7,7	5,7
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	-4,6	3,7	-2,5	13,0
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	12,8	4,3	0,3	-0,8
Gradevinarstvo	-2,4	5,9	-9,8	-3,9
Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila	-3,0	0,4	0,8	1,5
Saobraćaj i skladištenje	7,1	-0,3	-7,7	7,6
Usluge smeštaja i ishrane	-2,3	-8,4	12,1	-8,1
Informisanje i komunikacije	3,2	2,6	2,8	-0,1
Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja	1,9	-1,6	-8,0	-9,5

Poslovanje nekretninama	0,2	0,5	1,0	1,0
Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	-2,7	4,0	3,3	-1,5
Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti	6,2	-1,9	5,2	-4,3
Državna uprava i obavezno socijalno osiguranje	-0,2	1,2	4,6	2,3
Obrazovanje	0,5	1,5	1,7	1,4
Zdravstvena i socijalna zaštita	-0,8	3	0,1	0,2
Umetnost, zabava i rekreacija	1	-7,3	8	-2
Ostale uslužne delatnosti	-4,3	-3,5	-3,6	-4,5
Delatnost domaćinstva kao poslodavca	0,8	-6	-0,6	0,6
Delatnosti eksteritorijalnih organizacija i tela	0	0	0	0
Bruto dodata vrednost	0,8	1,5	-0,8	3,3
Porezi na proizvode	-0,2	1,1	-3,1	-0,2
Subvencije na proizvode	4,0	1,4	-18,2	19,0
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD	0,6	1,4	-1,0	2,6

Izvor: RZS, Saopštenje NR30, broj 350, str. 3

Sa druge strane, posmatrana struktura raspodele stvorenog dohotka pokazuje značajne promene koje su posledica pre svega stagnantih kretanja BDP-a. Značajno je smanjeno učešće izdataka za finalnu potrošnju u raspodeli BDP-a, ali i izdataka za ličnu potrošnju, što je sve zajedno značajno umanjilo agregatnu tražnju na domaćem tržištu (uz vrlo zapažen pad kupovne moći, promet na malo u prodavnicama i slične pokazatelje krize). Povoljnijim se ocenjuje i snižavanje, tačnije stagniranje učešća sektora države u raspodeli stvorenih vrednosti, premda su tu moguća i drugačija objašnjenja pojave – da je smanjena ili otežana realizacija kapitalnih investicija države.¹ Takođe, došlo je do značajnog uravnoteženja uvozno-izvoznih tokova uz daleko brži porast izvoza naših proizvoda od uvoza. Podsećamo samo da je prema kalkulacijama

¹ Sa ovakvim objašnjenjem se ne slažemo zbog razloga što postoji čitava statistička evidencija odobrenih, a nepovučenih inostranih sredstava za realizaciju infrastrukture i drugih kapitalnih objekata za koje država Srbija plaća veoma ozbiljne iznose kamata na odobrena, a nepovučena sredstva, tzv. „commitmentfee“.

eksperata FREN-a za normalno funkcionisanje privrede Srbije uz ostvarivanje relativno visokih stopa rasta potrebno da i uvoz i izvoz dostignu vrednost učešća veću od 50% BDP-a.

Tabela 2. Raspodela BDP, Srbija 2010-2013. godine

Kategorija	Stopi realnog rasta u %				Učešće u BDP u %	
	2010	2011	2012	2013	2010	2013
BDP	0,6	1,4	-1,0	2,6		
Izdaci za finalnu potrošnju	-0,4	0,9	-1,2	-0,7	96,52	92,83
Izdaci za ličnu potrošnju	-0,4	1,0	-1,4	-0,7	90,06	86,51
Sektor domaćinstava	-0,6	0,9	-2,1	-0,4	77,10	74,38
Sektora NPID1)	1,8	2,6	5,9	-13,2	0,91	0,86
Sektora države	0,8	1,1	2,4	-1,3	12,02	11,35
Izdaci za kolektivnu potrošnju	-1,2	0,4	1,1	-0,8	12,04	6,39
Bruto investicije u osnovne fondove	-6,5	4,6	13,2	-12,0	18,58	17,23
Izvoz robe i usluga	15,0	5,0	0,8	21,3	32,93	41,06
Uvoz robe i usluga	4,4	7,9	1,4	5,0	47,92	53,86

Izvor: RZS, Saopštenje NR30, broj 350, str. 4

2. STRUKTURA RASTA PRIVREDE SRBIJE 2009-2013. PREMA TEHNOLOŠKOM NIVOU

Statistički podaci pokazuju da je u doba krize, dakle u posmatranom periodu, došlo do opadanja ukupnog broja preduzeća i preduzetnika u Srbiji što govori o teškoćama sa kojima se suočava obavljanje biznis aktivnosti danas. Međutim, kao posebno nepovoljno ističemo da je opadanje broja registrovanih preduzeća i preduzetnika proporcionalno najveće kod kategorije više i visoko tehnoloških preduzeća. Takođe i ostali pokazatelji poslovanja pokazuju vrlo nepovoljne rezultate: nisku stopu profitabilnosti u poređenju sa

drugim kategorijama, mali broj zaposlenih, nisku bruto dodatu vrednost itd. Sa druge strane, kao što je već napomenuto, danas najbrže rastuće ekonomije sveta su one koje ulažu izuzetne napore u razvoj inovativnosti i sopstvene konkurentnosti i to su osnovne poluge koje pokreću te zemlje. One ulažu daleko veće iznose sopstvenog BDP-a u istraživanje i razvoj, kreativne delatnosti, razvoj individualnih sposobnosti i znanja pojedinaca, jednom rečju daleko više ulažu u humani (ljudski) kapital i to im se višestruko vraća uz izuzetne prinose na uložena sredstva.

Tabela 3. Struktura stvaranja BDP-a prerađivačke industrije Srbije prema tehnološkom nivou preduzeća, 2009-2013. godine

Pokazatelj	2009	2010	2011	2012	2013
Br. preduzeća prerađivačke industrije	52.508	54.385	53.848	51.620	50.251
Lowtech	33.222	34.537	34.029	32.355	31.426
Medium Low-tech	13.905	14.356	14.388	14.337	13.952
Medium Hightech	3.639	3.632	3.643	3.412	3.423
Hightech	1.741	1.860	1.788	1.516	1.450
Broj zaposlenih	402.127	374.297	372.123	366.499	357.935
Lowtech	203.945	192.260	187.969	184.138	181.908
Medium Low-tech	104.557	96.450	99.800	99.215	94.249
Medium Hightech	76.022	69.160	69.121	69.229	68.950
Hightech	17.603	16.426	15.232	13.916	12.829
BDV(stalne cene 2013.)	494.832.494	484.771.750	465.196.532	492.085.553	443.379.900
Lowtech	266.016.859	255.439.936	248.640.321	249.131.169	222.842.743
Medium Low-tech	119.333.756	129.494.389	120.802.921	134.166.473	115.535.789
Medium Hightech	68.726.283	63.915.088	64.794.057	80.365.728	78.843.150
Hightech	40.755.596	35.922.337	30.959.233	28.422.183	26.158.218
Stopa profitabilnosti	291,6	613,7	507,8	725,0	389,4

Lowtech	382,0	417,7	379,2	410,2	402,3
Medium Low-tech	-175,1	116,7	88,5	152,3	-166,7
Medium Hightech	-0,6	2,6	-34,8	87,3	77,2
Hightech	85,3	76,6	74,9	75,1	76,5

Izvor: Ministarstvo privrede, na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

Kao što se jasno iz tabele 3. vidi najveći deo prerađivačke industrije Srbije posluje u oblasti nisko i srednje nisko tehnološki intenzivnih grana proizvodnje.² U tim granama je skoncentrisan ne samo najveći broj preduzeća (90,30%), najveći broj zaposlenih (77,15%), već su i pokazatelji efikasnosti na strani tih preduzeća – učešće u ostvarenoj bruto dodatoj vrednosti (76,18%) i stopa profitabilnosti koja je konstantno najvišla upravo u najmanje tehnološki sofisticiranim granam.³ Nije stoga za čuđenje svrstavanje Srbije u kategoriju zemalja koje su u onoj fazi razvoja nacionalne ekonomije koja se označava kao “vođena efikasnošću”, a prema klasifikaciji Svetske banke i Globalnog indeksa inovativnosti.

² Obuhvata sektore: Proizvodnja prehrambenih proizvoda, Proizvodnja pića, Proizvodnja duvanskih proizvodi, Proizvodnja tekstila, Proizvodnja odevnih predmeta, Proizvodnja kože I predmeta od kože, Prerada drveta i proizvodi od drveta, osim nameštaja, Proizvodnja papira i proizvoda od papira, Štampanje i umnožavanje audio i video zapisu, Proizvodnja nameštaja, Ostale prerađivačke delatnosti (LOW-TECH) i Proizvodnja koksa i derivata nafte, Proizvodnja proizvoda od gume i plastike, Proizvodnja proizvoda od nemetalnih minerala, Proizvodnja osnovnih metala, Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina, Popravka i montaža mašina i opreme (MEDIUM-LOW-TECH)

³ Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda, Proizvodnja električne opreme, Proizvodnja nepomenutih mašina i opreme, Proizvodnja motornih vozila i prikolica, Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava (MEDIUM-HIGH-TECH) i Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata, Proizvodnja računara, elektronskih i optičkih proizvodi (HIGHT-TECH)

Tabela 4. Zemlje SEE prema nivou razvijenosti mereno BDP po stanovniku.

Nivo ekonomske razvijenosti	Faza 1	Tranzicija iz 1 u 2	Faza 2	Tranzicija iz 2 u 3	Faza3
	Ekonomije vođene faktorima		Ekonomije vođene efikasnošću		Ekonomije vođene inovativnošću
BDP po stanovniku (u USD)	Do 2.000	2.000-3.000	3.000-9.000	9.000-17.000	Preko 17.000
	Moldavija	Albanija BiH Bgarska Makedonija Crna Gora Rumunija Srbija	Hrvatska Turska	Grčka	

Izvor: autori na osnovu baze podataka Svetske banke, <http://data.worldbank.org/>

3. ODRŽIVOST POSTOJEĆEG STANJA

Sada već daleke 2008. u maju mesecu Vlada Republike Srbije usvojila je dokument pod nazivom: Nacionalna strategija održivog razvoja. Time je iskazano jasno opredeljenje za sprovođenje koncepta razvoja zasnovanog na održivosti kao savremenog shvatanja koje je postalo dominantno u razvijenom delu svetske ekonomije. Međutim, sprovođenje Strategije je u potpunosti izostalo, delom pod uticajem globalne krize koja se od kraja 2008. godine punim intenzitetom ispoljila u Srbiji i još uvek nije prevaziđena, a delom i usled izostanka dobre volje da se ozbiljno time pozabave državne institucije (npr. nikada nije osnovana kancelarija za održivi razvoj kao institucionalna potpora, što je bila jedna od osnovnih preporuka i sl.). Prioritetni razvojni ciljevi definisani Strategijom validni su i za današnju Srbiju: (1) članstvo u EU, (2) razvoj konkurentne tržišne privrede i uravnotežen ekonomski rast, (3) razvoj i obrazovanje ljudi i povećanje zapošljavanja, (4) razvoj infrastrukture i ravnomeran regionalni razvoj i (5) zaštita i unapređenje životne sredine i

racionalnokorišćenje prirodnih resursa. Unajvećoj meri se ovirazvojni prioriteti navode i danas od strane aktuelne Vlade RS, međutim njihovo ostvarivanje je danas čak manje izvesno i izvodi se u daleko težim domaćim i pogotovo međunarodnim okolnostima nego sredinom 2008. godine. U međuvremenu je došlo do: (i) smanjivanje ukupne zaposlenosti, sa nesagledivo dalekosežnim negativnim posledicama po Srbiju zbog izuzetno visoke stope nezaposlenosti mladih i pogotovo visoko obrazovanih (nastavljeni i čak ubrzana pojava "odliva mozgova"); (ii) opadanja ili stagniranja BDP-a iz godine u godinu namesto visokih stopa rasta od preko 5% u periodu 2002-2008; (iii) drastičnog pada priliva inostranog kapitala, pogotovo kroz direktnе investicije makar i putem privatizacije; (iv) eksplozivnog porasta inostrane zaduženosti kao mere koja je trebalo da kontrira prethodno navedenoj okolnosti; (v) ubrzanog rasta unutrašnjeg duga izraženog kao procenat u odnosu na BDP što je tokom 2015. zaustavljeno usvajanjem Fiskalne strategije, ali se postavlja pitanje da li su usvojene mere dugoročnog ili jednokratnog karaktera. U uslovima izuzetno niske inflacije, nezabeležene u novijoj istoriji na ovim prostorima, kao i relativno veoma stabilnog kretanja deviznog kursa, ostaje otvoreno pitanje cene koja se za to plaća. Pred Srbijom je još uvek nerešeno veoma bolno pitanje velikog broja preduzeća (društvenih, državnih i svih drugih koji su pod patronatom države). Takođe, tek treba da se otvari još veći problem rešavanja neefikasnosti u upravljanju javnim preduzećima na svim nivoima, republičkim, pokrajinskim i lokalnim (računa se da ih ima vise od 700!), a takođe se tek otvara reforma ukupnog javnog sektora (školstva, zdravstva, bezbednosti i drugih socijalnih servisa).

Za sprovođenje ovako brojnih i suštinskih reformi, koje će omogućiti da se uspostavi stabilna osnova za dinamičan, dugoročno održiv rast zasnovan na znanju i novim tehnologijama, Srbiji su neophodni kako domaći resursi, koji su u velikoj meri dezaktivirani i demotivisani razvojem događaja i nakon promena vlasti 2000. i 2012., tako i međunarodna podrška svih oblika – materijalna, ekspertska i politička. Može li Srbija da sve to obezbedi u narednom periodu u uslovima vise nego komplikovanog odnosa snaga na svetskoj političkoj sceni? Sigurno je da bilo koji izbor mora podrazumevati određeni nivo kompromisa i izbor između "dva zla". Najlošije rešenje bilo bi nastaviti sa neaktivnim pristupom koji podrazumeva čekanje da protok vremena dovede do rešavanja problema, jer se u tom slučaju pojavljuje veoma realna opasnost da se rešenje i postigne, ali da nema ko da ga dugoročno koristi, jer će depopulacija i emigriranje učiniti gotovo svako rešenje bespredmetnim.

OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract

Republic of Serbia has been heavily influenced by current economic and financial crisis. Practically, from 2008. on growth in Serbia was stagnated or negative, there was no serious reforms nor indicators of recovery of national economy through structural reforms. Investments in the country are generated mostly from two sources: (i) by foreign accumulation import, followed by rapid increase in external debtor (ii) generated from government sector at all levels – national, provincial and local. Investments in private business sector are almost negligible caused by bad investment climate, extremely low level of domestic savings as share of GDP and by worsened position of financial sector, namely banks, within creasing share of NPLs in their portfolio so banks are “over liquid” while most of the domestic companies could not finance business operations. In long term this situation is unsustainable and serious reforms must be undertake very sooner Serbia could again enter in macroeconomic instability and turbulent flows of its economy.

Keywords: sustainable development, economic crisis, technological level of production, structural reforms

LITERATURA

Drucker, P. F. (1998), *From capitalism to knowledge society - The Knowledge Economy*, Woburn MA: Butterworth.

European Commission (2004), *Innovation Management and the Knowledge - Driven Economy*, Directorate-general for Enterprise, Brussels-Luxembourg

European Commission(2010), *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, EUROPA 2020, Brussels.

European Commission (2014), *European Competitiveness Report 2014*, DG for Enterprise and Industry, Brussels.

European Communities (2005), *EU sectoral competitiveness indicators*, DG for Enterprise and Industry, Brussels

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/61/75/NR30-350-srb+cir.pdf>

Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave (2012), *Konkurentnost i strukturne promene 2012*, Sektor za strateške analize i istraživanje, Beograd.

Ministarstvo privrede, interna baza podataka, [Pristup: 11.08.2015]

OECD (1996), *The Knowledge-Based Economy*, STI Outlook, Paris.

Pokrajac, S., (2010), *Preduzetništvo: izazovi i putevi „kreativne destrukcije“ privrede Srbije*, Beograd: Mašinski fakultet.

Republički zavod za statistiku, <http://webrzs.stat.gov.rs> [Pristup: 25/07/2013]

Statistika nacionalnih računa (2014), Saopštenje NR 30, broj 350, Republički zavod za statistiku:

World Bank (2013), *World Development Report*. Washington DC.

World bank, World Development Indicators, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, [Pristup: 10.07.2015]

World Economic Forum (2014), *The Global Competitiveness Report 2014/2015*, Oxford University Press, New York.

**JAVNE NABAVKE U REPUBLICI SRBIJI: NAJNOVIJE
ZAKONODAVNE IZMENE I USKLAĐIVANJE SA PRAVILIMA
EVROPSKE UNIJE O JAVNIM NABAVKAMA**

Borisav T. Knežević*

borisavknezevic@gmail.com

Rezime

*Ovaj rad bavi se analizom zakonskih izmena regulatornog okvira u oblasti javnih nabavki u Republici Srbiji koje su se desile u 2015. Izmene iz februara 2015. godine bile su relativno skromnog obima, ali su ipak bile veoma relevantne za stvaranje zone slobodne trgovine između Srbije i zemalja EU, imajući u vidu da su preferencijali za domaće ponuđače u oblasti javnih nabavki značajno smanjeni. Izmene iz jula 2015. godine bile su suštinske i donele su mnogo novina, koje treba da pomognu i ponuđačima i naručiocima da primenjuju postupke javnih nabavki na efektivniji način i fleksibilniji način. Uzimajući u obzir strateško opredeljenje Republike Srbije ka punopravnom članstvu u EU, što uključuje usklađivanje sa *acquis communautaire*/pravnim tekovinama EU kao preduslov, puna harmonizacija nacionalnog zakonodavstva u oblasti javnih nabavki (što uključuje i javno-privatno partnerstvo i koncesije) treba da se ostvari do kraja 2017. godine. Ovo usklađivanje bi takođe trebalo, pored usvajanja pravila i "dobrih praksi" EU kao najznačajnijeg cilja, da omogući i uvažavanje domaćih/nacionalnih specifičnosti u oblasti javnih nabavki u cilju kreiranja preduslova za stvaranje slobodnog, nediskriminacionog i konkurentnog tržišta javnih nabavki.*

Ključne reči: javne nabavke, direktive Evropske unije, transparentnost, ponuđači, naručioc

UVOD

Trošenje javnih sredstava uvek se nalazi veoma visoko na listi prioriteta svake vlade, te su, u skladu sa tim, javne nabavke i način njihovog regulisanja veoma važni. Republika Srbija počela je razvoj svog sistema javnih nabavki sada davne 2002. godine, kada je usvojen prvi Zakon o javnim nabavkama (ZJN-1).

Aktuelni Zakon o javnim nabavkama (ZJN-3) zvanično je usvojen 29. decembra 2012¹. Narodnoj skupštini Republike Srbije, stupio na snagu 6. januara 2013., a počeo da se primenjuje 1. aprila 2013. godine. Zakon o izmenama i dopunama zakona o javnim nabavkama² (ZJN-3a), koji je doneo manje izmene ZJN-3, usvojen je u Narodnoj skupštini Republike Srbije 3. februara 2015. godine, a stupio je na snagu 9 dana kasnije. Izmene koje je doneo ZJN-3a odnosile su se na smanjenje prednosti za domaće ponuđače (preferencijali) u odnosu na ponuđače (preduzeća) iz država **članica** Evropske unije. Članom 1. ZJN-3a izmenjen je član 86. ZJN-3, tako da su preferencijali smanjeni na iznos od 5 procenata za javne nabavke dobara, usluga i radova, bez obzira da li se kao kriterijum za dodelu primenjuje najniža ponuđena cena ili ekonomski najpovoljnija ponuda (Tabela 1.). Ovaj procenat (5%) niži je nego što je predviđeno dinamikom smanjivanja, definisanim u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju-SSP (Tabela 2.).

30. oktobra 2014. te godine, Vlada Republike Srbije usvojila je novu Strategiju razvoja sistema javnih nabavki za period 2014-2018. godine. Usvajanje ove Strategije veoma je pažljivo praćeno od strane Evropske komisije i možemo reći da je to bio jedan od najvažnijih preduslova čije je ispunjenje Evropska komisija tražila da bi otpočela Pregovore sa Srbijom u okviru Pregovaračkog poglavlja 5: javne nabavke, obzirom da je usvajanjem ovog dokumenta Srbija pokazala da ima, kako koordinativne mehanizme u ovoj oblasti, tako i jasnu viziju o tome kako da razvija svoj sistem javnih nabavki, posebno u kontekstu usklađivanja sa direktivama Evropske unije. Sledeći očekivani korak je otvaranje Pregovaračkog poglavlja 5, verovatno tokom 2016. godine, imajući u vidu da je Izveštaj o skriningu Evropske komisije bio pozitivan, bez tzv. "merila za otvaranje" (opening benchmarks), kao preduslova za otvaranje ovog Pregovaračkog poglavlja.

¹ Službeni glasnik Republike Srbije broj 124/12 od 29. decembra 2012.

² Službeni glasnik Republike Srbije broj 14/15 od 4. februara 2015.

1. SUŠTINA ZAKONODAVNIH IZMENA

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) sa Evropskom unijom stupio je na snagu 1. septembra 2013. godine. Članom 76. SSP propisuje se postupna liberalizacija srpskog tržišta javnih nabavki za preduzeća iz Evropske unije, a takođe i potpuno otvaranje tržišta javnih nabavki u Evropskoj uniji za preduzeća iz Srbije.

Tabela 1. Preferencijali za dobra usluge i radove prema domaćim propisima

Predmet javne nabavke/kriterijum za dodelu	Preferencijal prema ZJN-3 (od 1.4.2013)	„Novi“ preferencijal prema ZJN-3a (od 12.2..2015)
Usluge i radovi/ekonomski najpovoljnija ponuda	10%	5%
Dobra/ekonomski najpovoljnija ponuda	10%	5%
Usluge i radovi/najniža ponuđena cena	15%	5%
Dobra/najniža ponuđena cena	20%	5%

Izvor: Zakon o javnim nabavkama (2012, član 86. i Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama (februar 2015), član 1.

Članom 76. SSP, srpskim preduzećima, bez obzira na to jesu li osnovana u Zajednici/EU ili nisu od stupanja na snagu ovog sporazuma omogućen je pristup postupcima za dodelu ugovora o javnim nabavkama u zemljama EU, prema pravilima o javnim nabavkama EU, pod uslovima ne manje povoljnim od uslova koji se primenjuju na preduzeća, odnosno privredna društva koja posluju u zemljama Unije.

Preduzećima Zajednice, odnosno Evropske unije, osnovanim u Republici Srbiji, prema odredbama SSP, omogućen je, od dana stupanja na snagu SSP (1.9. 2013), pristup tržištu javnih nabavki pod uslovima ne manje povoljnim od onih koja se primenjuju na srpska preduzeća, odnosno privredna društva.

Isto tako, preduzećima Zajednice, odnosno Evropske unije, koja nisu osnovana u Republici Srbiji omogućen je pristup tržištu javnih nabavki u Republici Srbiji u skladu sa srpskim Zakonom o javnim nabavkama, pod uslovima ne manje povoljnijim od uslova koji se primenjuju na srpska preduzeća (ponuđače), najkasnije pet godina od stupanja na snagu SSP (posle 1.9.2018.).

Što se tiče konkretnе primene samih preferencijala, u slučaju primene kriterijuma najniže cene, preferencijali bi se konvertovali u cenovne preferencijale, dakle prednost od 5% bi značila da domaći ponuđač koji ima cenu višu za 5% od ponuđača iz zemlje EU „pobediće“ na tenderu.

U slučaju kriterijuma ekonomski najpovoljnije ponude situacija je kompleksnija i mora se precizirati kako se ova odredba primenjuje u praksi. Stoga je u članu 1. ZJN-3a (stav 2.) propisano da „način primene prednosti propisane u ceni, u postupcima u kojima je kriterijum ekonomski najpovoljnija ponuda bliže uređuje Vlada“. Očekuje se usvajanje odgovarajućeg podzakonskog akta, koji bi ovo pitanje preciznije regulisao, obzirom da je načrt ovog podzakonskog akta nedavno pripremljen od strane Ministarstva finansija i dostavljen na mišljenje nadležnim institucijama.

Tabela 2. Dinamika smanjivanja preferencijala prema SSP-u

Godina/mesec	% preferencijala
Do 1.9. 2015	15%
Do 1.9. 2016	10%
Do 1.9. 2017	5%
Do 1.9. 2018	5%-1%
Posle 1.9.2018	0%

Izvor: Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, član 86.

Nakon dve godine primene ZJN-3, nadležne institucije iz oblasti javnih nabavki, naručiocci i ponuđači su ukazali na potrebu daljeg jačanja sistema javnih nabavki i izmene i dopune ZJN-3, kako bi se povećali pre svega efikasnost i ekonomičnost postupaka javnih nabavki, kao i intenzitet konkurenčije. Takođe, u 2014. godini donete su tri nove direktive EU u ovoj oblasti (direktiva 2014/24/EU o tzv. „klasičnim“ javnim nabavkama;

direktiva 2014/25/EU o nabavkama od strane subjekata koji posluju u oblasti vodoprivrede, energetike, saobraćaja i poštanskih usluga; direktiva 2014/23/EU o dodeli ugovora o koncesiji), sa kojima države članice Evropske unije moraju da se usklade u roku od 24 meseca od dana usvajanja ovih direktiva, što znači do sredine aprila 2016. (osim za elektronske nabavke kod kojih je rok za transpoziciju 54 meseca). Imajući u vidu da je Strategijom razvoja javnih nabavki u Republici Srbiji za period 2014-2018. godine i Akcionim planom za sprovođenje Strategije za period 2014–2015. godine, predviđena izmena regulative u oblasti javnih nabavki u 2015. godini, namena zakonopisca bila je, da se, prvenstveno u cilju ekonomičnog raspolažanja javnim sredstvima, u najvećoj mogućoj meri otklane nedostaci uočeni u dosadašnjoj praksi prilikom sprovođenja javnih nabavki, kao i da se, u obostranom interesu naručilaca i ponuđača, razreši postojeće nedoumice i spreče moguće zloupotrebe, a postupci javnih nabavki učine efikasnijim. Takođe, pomenutom Strategijom je predviđeno da se izmenom ZJN-3 u 2015. godini, nastavi proces daljeg usklađivanja sa pravnom tekovinom EU i to sa gorepomenutim novim direktivama Evropske unije usvojenim u aprilu 2014. godine.

Naime, na osnovu analize efekata primene ZJN-3, utvrđeno je da efikasnost postupka javne nabavke i dalje nije na odgovarajućem nivou, da naručiocci i dalje najveći deo svojih napora usmeravaju na zadovoljavanje formalnih zahteva, te postupak javne nabavke traje dugo, a što je često dovodilo do nemogućnosti da se obezbede preduslovi za nesmetano odvijanje poslovnih aktivnosti naručilaca.

Pored slabosti sistema javnih nabavki sa aspekta naručioca, slabosti su uočene i kad je reč o primeni propisa o javnim nabavkama od strane ponuđača, koje se ogledaju u njihovom sve manjem učešću na tenderima, odnosno u postupcima javnih nabavki. Prosečan broj ponuda po zaključenom ugovoru o javnoj nabavci, kao standardan pokazatelj intenziteta konkurenčije u javnim nabavkama, ukazuje da je intenzitet konkurenčije u 2014. godini, bio svega 2,6 (ponuđača na 1 tenderu), što je najniži nivo u protekle četiri godine. Takođe, na isto ukazuje i podatak da je čak svaki peti postupak obustavljen zbog toga što nije dobijena niti jedna ponuda, kao i da je u skoro polovini sprovedenih postupaka javnih nabavki dobijena samo jedna ponuda, a što pokazuju i podaci u Izveštaju o javnim nabavkama u Republici Srbiji za period 1.1.2014 – 31.12.2014. godine³

³ Internet-stranica Uprave za javne nabavke www.ujn.gov.rs

U skladu sa gore navedenim, Narodna skupština Republike Srbije je 31. jula 2015. godine usvojila Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama (ZJN-3b)⁴, koji je stupio na snagu 12. avgusta 2015. godine.

ZJN-3b doneo je mnoge regulatorne novine, među kojima su najvažnije:

- Izmenjena je definicija naručioca - u skladu sa članom 2. direktive 2014/24/EU (član 2. ZJN-3)
- Uvedeni su novi izuzeci/nabavke na koje se zakon ne primjenjuje, koji su predviđeni direktivom 2014/24/EU, a ujedno su još preciznije definisani neki od postojećih izuzetaka (član 7. ZJN-3)
- Mogućnost izuzeća od primene postupka javne nabavke pod određenim uslovima u slučaju nabavki između povezanih lica, tzv. „in house“ nabavke, (član 7. ZJN-3⁵)
- Obaveza Uprave za javne nabavke da napravi model internog plana za sprečavanje korupcije u javnim nabavkama, na osnovu kojih će veliki naručioci, odnosno oni koji imaju nabavke na godišnjem nivou veće od milijardu dinara izraditi svoje interne planove za borbu protiv korupcije, a koje će biti dužni da objave na svojim internet stranicama. (član 21. ZJN-3)
- Eliminisana/anulirana je obaveza da naručioci koji imaju javne nabavke veće od jedne milijarde dinara (na godišnjem nivou) formiraju posebne službe za kontrolu, (član 22. ZJN-3)
- Povećan je limit za javne nabavke male vrednosti te je vrednosni opseg sada 500.000 do 5.000.000 dinara za istovrsne nabavke na godišnjem nivou⁶ (član 39. ZJN-3)

• Predviđena je mogućnost sprovođenja postupka javne nabavke male vrednosti, bez obzira na procenjenu vrednost javne nabavke, u slučaju nabavki usluga iz Priloga 2, kao što su: zdravstvene i socijalne usluge, zatim pravne usluge⁷, usluge hotela i restorana, usluge obrazovanja i usluge profesionalnog ospozobljavanja i usluge u oblastima rekreacije, kulture i sporta (član 39. ZJN-3⁸)

⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 68/15

⁵ Član 7a konsolidovane verzije Zakona o javnim nabavkama, nakon izmena, koje su stupile na snagu 12.8.2015.

⁶ Ukoliko ukupna procenjena vrednost istovrsnih nabavki na godišnjem nivou ne prelazi 500.000 dinara, naručioci nisu u obavezi da primenjuju odredbe Zakona o javnim nabavkama.

⁷ Osim nabavki pravnih usluga iz člana 7. Zakona o javnim nabavkama

⁸ Član 39a konsolidovane verzije Zakona o javnim nabavkama, nakon izmena, koje su stupile na snagu 12.8.2015.

• Eliminisana je, odnosno uklonjena zakonska obaveza naručilaca čija ukupna vrednost javnih nabavki na godišnjem nivou, prelazi iznos od 700.000.000 dinara, da uspostave informacioni sistem i primenjuju elektronsku licitaciju. (član 47. ZJN-3⁹).

• Detaljnije su definisana pitanja centralizacije javnih nabavki. Precizirano je da telo za centralizovane javne nabavke može biti obrazovano od strane više naručilaca. Takođe, uklonjena je odredba koja predviđa da na odluku naručioca, odnosno sporazum naručilaca o osnivanju tela za centralizovane javne nabavke saglasnost daje Uprava za javne nabavke. Takođe, eliminisana je i odredba koja obavezuje naručioce da odluku o zajedničkom sprovođenju postupka javne nabavke dostavljaju na mišljenje Upravi za javne nabavke (član 48. i član 50.ZJN-3).

• Pravila koja se odnose na planiranje nabavki svedena su na razumnu meru, kako što se tiče obavezih elementa plana nabavki, tako i u kontekstu mogućnosti izmena plana nabavki. Ujedno, zakonom izmenama propisuje se objavljivanje planova nabavki na Portalu javnih nabavki (član 51.ZJN-3¹⁰)

• Pitanja primene tzv. negativnih referenci definišu se izmenama zakona (ZJN-3b) samo kao mogućnost za naručioce, a ne kao pravna obaveza kako je bilo uređeno ZJN-3. (član 82.ZJN-3)

• Uvodi se obaveza da zapisnik o otvaranju ponuda obavezno mora da sadrži procenjenu vrednost javne nabavke ukupno i posebno za svaku partiju (član 104. ZJN-3)

• Predviđa se da naručilac može da dodeli ugovor ponuđaču, čija ponuda sadrži ponuđenu cenu veću od procenjene vrednosti javne nabavke pod uslovom da nije veća od uporedive tržišne cene i ukoliko su ponudene cene u svim odgovarajućim ponudama veće od procenjene vrednosti javne nabavke, bez obzira koja vrsta postupka je sprovedena (član 107. ZJN-3)

• Granična vrednost/prag za javne nabavke male vrednosti u oblastima vodoprivrede, energetike, saobraćaja i poštanskih usluga povećana je u odnosu na tzv. „klasične“ javne nabavke i iznosi 10.000.000 dinara (član 124.a ZJN-3b¹¹)

⁹ Ovaj član je u celini izbrisani, usvajanjem ZJN-3b

¹⁰ Ovaj član je u celini izmenjen usvajanjem ZJN-3b, a ove izmene se primenjuju od 1.1.2016. godine

¹¹ Potpuno novi deo člana 124.-član 124a konsolidovane verzije Zakona o javnim nabavkama, nakon izmena, koje su stupile na snagu 12.8.2015.

- Iz teksta zakona izbrisana je obaveza da veštak (ekspert) za javne nabavke mora da ima položen stručni ispit za službenika za javne nabavke, obzirom da je već propisano da su veštaci za javne nabavke lica koja su upisana u registar stalnih sudskih veštaka, a što podrazumeva da već imaju potrebna stručna znanja kao i praktična iskustva u određenoj oblasti veštačenja i da ispunjavaju uslove predviđene Zakonom o sudskim veštacima. Pri tome, potreba za angažovanjem veštaka za javne nabavke u aktivnostima Republičke komisije za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki, nisu znanja iz oblasti javnih nabavki, kojima već raspolažu zaposleni Republičke komisije zaštitu prava u postupcima javnih nabavki, već posebna, odnosno specifična stručna znanja iz oblasti koja je predmet veštačenja (143. ZJN-3)

- Jasnije se određuje tzv. aktivna legitimacija za podnošenje zahteva za zaštitu prava, kako bi se sprečila zloupotreba u podnošenju zahteva za zaštitu prava od strane lica koja nisu ponuđači u postupku javne nabavke, odnosno od strane lica koja ne bi mogla da zaključe ugovor i taj ugovor izvrše. U tom kontekstu aktivna legitimacija za zainteresovano lice se ograničava na lice koje ima ili je imalo interes za dodelu ugovora, odnosno okvirnog sporazuma u određenom konkretnom postupku javne nabavke i koje je pretrpelo ili bi moglo da pretrpi štetu zbog postupanja naručioca protivno odredbama Zakona o javnim nabavkama (148. ZJN-3)

- Preciziraju se pravne situacije kod kojih podneti zahtev za zaštitu prava nema automatsko suspenzivno dejstvo. S tim u vezi, ako je zahtevom za zaštitu prava osporena vrsta postupka, sadržina poziva za podnošenje ponuda ili konkursne dokumentacije, naručilac i pored podnetog zahteva može nastaviti da sprovodi postupak javne nabavke (npr. da otvori ponude, da komisija za javnu nabavku pripremi izveštaj o stručnoj oceni ponuda i sl.), ali ne može da doneše odluku o dodeli ugovora (zaključenju okvirnog sporazuma) o javnoj nabavci, odluku o obustavi postupka javne nabavke ili odluku o priznavanju kvalifikacije dok se ne doneše odluka o podnetom zahtevu. (član 149.i član 150. ZJN-3)

- Iz teksta zakona izbrisana je odredba da je podnositelj zahteva, čija su 3 zahteva za zaštitu prava odbijena u (neprekinitom) periodu od 6 meseci, zloupotrebio zahtev za zaštitu prava, obzirom da ovo ne može biti pravi pokazatelj zloupotrebe zahteva za zaštitu prava (član 164. ZJN-3)

- Povećava se broj članova Republičke komisije za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki sa 7 na 9 članova-predsednik i osam članova (član 140. ZJN-3)

Strategija razvoja javnih nabavki u Republici Srbiji za period 2014-2018. godine predviđala je da se naredne izmene propisa u oblasti javnih nabavki odigraju do kraja (4.kvartal) 2017. godine, i to usvajanjem potpuno novog Zakona o javnim nabavkama, koji će u celosti biti uskladen sa direktivama Evropske unije, što će predstavljati svojevrstan izazov. Takođe, značajno je i što je 30. decembra 2016. Godine Vlada Republike Srbije usvojila Akcioni plan za sprovođenje Strategije javnih nabavki za 2016. godinu. Ovaj Akcioni plan predviđa tri vrste mera:

- mere za unapređenje regulatornog okvira
- mere za unapređenje efikasnosti i održivosti javnih nabavki
- mere za suzbijanje neregularnosti u javnim nabavkama

Mere za unapređenje regulatornog okvira, pre svega su orjentisane na izradu smernica i uputstava, kao i stručno usavršavanje zaposlenih u nadležnim institucijama.

Mere za unapređenje efikasnosti i održivosti javnih nabavki fokusirane su na razvoj e-nabavki, razne vidove obuke za naručioce i ponuđače, kao i izradu odgovarajućih analiza i preporuka.

Mere za suzbijanje neregularnosti u javnim nabavkama odnose se na saradnju sa policijom i tužilaštvom, obuku za novinare i civilno društvo, kao i na suzbijanje neregularnosti, koje predstavljaju osnov prekršajne odgovornosti.

Gorepomenuti Akcioni plan za sprovođenje Strategije javnih nabavki za 2016. godinu, važan je instrument za dalje unapređenje sistema javnih nabavki u Republici Srbiji.

ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da je 2015. godina bila godina značajnih promena zakonodavnog okvira koji se odnosi na javne nabavke. Zakonodavne izmene iz februara 2015. te godine bile su relativno skromnog obima, dok su izmene iz jula 2015. bile bile obimne i suštinske sa velikim uticajem na funkcionisanje

sistema javnih nabavki u Srbiji. Ove izmene imale su dva osnovna cilja. Prvi cilj je bio tzv. "fino štelovanje" postojećih zakonodavnih rešenja u cilju pojednostavljivanja primene postupaka javnih nabavki kako od strane ponuđača tako i od strane naručilaca. Drugi cilj bio je dalje usklađivanje sa direktivama Evropske unije, posebno sa direktivama 2014/24/EU, 2014/23/EU i 2014/23/EU. "Delimično" usklađivanje koje je ostvareno ZJN-3b, dobra je osnova za buduće "puno usklađivanje" sa direktivama Evropske unije, koje je, prema aktuelnoj Strategiji razvoja javnih nabavki predviđeno za poslednji kvartal 2017. godine. Puna harmonizacija biće veoma zahtevan proces, koji će zahtevati snažnu posvećenost institucija nadležnih za oblast javnih nabavki, a pre svega dve institucije sa najviše nadležnosti u ovoj oblasti - Uprave za javne nabavke i Republičke komisije za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki.

Takođe, obzirom da su prva Pregovaračka poglavља (Poglavlje 32 i Poglavlje 35) otvorena sredinom decembra 2015. godine, realno je očekivati da Pregovaračko poglavље 5: javne nabavke, bude otvoreno tokom 2016. godine, moguće zajedno sa Poglavljem 23: pravosuđe i osnovna prava ili neposredno posle otvaranja Poglavlja 23. S tim u vezi, i za oblast javnih nabavki bitan je i Akcioni plan za pregovaranje Poglavlja 23, koji u delu koji se odnosi na borbu protiv korupcije predviđa mere i aktivnosti koje se odnose na unapređenje sistema javnih nabavki.

PUBLIC PROCUREMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA: THE LATEST LEGISLATIVE CHANGES AND HARMONISATION WITH THE EU PUBLIC PROCUREMENT RULES

Abstract

This paper is dealing with analysis of the legislative changes in the regulatory framework in the public procurement area in the Republic of Serbia that happened in 2015. Changes from February 2015 were relative modest, but however they were very relevant for creation of the Free Trade Zone between Serbia and EU, given that preferentials for domestic bidders were significantly decreased. Changes from July 2015 were substantial and they brought many novelties that should help both to bidders and contracting authorities to apply procurement procedures in a more effective and more flexible way. Taking into

account strategic determination towards full membership in EU, that includes harmonisation with EU acquis communautaire as a precondition, full legislative harmonisation in the field of public procurement (which includes public-private partnership and concessions) should be achieved by the end of the year 2017. This adjustment should also, besides adoption of EU rules and “good practices”, as the most important goal, enable a respect for domestic/national peculiarities in the area of public procurement aiming to create preconditions for establishment of a free, non-discriminatory and competitive procurement market.

Key words: public procurement, EU Directives , transparency, bidders, contracting authorities

LITERATURA

Akcioni plan za sprovodenje Strategije javnih nabavki za 2016. godinu, decembar 2015.

Akcioni plan za pregovaranje Poglavlja 23, septembar 2015

<http://www.mpravde.gov.rs/tekst/9849/finalna-verzija-akcionog-plana-za-pregovaranje-poglavlja-23-koja-je-usaglasena-sa-poslednjim-preporukama-i-potvrđena-od-strane-evropske-komisije-u-briselu-.php>
(Pristup: 11/12/15)

Analiza efekata primene Zakona o javnim nabavkama u praksi, Uprava za javne nabavke, jun 2015

Zakon o javnim nabavkama usvojen 29. decembra 2012., Službeni glasnik Republike Srbije, 124/2012

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama usvojen 3. februara 2015., Službeni glasnik Republike Srbije br. 14/15

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama usvojen
31. jula 2015., Službeni glasnik Republike Srbije br. 68/15

Izveštaj o javnim nabavkama u Republici Srbiji za 2014., http://www.ujn.gov.rs/ci/izvestaji/izvestaji_ujn (Pristup: 01/12/15)

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Evropskih zajednica i njihovih država članica s jedne strane, i Republike Srbije s druge strane, (potpisana 29. aprila 2008) <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/sporazumi.124.html> (Pristup: 01/12/15)

Strategija razvoja javnih nabavki u Republici Srbiji, usvojena od strane Vlade Republike Srbije 9. septembra 2011., Službeni glasnik Republike Srbije, 71/2011

Strategija razvoja javnih nabavki u Republici Srbiji za period 2014-2018, usvojena od strane Vlade Republike Srbije 30. oktobra 2014., Službeni glasnik Republike Srbije, 122/2014.

FLEKSIBILNI MODELI ZAPOSЉAVANJA I PRAVA ZAPOSLENIH

Svetozar Krstić*

krstics@kombeg.org.rs

Danijela Sofronijević*

danijela@kombeg.org.rs

Rezime

Tržište rada u Srbiji odlikuje visoka stopa nezaposlenosti, praćena niskim stopama aktivnosti i zaposlenosti stanovništva radnog uzrasta. Jedan od osnovnih ciljeva ekonomске politike Republike Srbije jeste da se ubrzaju ekonomске reforme kako bi se poslovno okruženje poboljšalo, a posebno jačanjem vladavine prava i dodatnim smanjivanjem nefleksibilnih uslova na tržištu rada.

Globalna ekonomija zahteva sve veću fleksibilnost radne snage. Stalno zaposlenje, u današnjem smislu reči, će imati samo relativno mali broj ljudi. U reformi radnog zakonodavstva Srbije, poslednjim izmenama i dopunama Zakona o radu, izvršena je harmonizacija i usaglašavanje sa pravom Evropske unije, između ostalog i u smislu proširivanja fleksibilnih oblika rada, kao što su rad na određeno vreme, rad van prostorija poslodavca, klizno i nepuno radno vreme. U značajnoj meri je izvršena fleksibilnost tržišta radnog snaga, što je jedan od važnih koraka na putu tranzisionih promena privrede.

Ključne reči:tržište rada, zaposlenost, nezaposlenost, Zakon o radu, fleksibilnost, rad na određeno vreme, radni odnos sa nepunim radnim vremenom, obavljanje poslova van prostorija poslodavca, prava zaposlenih.

UVODNA RAZMATRANJA

Visoka nezaposlenost je jedan od najvećih ekonomskih i socijalnih problema u Srbiji. Nastala je kao rezultat pada proizvodnje i sve većih strukturalnih neravnoteža u privredi, kao i zbog rešavanja socijalnih problema putem prekomernog zapošljavanja radnika u prethodnom sistemu¹. Nezaposlenost u Republici Srbiji ima dugoročan karakter. Mnogi zaposleni, kada pređu u status nezaposlenosti, ostaju u tom status duži vremenski period.²

Za trajno ozdravljenje privrede, koje jedino može da obezbedi značajno zapošljavanje i podizanje životnog standarda, neophodno je prihvatići uslove koje zahteva uključivanje u razvijene evropske ekonomske tokove, sa doradom privrednog sistema, tržišnih institucija i ekonomske politike, po ugledu na druge zemlje u tranziciji koje su prošle put stabilizacije i pridruživanja Evropskoj uniji.

Jedno od 35 poglavlja o kojima će Srbija, nakon dobijanja kandidature, pregovarati za ulazak u EU odnosi se i na socijalnu politiku i zapošljavanje. Prethodni Zakon o radu je u velikoj meri korespondirao sa međunarodnim konvencijama o radu, ali je bio dosta rigidan, posebno u delu koji se odnosi na otpuštanje radnika, što je u uslovima krize predstavljalo veliku prepreku za investitore. Pored toga, veliki problem predstavljala je i dužina trajanja ugovora o radu na određeno vreme, kao i isplata otpremnine. Sa druge strane, na tržištu postoje mlađi, obrazovani ljudi koji nemaju priliku da dobiju zaposlenje u skladu sa svojim kvalifikacijama i adekvatnim potrebama tržišta rada. "Rigidno" zakonodavstvo sprečava tržište rada da deluje efikasno, povećavajući nezaposlenost, kao i strukturne neravnoteže na tržištu rada (visok nivo upražnjenih radnih mesta u kombinaciji sa visokim nivoom nezaposlenosti). Kombinacija pune fleksibilnosti na tržištu rada i sigurnosti koju nude beneficije za nezaposlene se pokazala kao višestruko korisna u velikom broju zemalja na evropskom kontinentu. Primeri Danske, kao začetnika ove teorije, Slovačke, Češke, Poljske i Italije govore da su koristi od fleksibilnijeg zakonodavstva i u praksi više puta dokazane.

Sve je više poslova koji se obavljaju u režimu tzv. fleksibilnih modela zapošljavanja, kao što su rad kod više poslodavaca, sopstveni biznis, rad van prostorija poslodavca i sl. Fleksibilni modeli zapošljavanja postaju sastavni

¹ Nacionalna strategija zapošljavanja RS za period 2005 – 2010.god.

² Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2016. godinu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja

deo razvojnih strategija i poslovne politike kompanija i to se ne dovodi u pitanje. Problem nastaje kada se posmatra odnos između fleksibilnih modela zapošljavanja i prava zaposlenih. I pored toga što je u radnim odnosima u EU formalno i dalje na snazi princip – stalni radni odnos je pravilo, a radni odnos na određeno vreme izuzetak, stvarnost je drugačija i često se pretvara u manipulaciju strahom od gubitka radnog mesta, što je posebno izraženo u ekonomski nerazvijenim zemljama sa visokom stopom nezaposlenosti, kao što je Srbija.

Kako su prethodno važeća zakonska rešenja u Republici Srbije bila prepoznata kao "prepreka" većem zapošljavanju, pristupilo se izmenama radnog zakonodavstva, gde je kao cilj istaknuto stvaranje poslovnog ambijenta koji će delovati stimulativno na otvaranje novih radnih mesta. Izmenama Zakona trebalo je da budu uklonjeni "nerazumni troškovi" poslovanja zbog kojih su poslodavci teže zapošljavali nove radnike. Kao osnovne instrumente kojima je poslodavcima trebalo "olakšati" donošenje odluka o novom zapošljavanju, izmene Zakona predviđale su pojednostavljenje procedure otpuštanja, izmene u modelu obračuna otpremnine i afirmacija fleksibilnih oblika radnog angažovanja.

1. PREGLED OSNOVNIH POKAZATELJA TRŽIŠTA RADA U SRBIJI

Kriza je ostavila značajne posledice na tržištu rada u Srbiji³, što se ogleda u rastu nezaposlenosti i padu stope zaposlenosti, posebno kada je reč o mlađima i ženskom delu stanovništva. Podaci iz 2010. godine ukazuju na dalje produbljivanje krize, imajući u vidu značajno pogoršanje svih indikatora tržišta rada Republike Srbije. Nezaposlenost je najviše pogodila sektore poljoprivrede, trgovine, građevinarstva i prerađivačke industrije, a posebno je bio pogoden deo stanovništva sa niskim i srednjim obrazovanjem, dok je zaposlenost visokokvalifikovanih nastavila da se povećava.

Međutim, od 2013. godine primećuju se pozitivne tendencije na tržištu rada u Srbiji. Stopa nezaposlenosti se polako stabilizuje i teži ka svojim nižim vrednostima sa početka recesionalog perioda, stopa aktivnosti se povećava, ali se stopa zaposlenosti najsporije oporavlja, te se nakon trogodišnjeg pada, u 2013. godini povećala za svega 0,3 procenatna poena u odnosu na 2010.

³ Vladimir Gligorov, Hermine Vidivic and Kosovka Ognjenovic, Assessment of the Labour Market in Serbia, Serbian Summery

godinu. Neuporedivo bolji pokazatelji su u 2014. godinu, koji kroz sva četiri kvartala ukazuju na značajniji pad nezaposlenosti i rast zaposlenosti, uz manje promene u broju aktivnog stanovništva⁴.

Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi sprovedenoj u 2014. godini, ukupan broj zaposlenih u Republici Srbiji koji imaju formalno-pravni ugovor o zaposlenju u 2014. godini manji je za 1,0% negou 2013. godini.⁵ Ukupan broj zaposlenih žena povećao se za 0,7%, dok je ukupan broj zaposlenih muškaraca manji za 2,5%. Kod pravnih lica (privrednih društava, preduzeća, ustanova, zadruga i drugih organizacija) registrovan je pad zaposlenosti od 1,1%, a broj preduzetnika – lica koja samostalno obavljaju delatnost, i broj zaposlenih kod njih, u ovom periodu, manji je za 0,9%.

Posmatrano po regionima, pad zaposlenosti u 2014. godini, u odnosu na 2013. godinu, registrovan je u Regionu Južne i Istočne Srbije (2,1%), Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (1,8%) i u Beogradskom regionu (0,7%), dok se u Regionu Vojvodine broj zaposlenih nije znatnije menjao.

Posmatrano po sektorima delatnosti, najveći pad zaposlenosti u 2014. godini, u poređenju sa 2013., evidentiran je usledećim sektorima: Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja (5,8%), Građevinarstvo (5,5%) i Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (4,4%), dok je porast zaposlenosti zabeležen u sektorima: Poslovanje nekretninama (14,6%), Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti (10,8%) i Ostale uslužne delatnosti (2,4%).

Grafikon 1 – Indikatori tržišta rada, u %

⁴ Ove podatke treba tumačiti sa rezervom, zbog prilagođavanja metodologije po kojoj se sprovodi ARS međunarodnim standardima praćenja kretanja na tržištu rada.

⁵ Statistički godišnjak Republike Srbije – Tržište rada, 2015.

Stopa nezaposlenosti je nastavila da se smanjuje i iznosila je 16,8% u decembru 2014., što je za 3,3 % niže nego na kraju 2013. Broj nezaposlenih je na kraju 2014. iznosio je 741.906 lica. Najveće smanjenje broja nezaposlenih lica zabeleženo je u grupama zanimanja vezanim za industriju (mašinstvo i obrada metala, tekstilstvo i kožarstvo, elektrotehnika, hemija i nemetalni) i u poljoprivredi, dok je veći broj nezaposlenih registrovan u zdravstvu, farmaciji i socijalnoj zaštiti. Stopa zaposlenosti je u odnosu na kraj 2013. bila za 1,3% viša. Pri tome, formalna zaposlenost je nastavila da se smanjuje, dok je neformalna zaposlenost porasla.

Tokom 2014., zabeležen je kontinuirani pad broja lica koja primaju novčanu naknadu za nezaposlene. Ovaj broj smanjen je za 7.847 lica i u decembru je iznosio 55.735 lica, što je najniži nivo u poslednje tri godine.

Tabela 1 – Zapošljavanje, 2010-2014, godišnji prosek⁶

	Slobod. radna mesta	Zasniv. radnog odnosa	Prest. radnog odnosa	Novopr. za posl.	Nezaposl. lica koja prvi put traže zaposl.	Novčana naknada nezapos. licima	Lica koja traže zapos.	Nezap. lica
2010	7868	58648	49839	39105	267979	79592	829422	744222
2011	4412	78827	69634	40461	275039	68187	829968	752838
2012	4661	92176	92418	40119	270256	70355	864266	761834
2013	3690	97375	95209	38588	267884	67798	893184	774890
2014	3523	105374	113170	36013	264683	60930	890540	767435

Prema najnovijim podacima iz Ankete o radnoj snazi sprovedene u II kvartalu 2015. godine⁷, stopa nezaposlenosti, koja predstavlja udeo nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika (zaposleni i nezaposleni), u Republici Srbiji iznosila je u II kvartalu 2015. godine 17,9% i to 16,6% za muško i 19,4% za žensko stanovništvo. Stopa nezaposlenosti u Beogradskom regionu iznosila je 18,5%, a u Regionu Vojvodine 17,7%. U Regionu Šumadije i Zapadne Srbije stopa nezaposlenosti bila je 16,6%, dok je u Regionu Južne i Istočne Srbije ona iznosila 19,1%.

⁶ Izvor: RZS, Statistički godišnjak Republike Srbije 2015.

⁷ Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, II kvartal 2015, Republički zavod za statistiku, Publikacije po vrstama

Stopa zaposlenosti predstavlja udeo zaposlenih u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina, i u II kvartalu 2015. godine iznosila je 42,3%, pri čemu je stopa zaposlenosti za muškarce 50,0%, a za žene 35,0%. Najveća stopa zaposlenosti bila je Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (44,7%), a zatim u Beogradskom regionu (42,8%). U Regionu Vojvodine ova stopa iznosila je 40,9%, dok je u Regionu Južne i Istočne Srbije ona bila 40,3%.

Tabela 2 – Stopa nezaposlenosti i zaposlenosti, uporedni pregled, Srbija⁸

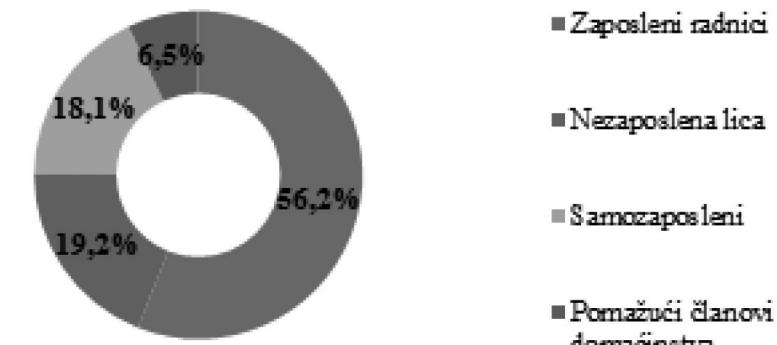
	2014				2015	
	II kvar-tal	III kvartal	IV kvar-tal	Ø 2014	I kvartal	II kvar-tal
Stopa aktivnosti	49,5	49,3	48,5	48,9	50,8	51,4
Stopa nezaposle-nosti	20,3	17,6	16,8	18,9	19,2	17,9
Stopa zaposlen-osti	39,5	40,6	40,4	39,7	41,0	42,3
Stopa nefor-malne zaposle-nosti	21,2	23,4	24,2	22,0	19,4	18,5

U odnosu na I kvartal 2015. u II kvartalu 2015. godine došlo je do rasta stope aktivnosti za 0,6 procenatna poena. Stopa zaposlenosti je porasla za 1,3 procenatna poena, dok je stopa nezaposlenosti pala za 1,3 procenatna poena. U odnosu na II kvartal 2014. u II kvartalu 2015. godine došlo je do rasta stope aktivnosti za 1,9 procenatna poena. Stopa zaposlenosti je veća za 2,8 procenatnih poena, a stopa nezaposlenosti manja je za 2,4 procenatna poena. Stopa neformalne zaposlenosti⁹ u II kvartalu 2015. manja je za 0,9 procenatna poena u odnosu na I kvartal 2015. godine, a takođe je manja za 2,7 procenatna poena u odnosu na II kvartal 2015. godine.

⁸ Izvor: RZS, Saopštenje za javnost, Anketa o radnoj snazi za II kvartal 2015.

⁹ Stopa neformalne zaposlenosti predstavlja udeo lica koja rade bez formalnog ugova-ra o radu u ukupnom broju zaposlenih.

Slika 1 – Struktura aktivnog stanovništva starog 15 i više godina, II kvartal 2015, Srbija¹⁰

Niska zaposlenost i aktivnost ukupnog stanovništva u radnom uzrastu, kao i visokanezaposlenost, jesu rezultat strukturnih promena koje nastaju zbog prelivanjazaposlenosti iz društvenog i javnog u privatni sektor, ali i globalne sektorsketransformacije u kojoj se težiše sa manje produktivnih stavla na produktivnijeekonomske sektore. Veliki broj nezaposlenih, ‘nevidljivih’, a zaposlenih uneformalnom sektoru, kao i potencijalno neaktivno stanovništvo, ali i visok udeostanovništvaangažovanog u poljoprivredi, ukazuju na to da Srbija ima značajneresurse u radnoj snazi koji bi mogli da se koriste u prevazilaženju strukturnihizazova¹¹.

2. FLEKSIBILNI OBLICI RADA U RADNOM ZAKONODAVSTVU REPUBLIKE SRBIJE

Nakon višemesečnih pokušaja socijalnih partnera da usaglase stavove u pogledu reforme radnog zakonodavstva, 18. jula 2014. godine, Narodna skupština Republike Srbije usvojila je *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o radu*.Usvajanjem izmena Zakona, po mišljenju predlagača ove reforme, učinjen je korak ka “liberalizaciji tržišta radne snage”, koji bi trebalo da dovede do poboljšanja uslova poslovanja i novog zapošljavanja. Sa druge

¹⁰ Izvor: RZS, Saopštenje Anketaoradnojsnazi, II kvartal 2015.

¹¹ Stanje i pravci rešavanja problema strukturne nezaposlenosti u srpskoj, Kosovka Ognjenović, istraživač saradnik, Institut ekonomskih nauka, Beograd

strane, predstavnici sindikata su iskazali sumnju da će se ovako poboljšani uslovi rada, u stvarnosti, svesti na smanjenje prava radnika i umanjenje njihovih zarada, dok su "fleksibilni" radni odnos definisali kao drugo ime za dodatnu nesigurnost radnog mesta.

Koncept uređenja prava, obaveza i odgovornosti iz radnog odnosa, koji je impliciran Zakonom o radu, počiva na ugovornim odnosima između poslodavca i zaposlenih. To zapravo znači da je Zakonom utvrđen osnovni okvir prava koje bi zaposleni trabalo da uživaju, dok je prava zaposlenih dalje potrebno detaljnije urediti ili unaprediti kolektivnim ugovorom ili ugovorom o radu.

Poslednje izmene i dopune Zakona o radu ("Službeni glasnik RS" 75/2014) koji je stupio na snagu 29. jula 2014. godine, imale su u osnovi ekonomске razloge i oživljavanje privrede, ali i bolje regulisanje odnosa poslodavca (kompanija i udruženje) sa jedne strane i zaposlenih (sindikata) sa druge strane. Pored toga, drugi važan razlog treba tražiti u potrebi za daljom harmonizacijom i usaglašavanjem sa pravom Evropske unije, međunarodnim konvencijama i direktivama koje su inspiracija za izmene i dopune zakona o radnom mestu, radnom vremenu, odmorima, radu na određeno vreme itd.

Posebna celina koja se odnosi na izmene radnog zakonodavstva, odnosi se na fleksibilne oblike radnog angažovanja to na rad van prostorija poslodavca, klizno radno vreme i nepuno radno vreme.

Radni odnos se, po pravilu, zasniva na neodređeno vreme. Međunarodni standardi rada predviđaju više formi fleksibilnih oblika rada i zapošljavanja, a jedan od njih je i **rad na određeno vreme**¹², koji se može zasnivati na osnovu objektivnih razloga koji se pravdaju rokom, izvršenjem određenog posla ili nastupanjem određenog događaja.

Izmenama Zakona, period na koji može biti zaključen ugovor na određeno vreme produžen je sa 12 na 24 meseca (čl. 37), bez prekida i sa prekidima. U zakonu je nabrojano i pet izuzetaka kada se radni odnos može zaključiti i na duži rok i to: zamena odsutnog radnika; rad na projektu čije je vreme unapred određeno najduže do završetka projekta; sa stranim državljaninom na osnovu dozvole za rad u skladu sa zakonom najduže do isteka roka za koji je izdata dozvola; za rad na poslovima kod novoosnovanog poslodavca čiji upis u registar kod nadležnog organa u momentu zaključenja ugovora o radu nije stariji od jedne godine, na vreme čije ukupno trajanje nije duže od 36 meseci;

¹² Vodič za primenu Zakona o radu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Vrhovni kasacioni sud, Inspektorat za rad, septembar 2014.

sa nezaposlenim kome je do ispunjenja jednog od uslova za ostvarivanje prava na starosnu penziju nedostaje do pet godina, a najduže do ispunjenje uslova u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju. Novina u ovako zasnovanom radnom odnosu je da poslodavac može da zaključi jedan ili više ugovora o radu na određeno vreme sa istim zaposlenim najduže 24 meseca, kada je objektivnim razlogom unapred određeno da će radni odnos da traje određeno vreme, odnosno ako je predviđen rok u kome treba da se završi posao ili ako se ugovor vezuje za izvršenje tačno određenog posla ili događaja. To znači da po isteku tog roka poslodavac ne može sa istim zaposlenim da ponovo zasnuje radni odnos na određeno vreme, već samo na neodređeno vreme. Prethodnim zakonskim rešenjem, radni odnos na određeno vreme se vezivao za poslove, a ne za zaposlenog i mogao je da traje najduže 12 meseci. Na taj način, poslodavac je imao mogućnost da često zloupotrebi ovakav način zapošljavanja i vrši diskriminaciju, tako što jesa istim zaposlenim formalno zaključivao ugovore o radu na određeno vreme za različite poslove, dok je zaposleni faktički radio samo na jednim, istim poslovima i po nekoliko godina. Novim zakonskim rešenjem, a u cilju očuvanja prava na rad kao fundamentalnog ljudskog prava, na novi način je uređena ova oblast, na način da seteži ka stalnošću radnog odnosa i ograničenjima, kako u pogledu vremena, tako i u pogledu broja sukcesivnih ugovora.¹³

Kao vid fleksibilnog oblika rada javlja se **iradni odnos sa nepunim radnim vremenom**, na neodređeno ili određeno vreme, koji kao takav može biti pogodan za zaposlene koji zbog svojih porodičnih okolnosti imaju potrebu za ovakvim vidom radnog angažovanja. Ukoliko za pojedina prava zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu nije drugačije određeno, zaposleni koji radi sa nepunim radnim vremenom ima pravo na zaradu, druga primanja i druga prava iz radnog odnosa srazmerno vremenu provedenom na radu. Po pitanju obezbeđivanja veće zaštite zaposlenom, Zakonom su dodate i određene obaveze poslodavcu u smislu obezbeđivanja istih uslova rada koje ima i zaposleni koji rade sa punim radnim vremenom koji rade na istim ili sličnim poslovima. Sposobnost poslodavca, ali i zaposlenog, da se prilagodi novim uslovima na tržištu, je omogućena i odredbom da zaposleni koji radi sa nepunim radnim vremenom kod jednog poslodavca može za ostatak radnog vremena da zasnuje radni odnos kod drugog poslodavca i da na taj način ostvari puno radno vreme. Na taj način se postiže i funkcionalna fleksibilnost, odnosno sposobnost radne

¹³ Mnogi poslodavci zaključuju ugovorena određeno vreme čije je sukcesivno trajanje često mnogo duže od zakonskih ograničenja (zloupotreba zakona), Rad na određeno vreme – član 37

snage za obavljanje različitih zadataka, kao i sposobnost sticanja i primene različitih veština koje omogućavaju zaposlenima da obavljaju širok spektar poslova i da se lako prilagode tehnološkim promenama.

Kao posledica savremenog koncepta života i napretka tehnologije, izmenama Zakona o radu posebna pažnja je posvećena i oblicima radnog angažovanja koji podrazumevaju **obavljanje poslova van prostorija poslodavca** (čl. 42), gde su uvedene značajne izmene. Pored **rada od kuće**, koji podrazumeva, pre svega, fizički (manuelni) rad koji zaposleni obavlja u prostorijama u kojima živi, kući ili stanu, Zakonom je uveden novi, fleksibilni oblik rada – **rad na daljinu**¹⁴. Ako je izvršenje poslova nezavisno odtoga gde zaposleni stanuje, odnosno ako sa određenog mesta rada koje nije sedište poslodavca, zaposleni može da obavi i dostavi obavljeni posao, može se smatrati da obavlja poslove na daljinu. Rad na daljinu uglavnom podrazumeva korišćenje savremenih informacionih tehnologija. Upravo se u tome i ogleda razlika između ova dva oblika rada, jer pored mesta rada, rad kod kuće je upravo tu – kod kuće, dok rad na daljinu podrazumeva bilo koje mesto rada na kome postoji mogućnost povezanosti sa poslodavcem putem internet. Na ovaj način se postiže obostrana korisnost: za poslodavca korist je u manjim troškovima poslovanja, u smislu opremanja kancelarijskog prostora, troškova prevoza i drugo, dok je za zaposlenog korist u tome što mu ovakav način poslovanja omogućava da uskladi profesionalne i private obaveze.

Što se tiče položaja ovih radnika, on je izjednačen sa položajem zaposlenih u prostorijama poslodavca. Pa tako, osnovna zarada ovako zaposlenih lica ne može biti utvrđena u manjem iznosu od osnovne zarade zaposlenog koji radi na istim poslovima u prostorijama poslodavca, kao i da ovi radnici uživaju ista prava u pogledu rasporeda radnog vremena, prekovremenog rada, preraspodeli radnog vremena, noćnog rada, odmora i odsustva. Zaposleni koji radi van prostorija poslodavca ostvaruje prava na ograničeno radno vreme, odmore i odsustva.

Uvođenjem kategorije *rada na daljinu* u naš pravni sistem prepoznata je potreba poslodavca za modernizacijom organizacije, kao i potreba zaposlenih da bolje usklade svoj profesionalni, privatni i porodični život.

¹⁴ Vodič za primenu Zakona o radu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Vrhovni kasacioni sud, Inspektorat za rad, septembar 2014

3. POZITIVNI I NEGATIVNI EFEKTI RADA NA DALJINU

Dinamičan razvoj novih tehnologija, kao i tempo modernog života, nameću potrebu isto tako dinamičnih promena u strukturi radne snage i do promene načina rada kod poslodavca¹⁵. Fleksibilni oblici zapošljavanja omogućavaju sve većem broju zaposlenih da radi na daljinu, daleko od prostora svog poslodavca, koristeći nove tehnologije. Danas, jednom prosečnom zaposlenom, laptop i Wi-Fi konekcija omogućava nesmetan rad sa bilo kog mesta na planeti.

Rad na daljinu donosi koristi kako poslodavcima, pre svega, kroz smanjenje troškova rada, tako i zaposlenima, pre svega kroz lakše usklađivanje poslovnog i porodičnog života, kao i komforntniji način organizovanja vlastitog radnog vremena i mesta rada. Prednosti se ogledaju i u povećanju zaposlenosti osetljivih kategorija lica (majke sa malom decom, osobe sa invaliditetom, lica koja žive na udaljenim područjima), veća fleksibilnost i smanjenje odsustva zaposlenih sa rada, povećanje produktivnosti, smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu. Istraživanja sprovedena u IBM-u pokazala su da rad na daljinu dovodi do smanjenja troškova za 20% uz istovremeno povećanje produktivnosti zaposlenih za 25%.

Sa druge strane, rad na daljinu ima i svoje nedostatke, pa tako može dovesti do asocijalizacije zaposlenog, on nosi sa sobom posebne specifičnosti u pogledu čuvanja podataka, bezbednosti i zdravlja na radu, metoda ocenjivanja zaposlenih, nadzora nad radom i sl. Pored toga, prisutne su i prevare koje igraju na "kartu nezavisnosti", kako u pogledu rada, tako i finansijske nezavisnosti.

Ipak, postavlja se pitanje da li je, bez odgovarajućeg ekonomskog rasta koji bi generisao veću ponudu posla, moguće da same izmene Zakona mogu neposredno da utiču na otvaranje novih radnih mesta ili je reč, kako je po mišljenju sindikata, o pokušaju da se fleksibilnjim regulisanjem radnih odnosa (preko produženja rada na određeno vreme, iznajmljivanje radnika od strane jednog poslodavca drugom, agencija za zapošljavanje...) poslodavci rasterete, kako bi bez većih obaveza zapošljavali radnike.

¹⁵ Vodič za primenu Zakona o radu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Vrhovni kasacioni sud, Inspektorat za rad, septembar 2014.

ZAKLJUČAK

Tranzicija i svetska ekomska kriza, kao i nedosledna politika tržišta rada u Srbiji, dovele su do razvoja značajnih struktturnih problema, kao što su nizak nivo zaposlenosti i visok nivo nezaposlenosti. Iako se danas i u evropskim zemljama kritički preispituje koncept fleksibilnog rada, ove mere su u Evropskoj uniji ipak ublažile posledice krize.

Domaće zakonodavstvo podržava ovakav vid zapošljavanja, uz preciziranje prava i obaveza zaposlenih i poslodavca, u smislu da prava zaposlenih zavise od stanja ekonomije jedne zemlje, ali i odnosa poslodavaca (kompanije i udruženja), sa jedne strane i zaposlenih (sindikata), sa druge strane. Najznačajniji predmet izmena i dopuna su, između ostalog, izmena pravila o radnom odnosu na određeno vreme, u smislu smanjenja zloupotreba zakona, kao i proširivanje fleksibilnih oblika rada, kao što su rad van prostorija poslodavca, klizno radno vreme i nepuno radno vreme.

Dobar balans između fleksibilnih oblika zapošljavanja i sigurnosti radnih mesta, postiže se kada radna snaga može lako i brzo da se prilagođava potrebama u tražnji za radnom snagom, obezbeđujući u isto vreme razuman nivo zaštite za radnike, za šta je neophodan odgovarajući zakonski okvir, postojanje socijalnog dijaloga, dobro funkcionisanje institucija tržišta rada, koje su u mogućnosti da pomognu ljudima da se nose sa dinamičnim promenama kroz veći obim i bolji obuhvat aktivne politike tržišta rada.

Ostaje pitanje da li fleksibilno tržište rada zaista jeste liberalni recept za postizanje pune zaposlenosti, unapređenja ljudskog kapitala, većeg socijalnog uključivanja i razvoja tržišta rada. Izvesno je da je svakako potrebno promovisati fleksibilnost, zajedno sa sigurnošću zaposlenja, zatim smanjenje segmentacije na tržištu rada, a sve uz uvažavanje uloge socijalnih partnera. Cilj politike zapošljavanja je u okvirima uspostavljanja efikasnog, stabilnog i održivog trenda rasta zaposlenosti, kao potpunog usklađivanja politike zapošljavanja i institucija tržišta rada sa tekovinama EU, što je sve navedeno kao prioritet u Strategiji zapošljavanja Srbije do 2020. godine.

FLEXIBLE EMPLOYMENT AND EMPLOYEES RIGHTS

Abstract

The labor market in Serbia is characterized by high unemployment, accompanied by low rates of activity and employment of the population of working age. One of the main goals of the economic policy of the Republic of Serbia is to accelerate economic reforms in order to improve the business environment, particularly by strengthening the rule of law and further reducing the inflexible labor market conditions.

The global economy demands increasing flexibility of the labor force. Permanent employment in the modern sense of the word, will have only a relatively small number of people. Therefore of labor legislation in Serbia, through the latest amendments to the labor law has been harmonized with the European Union law, in the sense of expansion of flexible forms of work, such as fixed-term employment, remote work, flexible working hours and part-time working. The flexibility of the labor market is significantly carried out, which is one of the important steps on the path of transition changes of the economy.

Key words: labor market, employment, unemployment, the Labour Law, flexibility, part-time work, work outside the employer's premises, employees' rights

LITERATURA

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011. – 2020. godine, („Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11);

Norwich, HM Treasury, (2003), EMU and Labour Market Flexibility, HMSO;

Vodič za primenu Zakona o radu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, (2014), Vrhovni kasacioni sud, Inspektorat za rad;

Mihail Arandarenko, Aleksandra Nojković, (2007), Pregled tržišta rada u Srbiji;

Kosovka Ognjenović, istraživač saradnik, Institut ekonomskih nauka, Beograd, Stanje i pravci rešavanja problema struktурне nezaposlenosti u Srbiji, http://ebooks.ien.bg.ac.rs/42/1/ko_2015_01.pdf;

Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, II kvartal 2015, Republički zavod za statistiku, Publikacije po vrstama;

Statistički godišnjak Republike Srbije – Tržište rada(2015);

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011. – 2020. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11;

Vladimir Gligorov, Hermine Vidovic and Kosovka Ognjenovic, *Assessment of the Labour Market in Serbia, Serbian Summary;*;

Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2016. godinu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja;

Danijela Sofronijević, Dejan Dragović, Stevan Obradović, (2011), *FLEKSIGURNOST - Model rešavanja nezaposlenosti i povećanja konkurentnosti na tržištu rada*, Ekonomski vidici, Društvo ekonomista Beograda;

Jan Hendeliowitz, Nicolaj Marker, Joachim Boll, (2010), *Danish Employment Policy – A flexicurity perspective;*

Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti, tematski zbornik, (2011), Beograd

IZAZOVI I BUDUĆNOST MSP SEKTORA U SRBIJI

Maja Stošković*

mstoskovic@kombeg.org.rs

Jelena Ivanković*

jsimic@kombeg.org.rs

Rezime

Iako se čini da je razvoj i insistiranje na podršci ovom sektoru u Srbiji dao dobre rezultate, kada se pogledaju pokazatelji i svakodnevni problemi u poslovanju MSP, otvara se dilema da li je ishod baš uvek bio pozitivan. Država je zaista uvela značajna poboljšanja, ali ona, nažalost nisu uvek praćena svim merama i činiocima da bi ispoljila maksimalan efekat. Negovanje preduzetničkog duha i preduzetničke kulture u društvu je proces koji zahteva kontinuitet, inventivnost i posvećenost kroz obrazovni sistem i razvoj institucija.

Ključne reči: preduzetništvo, mala i srednja preduzeća, inovativnost, konkurenost.

1. RAZVOJ MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA 1990-2013. GODINE

Do zaokreta ka tržišnom načinu privređivanja i razvoja MSP sektora dolazi krajem osamdesetih godina donošenjem Zakona o preduzećima, 1990. godine, koji je široko otvorio vrata privatnom vlasništvu u svim privrednim delatnostima. U periodu 1988-1992. godine donet je niz pratećih mera u pravcu povećanja konkurenčnosti i ekonomske efikasnosti privrede i liberalizacije trgovinskog režima. Osnovana je **Agencija za mala i srednja preduzeća i preduzetništvo**, koja je predstavljala početak razvoja institucionalnog okvira za podsticanje razvoja MSP.

* Privredna komora Beograda

Preduzete mere, a pre svih zakonske promene koje su ukinule osnovne ograničavajuće faktore razvoja preduzetništva u Srbiji do 90-ih godina, **rezultirale su formiranjem velikog broja preduzeća tokom 90-ih godina:**

- **U 1990. godini** u Srbiji je poslovalo 20.443 MSP, od čega oko 11 000 (54%), **u Beogradu**. Najveća ekspanzija registrovanih preduzeća u Srbiji, bila je u periodu od 1990-1994. godine kada se za skoro 180.000, povećao broj registrovanih preduzeća - sa 25.173 u 1990. na 202.943 u 1994. godini.
- **Od 1990. do 1995.** broj registrovanih privrednih subjekata na području grada Beograda povećao se oko četiri puta, odnosno u proseku za oko 6.700 godišnje. Najveći prosečni godišnji porast ostvaren je u periodu 1991-1993. i iznosio je 9.530 privatnih firmi.
- MSP u 1990. godini su zapošljavala oko 110 000 radnika u Srbiji, odnosno 10.600 u Beogradu.
- **Do 2000.** godine broj MSP u Srbiji je povećan na 180.431 i 176.724 radnje. U Beogradu broj MSP je iznosio 62.970, što čini učešće 34,9% i 44.181 radnje što čini učešće od 24,9% u odnosu na pokazatelje za Srbiju.
- Najveći broj preduzeća u Beogradu bio je iz oblasti trgovine (47%), a u oblasti industrije i rudarstva poslovalo je svega 12% MSP.
- Najveći broj radnji na teritoriji grada Beograda koncentrisan je u oblasti trgovine (28,7%) i zanatstva (27,0%), dok je u oblasti industrije i rudarstva poslovalo samo 3,6% radnji.
- Značajno je povećan i broj zaposlenih radnika – u Srbiji broj zaposlenih radnika u MSP **povećan je više od 3 puta** (sa oko 400 hiljada na oko 1,35 miliona) u desetogodišnjem periodu (1990-2000. godina), a u Beogradu broj zaposlenih u privatnim preduzećima je **povećan skoro 8 puta** (sa 10.666 na 80.496 radnika).

Međutim, brz rast broja MSP i preduzetnika u periodu 1990-2000. godina treba vezati i za veoma nisku startnu osnovu. Pritom, nepostojanje celovite i dosledne politike i programa mera za podsticanje i podršku razvoja privatnih MSP u periodu od 1990. do 2000. godine, imalo je za posledicu njihovu **koncentraciju u oblasti usluga i trgovine sa malim brojem**

zaposlenih i niskom vrednošću sopstvenog kapitala. Izostalo je značajnije ispoljavanje preduzetničkih inicijativa u proizvodnim delatnostima usled **nedostatka kapitala za razvoj MSP i nepovoljnih i promenljivih uslovi poslovanja.** U takvom okruženju, razvoj privatnog sektora, malih i srednjih preduzeća i preduzetničke inicijative je bio u celini gledano **skroman**.

Bez obzira na sve navedene slabosti i probleme, MSP su jedina privredna struktura koja je u tom periodu konstantno ostvarivala pozitivne poslovne rezultate. Sa relativno malim učešćem kapitala od svega 6%, MSP ostvarivala su oko 40% BDP zemlje i zapošljavala oko 800.000 radnika. Uočavajući potencijal ovog sektora, veoma brzo je započeta sveobuhvatna reforma razvoja MSP. Razumevajući značaj MSP i potrebu za njihovim ubrzanim razvojem od 2003. godine donose se sistemske mere za podsticanje razvoja MSP koje se ogledaju u tri segmenta:

- **u razvojnim politikama** (zakoni i strategije),
- **u razvoju institucija za podršku** (poslovni inkubatori, klasteri, tehnološki centri, industrijske zone i sl) i
- **direktnim programima finansijske** (bespovratna sredstva, krediti i sl) i **nefinansijske** (obuke, informisanje, savetovanje i dr) **pomoći**.

Kako postoji direktna međuzavisnost između politike, razvoja infrastrukture i programa pomoći, reč je o **jedinstvenom sistemu podsticanja razvoja MSP**. Sva tri vida podsticanja MSP sprovodila su se na različitim nivoima, republičkom, pokrajinskom i lokalnom, pri čemu Grad Beograd ima posebno veliki značaj s obzirom da je reč o najvećoj jedinici lokalne samouprave i da ima veliko učešće u ukupnoj privredi oko, 40%.

Podsticanje MSP obavlja se na dva načina:

- podsticanjem preduzeća sa velikim razvojnim, inovacionim i izvoznim potencijalom i/ili
- uklanjanjem barijera sa kojima se MSP suočavaju u svakodnevnom poslovanju.

Najviše korišćene podsticajne mere za razvoj MSP su:

- Podrška istraživanju i razvoju, inovacijama i razvoju tehnologije;

- Podsticanje MSP u nerazvijenim područjima;
- Pomoć pri osnivanju i na početku poslovanja (start up podrška);
- Razvoj svih elemenata poslovne infrastrukture koja treba da pruži pomoć MSP koja se nalaze na različitim razvojnim nivoima;
- Razvoj finansijskih institucija i finansijskih proizvoda prilagođenih finansiranju MSP;
- Podsticanje povezivanja između MSP (klasteri i sl) itd.

Može se reći da, sistemski razvoj MSP počinje tek 2003. godine kada je na predlog Ministarstva za privredu i privatizaciju Vlade RS je usvojila **Strategiju razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji za period 2003-2008. godine**. Strategija je predstavljala bazičan dokument u kojem su definisani pravci budućeg delovanja Vlade u cilju stvaranja povoljnog ambijenta i pružanja podrške razvoju ovog sektora. Glavni zadatak Strategije je da kreira okvir za stvaranje održivog, međunarodno konkurentnog i izvozno orientisanog sektora MSPP, a dva prioritetna zadatka su:

- povećanje ukupnog broja MSPP sa oko 270.000 (2002. g.) na oko 400.000;
- otvaranje preko milion novih radnih mesta u sektoru MSPP.

U tom smislu, učinjeni su važni koraci u stvaranju boljih uslova za razvoj MSP, pre svega, u pogledu izmene zakona i propisa u cilju uklanjanja pravnih i administrativnih prepreka, osnivanja niza institucija i pomoći u rešavanju problema finansiranja, ali očekivani rezultati nisu ispunjeni.

Tabela 1: Broj MSP i radnji u Srbiji i Beogradu 2010-2013.¹

godina	MSP			Radnje		
	Srbija	Beograd	Učešće Beograda, %	Srbija	Beograd	Učešće Beograda, %
2000*	180.431	62.970	34,9	176.724	44.181	25,0
2010	89.860	38.091	42,4	228.680	58.446	25,6
2013	93.260	40.780	43,7	222.152	59.108	26,6
Godišnja stopa rasta 2010/2000	-50,2	39,5	-	29,4	32,3	-
Godišnja stopa rasta 2013/2010	3,8	7,1	-	-2,9	1,1	-

*Sva registrovana preduzeća su obuhvaćena 2000. a kasnije samo aktivna.

I pored sistemskih napora koji su usmereni na podsticanje razvoja MSP, u periodu od **2000. do 2010. nije došlo do značajnog razvoja MSP i preduzetništva u Srbiji**. Ukupan broj preduzeća je smanjen za 50,2 %, odnosno za 90.571 na nivou Srbije, i za 39,5%, odnosno 24.879 u Beogradu. Nešto povoljnija situacija je kod radnji čiji je broj povećan za 29,4%, odnosno 51.956 u Srbiji, a u Beogradu za 32,3%, odnosno, 14.265 radnji.

U periodu 2010-2013. ostvareno je blago povećanje broja MSP u Srbiji od 3,8%, a u Beogradu 7,1%. Broj radnji u istom periodu smanjen je na nivou Srbije za 2,9%, a u Beogradu je povećan za 1,1%.

Tabela 2 : Zaposlenost u MSP i radnjama u Srbiji i Beogradu 2010-2013²

Godina	MSP			Radnje		
	Srbija	Beograd	Učešće Beograda, %	Srbija	Beograd	Učešće Beograda, %
2000	623.013	80.496**	-	-	-	-
2010	582.409	215.478	37,0	232.176	49.196	21,2
2013	565.253	211.268	37,4	203.297	38.824	19,1
Godišnja stopa rasta 2010/2000	-6,5	-	-	-	-	-
Godišnja stopa rasta 2013/2010	-2,9	-2,0	-	-12,4	-21,1	-

- broj zaposlenih samo u privatnim preduzećima, prema podacima NBS ukupan broj zaposlenih u Beogradu je 435.704

¹ Izvor: Ministarstvo privrede, prema podacima RZS.

² Izvor: Ministarstvo privrede, prema podacima RZS

U periodu 2000-2010. broj zaposlenih u MSP u Srbiji smanjio se za 6,5%, a u periodu 2010-2013. godine, bez posla u MSP je ostalo još 2,9% radnika. U Beogradu u periodu 2010-2013. godine broj zaposlenih u MSP smanjio se za 2%. Broj radnji u periodu 2010-2013 smanjio se u Srbiji i Beogradu za 12,4% i 21,1 %, respektivno.

Nizak prosečan broj od samo 2,4 zaposlenih po privrednom subjektu, što čini slabu polaznu osnovu za unapređenje konkurentnosti, dostizanje ekonomije obima i izlazak na nova tržišta.

Do danas donete su još dve strategije ciji je cilj razvoj MSP i preduzetnika:

Strategije konkurentnosti i inovativnosti malih i srednjih preduzeća 2008-2013. čiji je glavni cilj da promoviše razvoj preduzetničke ekonomije, zasnovane na znanju i inovativnosti, koja stvara snažan, konkurentan i izvozno orijentisan MSPP sektor, koji životni standard u Srbiji približava proseku u Evropskoj uniji. Mere i aktivnosti u okviru Strategije su grupisane u pet stubova: promovisanje i podrška preduzetništvu i osnivanju novih preduzeća (start ap); ljudski resursi za konkurentniji sektor MSPP – menadžment, razvoj veština i savetodavne usluge; finansiranje i oporezivanje MSPP; konkurentne prednosti MSPP na izvoznim tržištima; zakonska regulativa i institucionalna infrastruktura usklađena prema potrebama MSPP.

Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurenosti za period od 2015. do 2020. godine, koja je kao strateški dokument zasnovana i usklađena sa **Aktom o malim preduzećima**, dokumentom koji predstavlja zvaničan okvir politike razvoja MSP u Evropskoj uniji. Mere i aktivnostima u okviru Strategije su grupisane u šest stubova:

- Unapređenje poslovnog okruženja
- Unapređenje pristupa izvorima finansiranja,
- Kontinuirani razvoj ljudskih resursa,
- Jačanje održivosti i konkurenosti MSPP,
- Unapređenje pristupa novim tržištima,
- Razvoj i promocija preduzetničkog duha i podsticanje preduzetništva žena, mlađih i socijalnog preduzetništva

2. POKAZATELJI RAZVOJA MSP BEOGRADA 2015. GODINE

Mala i srednja preduzeća i preduzetnici (MSPP) su značajan deo privrede Beograda: čine 99,8% preduzeća, zapošljavaju 55,1% radnika, ostvaruju 63,3% prometa, stvaraju 50,0% BDV, isplaćuju 53,8% ukupnih zarada, generišu 44,5% profita i učestvuju sa 68,3% u izvozu i 74,3% u uvozu.

Iako imaju značajno učešće u privredi, MSPP u tranzicionom periodu nisu prerasla u pokretačku i razvojnu snagu ukupnog privrednog napretka zemlje. Velika preduzeća (0,2% ukupnog broja preduzeća), sa nezavršenim strukturnim reformama i nerezolovanim kumuliranim razvojnim problemima, i dalje imaju presudan uticaj na funkcionisanje nefinansijskog sektora. Takođe, negativni efekti krize jače su se odrazili na MSPP sektor nego na velika preduzeća.

Najčešća pravna forma u kojoj posluju MSP je Društvo sa ograničenom odgovornošću (93,3%), akcionarska društva čine 4,4%, dok su među preduzetnicima najzastupljenije trgovinske radnje (48%). Na rukovodećim pozicijama i u ulozi vlasnika su najčešće muškarci (77,9%), dok su žene najčešće vlasnice radnji (34,3%) i srednjih privrednih društava (22,1%).

U ukupnom prometu sektora MSPP, MSPP iz Beogradskog regiona učestvuje sa 43,8%, što je više u odnosu na ostale regije (za 16,0% više od Regiona Vojvodine, za 25,4% više od Regiona Šumadije i Zapadne Srbije i za 23,6% više od Regiona Južne i Istočne Srbije).

U odnosu na druge regije, sektor MSPP beogradskog regiona beleži dominantno učešće i u stvaranju BDV. U ukupnoj BDV sektora MSPP Beogradski region učestvuje sa 43,4% što je za 16,3% više od učešća Regiona Vojvodine i 24,3% od Regiona Šumadije i Zapadne Srbije i približno četiri puta više od učešća koje beleži Region Južne i Istočne Srbije.

U strukturi privrede Beogradskog regiona dominantnu poziciju imaju poslovni subjekti iz sektora Trgovine na veliko i malo, čiji je broj krajem juna 2015. godine iznosio 33.195, što je 26% svih privrednih subjekata. Na drugom mestu nalaze se subjekti iz oblasti Stručne, naučne i inovacione delatnosti, kojih je krajem juna 2015. godine bilo 15.623 (12,14%). Na trećem mestu su subjekti iz Prerađivačke industrije (13.157 - 10,2%), zatim saobraćaj sa 10.679 (8,3%), dok je u građevinarstvu poslovalo 9.103 subjekata (7,0%)³.

Po broju zaposlenih, na prvom mestu, takođe, se nalazi trgovina na veliko i malo, koja je zapošljavala u drugom kvartalu 2015. godine 109.027

³ Izvor: ZIS Saopštenje 57/2015, RIR

radnika (17,8% svih zaposlenih). Drugo mesto zauzima preradivačka industrija koja zapošljava 9,3% svih zaposlenih (56.990). Značajno učešće ima sektor Saobraćaja i skladištenja sa 45.318 radnika (7,39%). Informisanje i komunikacije sa 36.644 (5,98%).⁴

Prema najnovijim podacima Zavoda za informatiku i statistiku Beograda, u julu 2015. u strukturi industrijske proizvodnje Regionala Beograd, najveće je učešće Preradivačke industrije 56,1%, sledi Snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija sa 39%, a na trećem mestu je Rudarstvo sa 4,9% učešća. Ukupna industrijska proizvodnja na teritoriji Grada Beograda u julu 2015. godine veća je za 17,8% u odnosu na prosek 2014. godine. Učešće Beograda u kreiranju BDP Srbije je i dalje oko 40%. Industrijska proizvodnja u periodu januar - jul 2015. godine u odnosu na isti period 2014. godine veća je za 7,2%.⁵

3. PROBLEMI MALIH I SREDNjIH PREDUZEĆA

Privredni ambijent još uvek nije dovoljno stimulativan za MSP, posebno kada je reč o administrativnim barijerama i pojednostavljenju procedura i sl. Izveštaj Svetske banke o poslovanju za 2015. godinu, potvrdio je da se nedovoljno radilo na poboljšanju privrednog ambijenta u Srbiji. Rang Srbije 91, od 189 zemalja, koji je samo za dva mesta bolji nego 2014. g. ne iznenađuje jer još uvek nije dovoljno urađeno na relaksaciji ambijenta. Nedovoljno je urađeno na ubrzavanju registracije imovine i ubrzanju rešavanja trgovinskih sporova.

S obzirom da su u 2014 -2015. godini doneti Zakon o radu, Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, Zakon o doprinosima na obavezno socijalno osiguranje, Zakon o PIO, Zakon o stečaju, Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o energetici, Zakon o inspekcijskom nadzoru, Zakon o opštem upravnom postupku, očekuje se da pozitivni efekti na poslovno okruženje počnu da se ispljavaju uskoro.

Problemi finansiranja, naplata potraživanja, kreditna zaduženost (najviše kamate u regionu, visoki bankarski troškovi, obezbeđenje kredita, ograničen iznos kredita).

Više od 3/4 (80%) preduzetnika izmiruje svoje obaveze prema dobavljačima u roku kraćem od 45 dana, a nešto više od polovine (57%) u

⁴ Izvor: RZS Anketa o radnoj snazi za drugi kvartal 2015.

⁵ Izvor ZIS Saopštenje 66/2015, Statistika industrije 31.08.2015.

istom roku uspeva da naplati svoja potraživanja. Na naplatu potraživanja najduže čekaju u građevinarstvu – 54% čeka više od 45 dana i u trgovini na veliko – svaki drugi više od 45 dana za naplatu.

Glavni izvori finansiranja biznisa su sopstvena sredstava, posebno kada je reč o finansiranju obrtnih sredstava i investicija. Kada koriste spoljne izvore, to su najčešće bankarski krediti 35%, dozvoljena prekoračenja 8% i pozajmice od prijatelja 7%. **Otežan je pristup finansijama za žensko i socijalno preduzetništvo. Postoje problemi u vezi sa izvršnim postupkom koji se odnose na njegovu efikasnost i troškove. Problem predstavljaju i neposedovanje odgovarajućih koleterala i česte izmene propisa i procedura.**

Poseban problem su veštine i znanja upravljanja novčanim tokom, kao i poznavanje poslovnog planiranja i strateškog razmišljanja. Nedovoljno se koriste nebanskarski načini finansiranja i nema mikrofinansijskih institucija.

Državni programi podrške: Osnovni problem je nedovoljna informisanost potencijalnih korisnika. Do informacija se najčešće dolazi putem medija i interneta. Prema anketi koju je sprovedla NARR, od korisnika državne pomoći oko 2/3 navodi da su povećali broj zaposlenih ili prihod, nove proizvode je uvelo 22% korisnika, a bolje obučene radnike ima 11%.

Najveća zainteresovanost za državnu pomoć postoji za subvencije u vidu bespovratnih sredstava, kredite sa povoljnim kamatama, poreske olakšice i subvencije za nova radna mesta, edukaciju i garancije za izvoz. Nepovoljno je što se uslovi za korišćenje državne pomoći menjaju (trebalo bi da se šeme finansiranja donose za periode od 4 godine), a potrebna je i efikasnija kontrola njene distribucije.

Nefinansijska podrška potrebna je u oblasti konsaltinga za započinjanje biznisa, marketing, promociju i prodaju, računovodstvo, bezbednost i zdravlje na radu, rad na računaru, apliciranje za sredstva i sl.

Tržište i konkurentnost: MSP uglavnom opslužuju lokalna tržišta, a zatim tržište Srbije i Regionala. Oko 81% firmi nije patentiralo ni jedan od oblika intelektualne svojine, oni koji patentiraju najčešće zaštićuju robnu marku i industrijski dizajn.

Osnovni problemi kod konkurentnosti su kvalitet i cena, posledično, nedovoljna je orijentacija na izvoz i kreiranje inovativnih proizvoda viših faza prerade. Od tržišnih ograničenja najčešća su **velika konkurenca i mala potražnja. Nedostiznost javnih nabavki** posebno muči kompanije iz oblasti

građevine i IKT. Mnoge male firme nemaju razvijenu prodaju niti strateški pristup planiranju prodaje i cenovne politike, tako da prodaju identifikuju samo sa isporukom robe.

Tehničko tehnološki problemi: Prosečna starost opreme koji koriste MSP je 5-10 godina, a svako četvrtu preduzeća raspolaže opremom starijom od 10 godina. Starijom opremom raspolažu srednja preduzeća i ona koja se bave proizvodnjom. Najviše se ulaže u nabavku opreme, poslovni prostor a relativno najmanje u patente i licence.

Standarde kvaliteta i sertifikate ima svako četvrtu preduzeće u Srbiji, a tek svako deseto planira da ih uvede. Najviše sertifikata imaju srednja preduzeća koja se bave proizvodnjom i prerađom, IKT, ugostiteljstvom i reciklažom, i to su najčešće ISO 9001 i HACCP. U Srbiji oko 84% preduzeća koristi računare, uglavnom za prijem elektronske pošte i prikupljanje informacija.

Inovacije: Republika Srbija se nalazi u grupi manje razvijenih evropskih zemalja čiji razvoj nije vođen znanjem i inovacijama. Uloga i značaj znanja i inovacija u razvoju privrede Srbije je mali, inovativnost domaćih MSP je na relativno niskom nivou, a samo mali broj MSP inovira. Porast broja MSP nije praćen rastom inovativnosti koja bi im obezbedila održivu konkurenčku prednost na domaćem i globalnom tržištu.

Institucionalni okvir u Republici Srbiji nije efikasan i potpuno zaokružen, a poslovni ambijent nije dovoljno prilagođen razvoju inovacija i inovativnih MSP. Većina elemenata inovacionog sistema je u ranoj fazi razvoja i sa ograničenim kapacitetom, a mehanizmi i metodi kojima se podržava razvoj poslovanja i inovacija su ograničeni, nedovoljni i neefikasni. Domaća MSP suočavaju se sa značajnim preprekama u razvoju inovacija (finansiranje, razmena i korišćenje znanja, angažovanje stručnih kadrova i dr) koje bitno ograničavaju mogućnosti za inoviranje i dinamičan razvoj. To stvara potrebu za promenom dosadašnjeg modela razvoja privrede kroz definisanje nove, sistemski dobro osmišljene politike razvoja inovativnih MSP i sprovođenje konkretnih programa podrške MSP u korišćenju sopstvenog razvojnog i inovacionog potencijala kao značajnog faktora privrednog razvoja Republike Srbije.

U 2014. godini prema *Globalnom indeksu inovativnosti Svetskog ekonomskog foruma*, Srbija se nalazi na 67. mestu od 143 posmatrane zemlje, što predstavlja pad u odnosu na 2013, kada je rang bio 54, i u odnosu na 2012, kada je rang bio 46. U izveštaju se takođe ukazuje i na probleme koji usporavaju i ograničavaju brži razvoj inovativnosti u Srbiji, a najznačajniji su: intenzitet

lokalne konkurencije (129. mesto), IKT i stvaranje poslovnog modela (119. mesto), razvijenost klastera (122. mesto), stvaranje organizacionog modela (129. mesto) i dr. Od zemalja u okruženju od Srbije bolje su rangirane: Slovenija, Mađarska, Rumunija, Makedonija, Hrvatska i Bugarska, Crna Gora i Grčka, a Srbija je bolje rangirana od Bosne i Hercegovine i Albanije. Osnovni je zaključak da Srbija ima veliki inovativni potencijal koji je nedovoljno iskorišćen.

Glavni ograničavajući faktori za razvoj inovativnosti su:

- Faktori troškova (nedostatak finansijskih sredstava u preduzeću i okruženju, previšoki troškovi direktnih inovacija)
- Faktori znanja (nedostatak stručnih kadrova, nedovoljna informisanost o tehnologijama, tržištima i teškoće u nalaženju partnera za saradnju)
- Tržišni faktori (tržišta na kojima su već pozicionirana preduzeća, neizvesna tražnja za inovativnim proizvodima)

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja finansira Takmičenje za najbolju tehnološku inovaciju, a organizuje ga Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu u saradnji sa Privrednom komorom Srbije. Cilj takmičenja je širenje duha preduzetništva u Srbiji u oblasti visokih tehnologija, kao i rast konkurenčkog potencijala Srbije. Nagradni fond je za poslednjih 10 godina udvostručen i iznosi 10 miliona dinara. Privredna komora Beograda, takođe, svake godine nagrađuje najbolje tehnološke inovacije.

Ministarstvo u okviru svojih finansijskih mogućnosti povremeno pruža finansijsku podršku stručnim društvima pronalazača. Nefinansijska podrška inovativnim MSP sprovodi se kroz realizaciju projekata koji se finansiraju iz EU fondova, do sada su sprovedena 3 takva projekta. Privredna komora Beograda bila je partner na projektu INCO.

Rezultati istraživanja koje je sprvela NARR ukazuju na to da svako peto preduzeće sprovodi sopstvene inovativne aktivnosti, a svako šesto ostvaruje inovativnu saradnju sa drugim preduzećima ili institucijama. Inovativna saradnja je najzastupljenija kod informacionih tehnologija i intelektualnih usluga.

Ljudski resursi, menadžment najtraženiji su trgovci, fizički radnici, specijalizovani radnici (računovodstvu i IKT).

4. PREDLOZI ZA DOPUNU MERA EKONOMSKE POLITIKE ZA RAZVOJ MSP

Mere poboljšanja ambijenta:

- dosledno sprovođenje svih propisa, naročito propisa o parničnom postupku, izvršenju i hipoteci.
- nastaviti sa unapređenjem usluga koje pruža Agencija za privredne registre, Katastar i Registar zaloge.
- formirati kreditno garantni fond za startup kredite ili samozapošljavanje
- kroz izmenu Zakona o javnim nabavkama predvideti direktnu mogućnost dobijanja do 20% javnih nabavki za preduzetnike i MSP, kroz obavezu naručioca da formira male partije za robu i usluge koje se proizvode u Srbiji. Ista mogućnost može se primeniti ua socijalna preduzeća i rodnu ravnopravnost, gde bi Država kupovala njihove proizvode.

Mere finansiranja:

- razviti alternativne izvore finansiranja za MSP promovisati razvoj nebankarskih izvora finansiranja, kao što su dokapitalizacija, emitovanje korporativnih obveznica, faktoring, strateško partnerstvo, JPP, JV fondovi, fondovi EU i sl.
- Banke treba ohrabriti da povećaju prikladnost svojih proizvoda i da prošire bazu klijenata,
- Unaprediti finansijsku sposobnost preduzeća da pozajme sredstva, putem ciljanog poboljšanja likvidnosti. Pomoći MSP da efikasnije upravljaju sredstvima koje koriste kao obezbeđenje za zaduživanje- kroz edukaciju i po-jednostavljenu legalizaciju.
- Jačanje poverenja, finansijske pismenosti i informisanosti između MSP i banaka.

- Stvaranje regulatornih uslova za rad nebanskarskih mikrofinansijskih organizacija kao što su kreditno garantni fondovi, koji će kroz pokriće dela rizika omogućiti brži razvoj inovativnih projekata MSPP.

- Afirmisati ulogu privrednih komora u zastupanju interesa MSP pred kreditorima, osmisliti povoljne finansijske modele za članove

- Doneti dinamički plan izmirenja obaveza države prema privredi i poboljšati transparentnost i efikasnost državne podrške.

Mere za jačanje konkurentnosti:

- Neophodno je usvojiti **tehnološke platforme za prioritetne industrijske grane**, i analizirati tehnološke mape po prioritetnim industrijskim oblastima u cilju programiranja industrijskog razvoja i politike privlačenja investicija, a sve u cilju unapređenja konkurentnosti.

- **Strategija uključivanja MSP u lance snabdevanja velikih preduzeća** dobija na značaju jer se za ostvarivanje jake konkurenčne pozicije na globalnom tržištu zahteva visoka stopa produktivnosti što a priori u povoljniji položaj stavlja velika preduzeća koja imaju mogućnost ostvarivanja efekata ekonomije obima. Međutim, globalni uslovi poslovanja stvaraju i nove šanse za MSP koja treba za preuzmu ulogu podugovarača odnosno dobavljača velikih preduzeća i to naročito u onim situacijama kada su transakcioni i transportni troškovi visoki. To se posebno ogleda u pogledu mogućnosti za povećanje zaposlenosti i kreiranju novih radnih mesta, povećanju efikasnosti i ravnomernijoj distribuciji dohotka.

- Neophodno je stvoriti agilnu industriju **otvorenou za inovacije, kreativnost, pragmatičnu nauku i industriju znanja**. Nastaviti **udruživanje u klasterne i poslovna udruženja**.

- Proširiti edukaciju vezano za **zaštitu konkurenčije**.

Mere za razvoj inovativnosti

- Nastaviti rad na zaštiti autorskih prava i intelektualne svojine.

- Uvesti u obrazovni sistem preduzetništvo, stimulisati talentovane kadrove i motivisati ih da se razvijaju u Srbiji.
- Jačati mere državne podrške u skladu sa Zakonom o inovacionoj delatnosti, do sada je bilo 5 javnih poziva za finansiranje inovacionih projekata. U Registru inovacionih organizacija i Registru fizičkih lica-inovatora, upisano je 77 inovacionih organizacija, 9 inovacionih organizacija za infrastrukturnu podršku inovacionoj delatnosti(inkubatori i tehnološki parkovi). MSP se najčešće registruju kao razvojno proizvodni centri, 45 razvojno proizvodnih centara su u privaatoj svojini.
- Motivisati preduzeća da razvijaju istraživanje u okviru svoje delatnosti i da učestvuju u međunarodnim projektima.

Edukacija

- Uspostaviti sistem prekvalifikacija u skladu sa potrebama kompanija ali sa ugrađenim instrumentima koji će garantovati zaposlenje prekvalifikovanih radnika (kako se ne bi dešavalo da prekvalifikovani i dalje budu bez posla a troškovi prekvalifikacije uzaludni) na primer, deo troškova prekvalifikacije da snosi država a deo poslodavci koji su iskazali potrebu za konkretnim profilima.
- Razviti u saradnji sa privrednim komorama, koncept dualnog obrazovanja i doživotnog učenja.

ZAKLjUČAK

Uprkos velikim sistemskim naporima na podsticanju razvoja MSP (promena zakona, realizacija strategija razvoja, izgradnje poslovne infrastrukture i razne vrste pomoći MSP i preduzetnicima) osnovni i izvedeni pokazatelji poslovanja pokazuju da ona nisu uspela da postanu motor privrednog razvoja, odnosno najefikasniji i najdinamičniji deo privrede Srbije. Domaća MSP nisu u dovoljnoj meri inovativna, konkurentna i izvozno orjentisana. **To stvara potrebu za redefinisanje dosadašnje politike razvoja MSP u pravcu većeg fokusiranja na jačanje njihove inovativnosti i konkurenčnosti, odnosno na razvoj brzorastućih i inovativnih preduzeća.**

CHALLENGES AND FUTURE OF SME SECTOR IN SERBIA

Abstract

It appears that insisting on support and development of SME sector in Serbia has given good results, but taking into account features and everyday SME facing problems opens the dilemma has the result eventually positive. The State truly introduced significant improvements, but they unfortunately were not always followed by such measures and elements for performing the maximal effect. Cherishing entrepreneurial spirit, as well as entrepreneurial culture in the society is a process demanding continuity, inventiveness and dedication through the education system and development of institutions.

Key words: entrepreneurship, SMEs, innovation, competitiveness.

LITERATURA

Erić D. Dejan , Beraha A. Isidora, Đuričin O. Sonja, Kecman Đ. Nataša, Jakišić B. Božana, "Finansiranje MSP u Srbiji", Institut ekonomskih nauka i Privredna komora Srbije, 2012.

Nikolić Miroljub "Inovativnost MSP kao faktor privrednog razvoja Srbije", doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, 2014.

"Finansiranje rasta MSP-knučna pitanja za Srbiju", USAID, Beograd 2012.

"Izveštaj o MSPIP za 2013", Ministarstvo privrede Srbije, 2014

"Predlog Nove ekonomske politike za period 2012-2016. Rezime", Beograd, jun 2012

"Strategija za razvoj preduzetništva i konkurenčnosti za period 2015-2020, sa Akcionim planom za 2015-2016", Ministarstvo privrede Srbije, 2014.

TNS Medium Gallup "Istraživanje o stanju, potrebama, i problemima MSPIP u Srbiji", Kvantitativno terensko istraživanje, za potrebe Nacionalne agencije za regionalni razvoj –NARR, oktobar 2013.

Dokumenta, pisani materijali i spisi Privredne komore Beograda
www.nbs.rs
www.pks.rs
www.privreda.gov.rs
www.ekonomskeanalize.com
www.poslovanje.rs
www.stat.gov.rs
www.zis.beograd.rs

PLATFORMA ZA RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA U BEOGRADU

Svetozar Krstić*

krstics@kombeg.org.rs

Dejan Zrilić**

dejanz@kombeg.org.rs

Rezime

Preduslov za održivi ekonomski razvoj grada Beograda je razvoj privrede, koji je baziran na privatnom preduzetništvu, unapređenju kvaliteta radne snage, primeni novih tehnologija i inovativnosti. Platforma za razvoj preduzetništva koja podrazumeva tripartitnu saradnju Skupštine grada Beograda, gradskih opština i Privredne komore Beograda utvrđuje okvir za razvoj sektora mikro, malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u narednom periodu.

Ključne reči: platforma, razvoj, inovativnost, mikro, mala i srednja preduzeća, preduzetništvo

UVODNE NAPOMENE

Broj privrednih društava u Beogradu permanentno raste, ali je više od petine duže nelikvidno. U periodu od 2010. do 2013. godine učešće sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetnika Beograda u ukupnom broju MSPP u Srbiji se nije značajno menjalo i u proseku je iznosilo 33,7%. U sektor MSPP u Beogradu preduzetnici učestvuju u proseku sa 52,2%.¹ Podaci govore da čak 40% MSPP sektora čine mikro i male firme sa jednim zaposlenim, 36% ima dva do pet zaposlenih, 21% zapošljavalo je od šest do dvadeset ljudi, dok samo 3% ima više od dvadeset zaposlenih.²

* Privredna komora Beograda, izvršni direktor

** Privredna komora Beograda, sekretar Zajednice opštih udruženja preduzetnika

¹ Akcioni plan zapošljavanja Grada Beograda za 2015. godinu, str.1

² http://www.danas.rs/dodaci/biznis/razvojni_put_malih_i_srednjih_preduzeca.27.html?news_id=295149 (Posećeno 20/11/15)

Prema podacima Gradske uprave Grada Beograda, Zavoda za informatiku i statistiku u Beogradu je zaključno sa 30. septembrom 2014. godine poslovalo ukupno 112.891 privrednih subjekata, od čega je 55.149 privrednih društava i 57.742 preduzetnika.³

Kada je reč o strukturi vlasništva 70% firmi ima jednog vlasnika, 25% dva vlasnika dok 5% firmi ima tri i više vlasnika. Istovremeno, 70% vlasnika neposredno rukovodi firmom, 25% njih ima jednog od rukovodioca, 4% ne rukovodi firmom iako su u njoj zaposleni, a 1% vlasnika nije ni zaposleno u firmi čiji su osnivači. Najveći pomak u odnosu na prethodni period načinjen je u rodnom sastavu preduzetničke populacije. I mada je i sada više muškaraca preduzetnika, činjenica je da se u više od 35% firmi u ulozi vlasnika ili menadžera pojavljuje žena. Najviše je čak 61% preduzetnika sa srednjim obrazovanjem, osnovno obrazovanje ima 17%, a više i visoko 22% preduzetnika.⁴

1. PODRŠKA RAZVOJU PREDUZETNIŠTVA U BEOGRADU

Grad Beograd bi trebalo da kreira razvojnu i tehnološku paradigmu i da u okviru novih tehnologija podstiče preduzetništvo. Aktuelnost preduzetničkog načina razmišljanja, života i biznisa, izazov je za stvaranje istinskog preduzetničkog društva, u kojem su ključni nosioci razvoja kreativni preduzetnici i istražni inovatori.⁵

Strategija za podršku razvoju malih i srednjih privrednih društava, preduzetništva i konkurentnosti za period 2015-2020. i Akcioni plan, korenspondiraju sa aktuelnim trenutkom za unapređenje preduzetništva i MSPP sektora.⁶

Za razvoj preduzetništva u Beogradu neophodno je u potpunosti prihvatići Akt o malom biznisu EU (Small Business Act) implementacijom deset principa (od kojih prvi glasi: Mislti prvo o malima), raspoređenih u šest strateških tzv. stubova po oblastima i to:⁷

³ Saopštenje 80/2014, Zavod za informatiku i statistiku Beograd, Statisticki registri 10.11.2014.god., str.1

⁴ http://www.danas.rs/dodaci/biznis/razvojni_put_malih_i_srednjih_preduzeca.27.html?news_id=295149 (Posećeno 20/09/15)

⁵ http://www.danas.rs/dodaci/biznis/razvojni_put_malih_i_srednjih_preduzeca.27.html?news_id=295149 (Posećeno 20/09/15)

⁶ Isto

⁷ Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine, str.16

- Unapređenje poslovnog okruženja;
- Unapređenje pristupa izvorima finansiranja;
- Kontinuirani razvoj ljudskih resursa;
- Jačanje održivosti i konkurentnosti MSPP;
- Unapređenje pristupa novim tržištima i
- Razvoj i promocija preduzetničkog duha i podsticanje reduzetništva žena, mlađih i socijalnog preduzetništva.

Podrška razvoju preduzetništva u Beogradu podrazumeva da se mere aktivne politike za razvoj preduzetništva i druge planirane programske aktivnosti za podsticanje posebnih oblika preduzetništva realizuju u saradnji Skupštine Grada, lokalne samouprave i Privredne komore Beograda.

Šalter za preduzetnike predstavlja instrument podrške preduzetništvu, malim i srednjim privrednim društvima i promociji povezivanja sa izvorima inovacija. Funkcionisće kao «one stop shop» u smislu nefinansijske podrške postojećim preduzetnicima i onima koji nameravaju da otvore svoje radnje/privredno društvo.

Šalter za preduzetnike će kroz standardizovani set usluga pružati pomoći u primeni relevantnih zakonskih i poreskih propisa i procedura. Informisće preduzetnike o postojećim kreditnim linijama i programima pomoći. Pružaće informacije i pomagati preduzetnicima u pripremi poslovnih planova, statističkih i finansijskih analiza, analizi tržišta, privatizaciji. Pružaće pomoći u identifikaciji tržišnih mogućnosti u Srbiji i van nje, informisće preduzetnike o uvoznim i izvoznim procedurama, zahtevima EU i drugih tržišta, carinskim stopama, kvotama. Pružaće informacije o odgovarajućim obukama i kursevima za start-ap privredna društva. Pomagaće u identifikaciji i proceni poslovnih ideja, na osnovu rezultata istraživanja tržišta. Pružaće informacije i pomagati prilikom registracije privrednog društva (izbor najprikladnijeg zakonskog oblika, priprema zahteva za registraciju itd).

U cilju unapređenja i podrške razvoja privrede u Beogradu predviđeno je otvaranje šaltera za preduzetnike u okviru svih gradskih opština.

Jedna od posebno važnih aktivnosti šaltera za preduzetnike bila bi i podrška opštim udruženjima preduzetnika. Takođe, šalter za preduzetnike bio bi umrežen sa Kancelarijom za brze odgovore privredi.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prateći savremene tendencije u poslovanju možemo zaključiti da sektor mikro biznisa i porodičnog preduzetništva predstavlja motor ekonomskog razvoja. Iz činjenice da u Republici Srbiji ovaj sektor čini 99,8% ukupnog broja privrednih subjekata,⁸ proizilazi važnost koju ima za ekonomski razvoj, zapošljavanje i ravnomerni regionalni razvoj. U tom smislu Platforma za razvoj preduzetništva predstavlja podršku društveno-ekonomskom razvoju grada Beograda.

Instrument podrške razvoju preduzetništvu, malim i srednjim privrednim društvima su šalteri za preduzetnike koji predstavljaju podršku postojećim preduzetnicima i onima koji nameravaju da započnu sopstveni posao.

Primenom koncepta dualnog obrazovanja unaprediće se kvalitet radne snage koji predstavlja polaznu osnovu za razvoj preduzetništva.

Aktivnostima na unapređenju pristupa novim tržištima i izvorima finasiranjima stvaraju se preduslovi za bolju pristupačnost i raspoloživost povoljnijih kreditnih linija kao i bolji plasman robe i usluga.

Podsticajem preduzetništva žena, mladih i socijalnog preduzetništva razvijaju se brojne aktivnosti kojima se prevazilaze prepreke sa kojim se ova grupacija suočava na tržištu rada.

Platforma kroz realizaciju planiranih aktivnosti i saradnju Privredne komore Beograda, Skuštine grada Beograda i gradskih opština, podstiče razvoj preduzetništva kako bio ono postalo neizostavni deo mehanizma razvoja privrede Beograda.

PLATFORM FOR DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN BELGRADE

Abstract

A prerequisite for the sustainable economic development of the city of Belgrade is the development of the economy, which is based on private entrepreneurship, improving the quality of the workforce, new technology, and innovation. Platform for the development of entrepreneurship which includes tripartite cooperation of the City Assembly of Belgrade, city municipalities and Belgrade Chamber of Commerce establishes a framework for the development of micro, small and medium enterprises and entrepreneurship in the future.

Key words: platform, development, innovation, micro, small and medium enterprises, entrepreneurship

LITERATURA

Akcioni plan zapošljavanja Grada Beograda za 2015. godinu, str.1

Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu 2013., Ministarstvo privrede, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd, decembar 2014.god., str.3

Saopštenje 80/2014, Zavod za informatiku i statistiku Beograd, Statisticki registri 10.11.2014.god., str.1

Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine, Vlada Republike Srbije, Beograd, 26.mart 2015.god., str.16

http://www.danas.rs/dodaci/biznis/razvojni_put_malih_i_srednjih_preduzeca.27.html?news_id=295149 (Posećeno 20/09/15)

⁸ Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu 2013., str.3

PERSPEKTIVE LOKALNIH MEDIJA U GLOBALNOJ (KREATIVNOJ) EKONOMIJI

Dalibor Bubnjević*

daliborbzr@sbb.rs

Rezime

Danas su mediji pokretač globalizacije i neretko determinanta organizacije života pojedinca. Stepen njihovog razvoja u određenoj državi uslovjen je brojnim faktorima: ekonomsko bogatstvo, dostignuti nivo tehnoloških postignuća, obim i raspored publike, politički sistem, kulturno okruženje itd. U XXI veku nastupa transformacija novinarstva u medijski biznis. Internet povećava broj učesnika u javnom dijalogu i ukida pravo prvenstva koje su do nedavno imali mediji. Štampa se nalaze u nezavidnoj poziciji zbog tehnologije koju primenjuje. Sve je manje tzv. opštih čitalaca koje interesuje širok raspon tema (od svetskih vesti, preko nacionalnih, do lokalnih). Lokalni mediji su važan društveni faktor, budući da se demokratija neposredno odigrava upravo na lokalnu. Proces digitalizacije pruža tehničku osnovu za dalju lokalizaciju vesti i istodobno intenzivira konkurenčiju u borbi za naklonost publike.

Ključne reči: mediji, kreativna ekonomija, okruženje

UVOD

Sredstva masovnog komuniciranja postoje oko 150 godina. Sve to vreme **misija medija** se nije menjala: obezbeđivanje javnosti sa *potpunim i tačnim izveštajima* o svim javnim pitanjima i *posredovanje u iskazivanju mišljenja*. Medijska industrijia je veoma slična funkciji istraživanja i razvoja (R&D) u drugim privrednim granama: nužni su tehnološki sofisticirana oprema i veštine, zadržava se karakter radno intenzivne delatnosti, marginalni troškovi pridobijanja novog kupca su niski pa se razvija potreba za ekonomijom obima.

---

* Generalni direktor NIP „Zrenjanin“ a.d. Zrenjanin.

Danas je **medijska publika obrazovanja i samosvesnija u izboru sadržaja**, a novinarstvo zadržava tradicionalne uloge u društvu:¹

1. Prikupljanje, selektovanje i oblikovanje vesti koje su od značaja za javnu debatu (*gatekeeping role*, eng.);
2. Definisanje tema od javnog interesa (*agenda setting role*, eng.);
3. Čuvanje demokratije (*watchdog role*, eng.).

Povrh svega, novinarstvo traga za svojim novim identitetom u koordinatnom sistemu koji tvore logika brzine, kratkotrajnosti, konkurenциje i površnosti.

„Novine su dugo bile najbrži masovni medij. Napredak tehnologije i, pre svega, preuzimanje primata audio-vizuelnih medija učinili su da novine dođu po malo u drugi plan“² (istakao: D.B.). Čitanost im opada, naročito među mlađom populacijom, zbog promene u načinu života (na primer, fleksibilno radno vreme). Oglašivači se sve češće opredeljuju za *reklamiranje na Internetu* (naročito u oblasti nekretnina). Na globalnoj mreži povećava se broj specijalizovanih sajtova koji omogućavaju predstavljanje sadržaja na atraktivniji i jeftiniji način. Uvažavajući pobrojane činjenice, ne čudi što pojedini teoretičari predviđaju štampanim medijima apokaliptičan kraj!

Međutim, brojne su **prednosti štampanih medija**³: 1) *temeljnije (interpretativnije) izveštavanje* o ljudima i događajima, uvažavajući sve aspekte; 2) čitaoci ostvaruju *bolju kontrolu nad elementima vesti* time što se opredeljuju za članke koji su za njih bitni/drže im pažnju; 3) svakodnevno objavljivanje *važnih informacija za život zajednice* – rođeni, venčani, umrli, promotivne akcije itd.

„Jedno je sasvim izvesno, a to je da štampa u svom novom ruhu, odnosno onlajn izdanju, može da integriše sve tradicionalne medije, i stoga postaje učesnik najznačajnije konkurenциje u svojoj viševekovnoj istoriji“⁴. Navedeni zaključak je posledica spoznaje da **novi mediji ne ukida prethodni** već zapravo *objedinjuje njegove karakteristike*.

Pod uticajem informaciono-komunikacionih tehnologija dolazi do **transformacije novinarstva u medijski biznis**. Reč je o *zrelem tržištu* na kome

¹ Opširnije: Milivojević (2012), str. 29-34.

² Bulatović and Bulatović (2009), str. 29.

³ Opširnije: Bulatović and Bulatović (2009), str. 38-39.

⁴ Ugrinić (2012), str. 88.

se informacija više ne posmatra kao roba već kao usluga koja ima vremenski ograničenu vrednost. Nastoji se pronaći optimalni poslovni koncept koji će je naplatiti. Promene nastupaju u⁵: 1) načinu distribucije sadržaja – skraćuje se lanac producije zahvaljujući društvenim mrežama, 2) medijskom sadržaju – svako može da kreira informaciju („društveni aktivizam“), 3) produkciji. Kao posledica tehničke, ekonomske, društvene, kulturne i globalne konvergencije dolazi do etabiranja *nove komunikacijske paradigme*. Savremena tehnologija ne nameće određenu uredivačku politiku već, pre svega, opredeljujuće utiče na novinarsku praksu i način organizacije redakcije.

Tehnološke determinante utiču na **promenu načina korišćenja medija** i izmenu **strukture medijskih sadržaja**. Paralelno egzistiraju⁶: 1) *tehnološki entuzijasti* – spremni su da se suoče sa promenama, pokazuju interes za savladavanje novih tehnologija, veruju u progresivni potencijal novih medija; 2) *tehnološki skeptici* – tradicionalno su orijentisani, iskazuju otpor prema usvajanju novih tehnologija i trendova, nastoje da očuvaju postojeće profesionalne metode.

Internet kao metamediji je omogućio drastično povećanje broja učesnika u javnom dijalogu (debatu). Posledično, mediji su *izgubili pravo prvenstva u javnoj sferi i nisu više jedini privilegovani proizvođač javnih informacija*. Dolazi do *urušavanja poslovnog modela* na kojem je fundirana industrija kojoj pripadaju, a profesija se nalazi na raskršcu. „Mnogobrojni problemi u tradicionalnim medijima, od političkih pritisaka i sve intenzivnijih uticaja ekonomske centra moći, do sve težih uslova rada i finansijske situacije u kojoj se nalaze novinari, primoravaju medijske profesionalce da tragaju za novim modelima poslovanja kako bi se opstalo u medijskoj sferi“⁷. Kao odgovor na novonastale okolnosti u Sjedinjenim Američkim Državama se razvija **koncept preduzetničkog novinarstva** (*entrepreneurial journalism*, eng.). Zahteva se povećanje produktivnosti, efikasnosti i profitabilnosti. Akcenat je na ekonomiji obima, analizi konkurenциje i potencijala daljeg razvoja.

Opstanak novinarstva na pragu informacionog društva zasniva se na *kreiranju širokog portfolija medijskih proizvoda i multiplatformskoj stručnosti kadra* koji treba da pridobije što veći broj publike. Nastaju nove profesije u medijskoj sferi poput priredivača sadržaja (*content curation*, eng.). Novinari i urednici se više ne posmatraju izolovano u odnosu na medijski biznis. Od njih

⁵ Opširnije: Stamenković (2015), str 838-858.

⁶ Opširnije: Milojević and Ugrinić (2011), str. 133-153.

⁷ Stamenković (2015), str 845.

se očekuje da razmišljaju o oglašivačima. Zahtevi za postizanje (pozitivnog) finansijskog rezultata i potreba za uredničkom slobodom kreiraju **sistemski konflikt!**

1. OSOBENOSTI POSLOVANJA LOKALNIH MEDIJA

Poznata krilatica „život je globalan, živeti je lokalno“ (*Life is global, living is local*, eng.) na najplastičniji način objašnjava **uzrok opstanka lokalnih medija!** „The Future Foundation“ je zaključila da se *svakodnevne aktivnosti pojedinaca odvijaju* (u proseku) na distanci od 22,54 kilometara: udaljenost od posla – 13,04 km, razdaljina do prodavnice – 6,11 km. Radijus kretanja starijih ljudi, žena i muškaraca sa manjim prihodima je manji od navedenog proseka! Veza sa mestom stanovanja zasnovana je na *udobnosti (pogodnosti) života i osećanjima (sentimentu)*. Sledstveno navedenom, razvija se potreba za lokalnim vestima. Ona naročito dolazi do izražaja tokom procesa starenja pojedinca⁸.

Komercijalni **lokalni mediji** su važan faktor u informisanju zajednice. Mnogi ih smatraju čuvarima autohtonog identiteta! Otuda ne čudi što im *publika pridaje veliku pažnju*⁹. U novom milenijumu se suočavaju sa pojavom veb novinarstva, razvojem digitalnih platformi i multimedijalnih servisa, nespremnosti oglašivača da plaćaju reklamiranje putem globalne mreže. Zbog *finansijskih poteškoća*, neretko nisu u prilici da se transformišu i tehnološki napreduju. „Stanje je takvo da pokušavaju da se izbore sa nelojalnom konkurenčijom i opstanu na tržištu različitim strategijama: neki od njih izlaze iz nepovoljnog ekonomskog položaja vide u pomoći države, a drugi u razvijanju oglašavanja preko Interneta i elektronskog biznisa“¹⁰. Bez obzira na pristup za koji se opredеле, upravitelji sredstava javnog informisanja su svesni da ukoliko se ne prilagode promenama u okruženju, mali su izgledi za opstanak između scila i haridba medijskog tržišta novog milenijuma.

⁸ Lokalni štampani mediji često objavljaju fotografije pojedinaca, jer one izazivaju uzbuđenje kod njih zbog osećanja samopotvrđivanja kao člana zajednice. Slična je situacija sa publikovanjem imena rođenih, venčanih, umrlih. Sadržaji poput IN MEMORIAM predstavljaju odraz društvenog kontinuiteta i stabilnosti. Svi pobrojani procesi imaju kako javnu tako i privatnu dimenziju.

⁹ Na primer, 2005. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu je čitalačka publika lokalnih/regionalnih glasila bila veća od pratilaca nacionalne dnevne štampe. U Francuskoj i Kanadi beleži se sličan trend, tj. dominiraju regionalni mediji.

¹⁰ Krstić (2012), str. 118.

Prednosti lokalnih medija su:

1. *Deo su zajednice* – formiraju se kao poligon za davanje odgovora na pitanja koja su od značaja za svakodnevni život prosečnog stanovnika (lokalna ekskluzivnost i dubinsko istraživanje pozadine vesti);¹¹
2. *Ostvaruju neposredni kontakt sa čitaocima* - novinari „žive sa njima“;
3. *Publika je definisana na nivou lokaliteta* - oglašivači su svesni navedene činjenice i upravo zato u njima objavljaju konkurse za posao, reklame za lokalne proizvode/usluge itd.;
4. *Veći je nivo slobode (moralna);*
5. *Mogućnost diversifikacije sadržaja* - uredništvo se nalazi pred kompleksnim izazovom, jer mora da prilagodi sadržaj različitim demografskim grupama.

Smatraju se **potrebom demokratskog društva**, jer je upravo lokal mesto gde se demokratija odigrava! I pored toga što se nalaze u središtu kulture profesionalnog novinarstva, često su zanemareni od strane javnosti i akademiske zajednice.

Poslednjih godina u najrazvijenijim državama dolazi do **konsolidacije tržišta lokalnih medija** koju karakteriše: nepojavljivanje *novih aktera*, odsustvo *dezinvestiranja*, ostvarivanje *profita*¹². Za opstanak u stagnirajućim i opadajućim industrijama, nužan je *aktivni i agresivan menadžment*. Preduzeća se opredeljuju za različite *poslovne strategije*:

- *Racionalizacija imovine* – centralizacija administracije (na primer, odeljenja ljudskih resursa i marketinga), promena uloge urednika i sl.;
- *Smanjenje troškova zaposlenih*;
- *Ekonomija prikupljanja i korišćenja sadržaja* – upotreba građanskog novinarstva (*citizen journalism*, eng.);
- *Kreiranje višestrukih i ciljnih sadržaja*.

Proliferaciji **lokalne štampe** u mnogome je doprineo razvoj jeftinih

¹¹ „Glavni razlog nastavka popularnosti lokalnih medija je u njihovoj sposobnosti da zabeleže i slave život zajednice“ (Aldridge (2007), str. 29).

¹² Sredinom 2005. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu ključni izdavači u odnosnom segmentu ostvarivali su profitne stope od 28% do 30%.

štamparskih tehnologija krajem XX veka! „Namenjene su informisanju lokalne zajednice i veoma su popularne u svojoj sredini. Uređuju ih i pripremaju male grupe ljudi, jeftine su i obično ih finansira lokalna zajednica“¹³. Deluju samostano ili kao deo medijske grupacije. U zemljama Evropske unije regionalni i lokalni listovi sve češće dominiraju u odnosu na nacionalne! Čitaoci postaju zasićeni globalnim temama i sve veću pažnju posvećuju dešavanjima i ljudima koji ih okružuju. Regionalne novine se *razlikuju od dodataka ili podlistaka u nacionalnim izdanjima* (imaju drugačiji koncept, veću slobodu u izboru tema, bliskost sa čitaocima, manje barijera itd.).

Lokalna štampa treba da bude *reakтивна, refleksivna i neprofilisana*. Ima *ograničeni rok trajanja* (od jednog dana do nekoliko nedelja) i *limitirani broj potencijalnih kupaca* (koji žive na određenom geografskom području). Sledstveno navedenom, na značaju dobijaju logistička pitanja. Čitaoci su *heterogeni*, sve više se *posmatraju kao kupci/potrošači*, a ne kao građani sa pravima i odgovornostima u javnoj sferi. *Primarne ciljne grupe* su pojedinci stariji od 50 godina i stanovnici koji su u fazi formiranja porodice. Insistira se na *zadržavanju kontakta sa publikom* (na primer, objavljivanje pozitivnih i mikro lokalnih vesti). Na značaju dobijaju novinari volonteri (*volunteer community correspondent*, eng.).

Budućnost lokalne štampe u mnogome će biti određena stavom koji publika bude formirala prema medijima masovne komunikacije. Činjenica je da građansko novinarstvo (*citizen journalism*, eng.) dobija na značaju zahvaljujući mogućnostima koje pruža Internet. Međutim, pojedini teoretičari predviđaju *opstanak profesionalnog novinarstva na lokalnom nivou*, jer nove medijske tehnologije nisu prihvatljive za sve slojeve. Pojedine društvene grupe dovode u pitanje kvalitet i verodostojnost informacija koje postavljaju amateri na globalnoj mreži, budući da ne poseduju nužna znanja i veštine za obavljanje veoma odgovornog posla. Navedena ciljna grupa zapravo pažnju posvećuje izveštavanju o lokalnim temama na analitički i dubinski način!

2. POSLOVNO OKRUŽENJE

Uslovi i način poslovanja preduzeća u poslednje dve decenije drastično su se promenili. Globalno okruženje je postalo još više *turbulentno*, ustanovljena su *nova pravila tržišne utakmice*¹⁴. Svet je u bukvalnom

¹³ Bulatović and Bulatović (2009), str. 35.

¹⁴ Bogetic (2007), str. 22-24.

smislu reči postao „globalno selo“. Ekspanzija Interneta doprinela je većoj *transparentnosti i otvorenosti društva*, pa samim tim i tržišta! Bez obzira na novoustanovljene okolnosti, preduzeća moraju i dalje da ostvaruju misije zbog kojih su osnovana, nastojeći pritom da usklade prednosti (kojima raspolažu) i šanse (koje im nameće okruženje). Kompanijama na raspolaganju ostaje kao mogući pravac izlaska iz krize *negovanje dugoročnih odnosa* u cilju smanjenja troškova i zadržavanja postojećih kupaca/kljenata.

Da će **novi milenijum** obeležiti promena u filozofiji potrošača, pa samim tim i marketinga, moglo se zaključiti već u poslednjoj deceniji XX veka. Za kapitalizam uobičajena konkurenca ustupila je mesto *hiperkonkurenцији*, koja je dosegla neslućene razmere¹⁵. Nestaju striktne granice koje razdvajaju poslovna područja (industrija). Borba između ponuđača dobara i/ili usluga na tržištu za posledicu je imala *promenu u načinu razmišljanja kupaca* – koji, inače, postaju bolje informisani, ekonomski nezavisniji i sve više protivrečni u vlastitim zahtevima¹⁶. „Savremeni potrošači su nezavisni u odlukama o rasporedu diskrecionog dela dohotka i sve zahtevniji u pogledu kvaliteta proizvoda/usluge. U uslovima kada proizvodi sve više liče jedan na drugi pitanje konkurentnosti (i oduševljavanja potrošača) sa aspekta proizvoda sve više se prenosi na polje percepcija potrošača, tj. izazivanja emocija vezanih za određeni brend“¹⁷.

U novonastalom ambijentu (recesija, ekspanzija digitalnih medija, hiperkonkurenca ponuđača, fragmentacija tržišta i sl.) javila se potreba za **promenom načina poslovanja preduzeća**. „Za dvadeset i prvi vek kaže se da je vek promena. Svi privredni subjekti i ljudi moraju se naučiti prilagođavati i menjati brzo i pravovremeno, ili neće moći opstati u promenjivom okruženju kakvo je danas i kakvo će biti u doglednoj budućnosti“¹⁸. Preduzeća koja su spremna i sposobna da *kreiraju vrednost na osnovu društveno odgovornog marketinga* imaju više šansi za ostvarivanje tržišnog uspeha, s obzirom da zainteresovana javnost odobrava kompanijsko delanje koje je fokusirano ka povećanju društvenog blagostanja.

¹⁵ „Današnje tržište proizvoda kao i tržište usluga nije uniformno već je podeljeno na segmente... Fragmentacija tržišta zahteva poseban pristup svakom segmentu. Nastojanje da se zadovolji rastući broj pojedinačnih segmenata, dovodi do proliferacije proizvoda i usluga“ (Đurićin (2003), str. 175).

¹⁶ „Globalni potrošači veoma retko se mogu posmatrati kao homogeni segmenti svetskog tržišta, jer ispoljavaju značajne razlike po pitanju zahtevnosti, očekivanja, sklonosti korišćenja, kao i prema cenovnoj i promotivnoj elastičnosti tražnje“ (Grubor (2012), str. 124).

¹⁷ Sudarević (2011), str. 199.

¹⁸ Vujić (2008), str. 17.

U literaturi se sprovodi diferenciranje na *eksterno i interno okruženje*. „Uobičajeno je da se eksterno okruženje deli na **makro i mikro** marketing okruženje i podrazumeva početni korak u analiziranju i formulisanju poslovnih mogućnosti preduzeća“¹⁹. *Makro marketing okruženje* na posredan i dugoročan način utiče na poslovanje preduzeća. Faktori koji determinišu odnosni ambijent nalaze se izvan kontrole menadžmenta (demografsko, ekonomsko, pravno, političko, kulturno okruženje itd.). Promene u makro marketing okruženju mogu biti sistematične (koje su, po pravilu, trajne i predvidive) i neredovne (nasumične). *Mikro marketing okruženje* neposrednije utiče na poslovne performanse koje ostvaruje kompanija. Reč je o organizacijama i pojedincima sa kojima privredni subjekt dolazi u kontakt (konkurenca, potrošači, dobavljači i posrednici).

„Interni okruženje odnosi se na sposobnost preduzeća da svoje prednosti (snage) iskoristi, a nedostatke (slabosti) eliminiše ili prevede u prednosti u zadobijanju poverenja i lojalnosti potrošača u tržišnoj utakmici“²⁰. Nepovoljna globalna ekomska kretanja pomerila su rakurs gledanja menadžera sa mikro na makro okruženje. Navedena promena bila je i očekivana, budući da u godini recesije dominiraju neuralgične tačke iz makro okruženja, a koje nesagledive posledice ostavljaju kako po mikro tako i po interni poslovni ambijent.

Za analizu makro okruženja često se koriste **ETOP** matrice (*Environmental Threat and Opportunity Profile*, eng.), kao i **PEST(E)** analize²¹. U nastavku rada pažnju ćemo usmeriti ka PEST(E) analizi opštег okruženja medijske industrije u Srbiji. Fokusiraćemo se na sagledavanje političkih/pravnih (P), ekonomskih (E), socio/kulturoloških (S), tehnoloških (T) i ekoloških faktora (E).

Tabela 1: PEST analiza opštег okruženja preduzeća u medijskoj industriji

Političko/Pravni faktori	Ekonomski faktori
1. Zakon o javnom informisanju i medijima 2. Zakon o privrednim društvima 3. Restriktivna poreska politika 4. Izmene i dopune Zakona o radu 5. Nedosledna sudska praksa 6. Česti izbori	1. Visoka nezaposlenost 2. Mala kupovna moć 3. Recesija 4. Nepovoljni trendovi BDP-a 5. Visoke kamatne stope 6. Umanjeni budžeti za oglašavanje
Sociokulturalni faktori	Tehnološki faktori
1. Depopulacija 2. Neravnomerna distribucija dohotka 3. Promene u načinu života 4. Odnos prema radu i slobodnom vremenu 5. Konzumerizam 6. Nizak nivo obrazovanja	1. Mala ulaganje u R&D 2. Nedovoljna usmerenost države i industrije na nove tehnologije 3. Odsustvo novih otkrića 4. Mala brzina transfera tehnologije 5. Primena zastarele tehnologije

Recesija, sama po sebi, izaziva niz negativnih posledica po svaku od navedenih grupa faktora. Dolazi do smanjenja BDP-a, raste nezaposlenost, opada kupovna moć, menjaju se zakonske regulative, nastupaju brojni socijalni problemi, umanjuju se ulaganja u istraživanje i razvoj itd. „Promene u opštem okruženju će izazvati promene u konkurentskom okruženju preduzeća. Promeniće se struktura grane u kojoj preduzeće posluje, intenzitet i oblik konkurenčije“²². Preduzeća ne mogu ostati imuna na dešavanja u najširem okruženju. Na primer, za privrednike u Srbiji od veoma velike važnosti su činjenice da je BDP na izrazito niskom nivou, da se naš ekonomski sistem susreće sa izraženim problemom nelikvidnosti, da su evidentne oscilacije deviznog kursa (EUR:RSD) itd. Sve navedeno nosioci najodgovornijih poslovnih funkcija u kompaniji treba pažljivo da prate kako bi kreirali

¹⁹ Milisavljević et all. (2004), str. 107.

²⁰ Milisavljević et all. (2004), str. 108.

²¹ Opširnije: Pokrajčić (2009), str. 109-123.

²² Pokrajčić (2009), str. 112.

dugoročno održivu poslovnu politiku. Autistično ponašanje u godinama recesije može biti fatalno za preduzeće!

Prema IREX-ovom indeksu medijske održivosti, **Srbija se nalazi u grupi neodrživih sistema**, a koji beleže *minimalni napredak* u odnosu na prethodni period (*unsustainable mixed system*, eng.). Usporenim tempom se sprovodi tranzicija medijskog tržišta iz postkomunističkog u liberalno. „Sporo donošenje zakona i njihova spora ili loša primena, izostanak podrške državnog aparata i sl. – ma koliko bilo paradoksalno, Srbiju čini primamljivom za riskantna ulaganja svih vrsta“²³. *Opada prodaja štampanih glasila i povećava se pritisak oglašivača*. Godišnji prihod medija od oglašavanja u Srbiji je između 150 i 160 miliona evra²⁴. „Novinari na lokalnu su naročito izloženi nepredvidivosti lokalnih političara koji mogu ometati aktivnosti novinara“²⁵. Otežano im je prikupljanje informacija iz filijala republičkih organa koji deluju u lokalnoj sredini.

Kompanije moraju primenom sofisticiranih tehnika da sagledavaju neposredni ambijent. **SWOT analiza** je najrasprostranjeniji instrument koji se koristi u cilju iskorišćavanja šansi iz okruženja i prednosti kompanije, tj. izbegavanja opasnosti i unapređenja nedostataka. Nužna je precizna analiza *stepena atraktivnosti i verovatnoće ostvarivanja šansi*, tj. *stepena ozbiljnosti i verovatnoće nadvladavanja opasnosti*. „Na osnovu analize šansi i opasnosti preduzeće je u mogućnosti da odredi četiri moguća ishoda u poslovanju: idealno poslovanje (velike šanse-male opasnosti), spekulativno poslovanje (velike šanse-velike opasnosti), zrelo poslovanje (male šanse-male opasnosti) i problematično poslovanje (male šanse-velike opasnosti)“²⁶. **SWOT analiza treba da omogući sagledavanje i utvrđivanje relevantnosti trendova** u makro marketing okruženju, kao i da doprinese *preciznoj projekciji* navedenih dugoročnih tendencija. Posledično, iskoristiće se raspoložive šanse i izbeći opasnosti uz sprovođenje neophodnih redizajniranja unutar organizacije u cilju utvrđivanja prostora za delovanje menadžmenta.

U uslovima krize na značaju dobija **proces strategijskog menadžmenta**, budući da su u njegovoj osnovi tri ključna elementa za opstanak u turbulentnim uslovima okruženja – *strategijska analiza, strategijski izbor i implementacija*

²³ Bulatović and Bulatović (2009), str. 35.

²⁴ „EUROPE & EURASIA MEDIA SUSTAINABILITY INDEX 2015“, str. 116 (<http://www.irex.org/sites/default/files/2015-msi-serbia.pdf>, pristup 30.08.2015. godine).

²⁵ „EUROPE & EURASIA MEDIA SUSTAINABILITY INDEX 2015“, str. 115 (, pristup 30.08.2015. godine). <http://www.irex.org/sites/default/files/2015-msi-serbia.pdf>

²⁶ Milisavljević et all. (2004), str. 131.

*strategije*²⁷. Konkretnije govoreći, nakon definisanja vizije i misije kompanije, nužna je analiza i predviđanje okruženja i internih mogućnosti. Na osnovu raspoloživih podataka definisaće se ciljevi, kritični faktori uspeha i konkretne strategijske opcije. U poslednjem koraku, strategija će biti implementirana, a potom i izvršena kontrola i revizija.

ZAKLJUČAK

Dvadeseti vek kreirao je ekonomske i tehničko-tehnološke prepostavke za *drugaciji način života* ljudi u zajednici, ali je istodobno iznedrio najveće *krvoproljeće* u ljudskoj civilizaciji. Otuda ne čudi što ga Erik Hobsbaum naziva „vekom ekstrema“. „To je vek u kome je kapital sa liberalnom demokratijom pretvorio sebe... u neoliberalizam globalizovane ekonomije za koga politika, moral i pravo, bilo ono nacionalno ili međunarodno, nemaju nikakvu svoju samostalnost, nego su funkcionalno postavljeni kao puki servis logosa globalizovanog kapitala oličenog u profitu“²⁸. Pojedini teoretičari (Popper, Fukujama, Gidens i dr.) smatraju da je neoliberalizam, koji je zasnovan na slobodnom tržištu i demokratiji, najbolji politički i društveni sistem, dok na drugoj strani kritičari ističu da je novi poredak poništio čoveka kao političko biće i na njegovo mesto proizveo čoveka kao potrošača.

Recesiju u prvoj dekadi **novog milenijuma** gotovo da нико nije ni očekivao! Danas mnogi pokušavaju da utvrde stvarne uzroke i posledice iste. Činjenica jeste da je krah globalnog ekonomskog sistema uzrokovan ne smo ekonomskim već i brojnim društvenim promašajima (kriza sistema vrednosti, pohlepa i sl.). Otuda će menadžeri sve veću pažnju u budućnosti morati posvećivati analizi makro okruženja kako bi koliko-toliko mogli predvideti nove „socioekonomiske tektonske poremećaje“ koji će se odraziti na konkurenčki položaj preduzeća na čijem čelu se nalaze.

Preduzeća koja se opredele da svoju misiju ostvaruju u uslovima **kompleksnog okruženja**, suočavaju se sa brojni *pravnim, ekonomskim, političkim i društvenim izazovima*. Svaki od navedenih izazova imaće izvesne implikacije na poslovnu politiku privrednog društva. U složenom ambijentu daleko je teže *prognozirati tražnju*. Razmatranje planskih odluka nužno je sprovoditi kroz prizmu analize *fluktuacije deviznog kursa* i drugih makroekonomskih agregata (na primer, inflacija). Preduzeća moraju uzimati

²⁷ Opširnije: Todorović et all. (2000), str. 165-169.

²⁸ Balj (2009), str. 252.

u obzir i *infrastrukturne probleme* sa kojima se mogu susresti (na primer, odsustvo prodajnih mesta štampe u pojedinim naseljenim mestima).

Ekonomска и медијска криза, која је заплјуснula у виду „cunamija“ Србију, за комане не треба да представља само ограничење у остваривању засеченih планских циљева већ и изазов. У раду наведене пословне стратегије представљају могући насиљ за заштиту локалних/регионалних медија од набујалих опасности из окружења и властитих слабости. У условима кризе неопходна је *dodataknopreznost*, јер постоји оправдана опасност од банкротства пословних јединица са којима средства јавног информисања сарађују. Стога је данас још nužnija korektna i отворена сарадња свих партнера који учествују у испоруčивању superiorne вредности купцима. У условима неповољних економских околности, не постоји право на грешку!

THE PERSPECTIVES OF LOCAL MEDIA IN THE GLOBAL (CREATIVE) ECONOMY

Abstract

The media nowadays represent the engine of globalization and are often regarded as the determinant of the organization of life of the individual. The degree of media's development in a certain country is influenced by numerous factors: the economic wealth, the achieved technological level, the scope and distribution of the public, the political system, the cultural environment etc. In the Twenty-First Century societies are witnessing the transformation of journalism into the media business. The Internet increases the number of participants in public dialogue and abolishes the priority rights which were until recently reserved for the traditional media. The printed media found themselves in an unenviable position due to the technology they utilize. The so-called general readers who are interested in a wide range of topics (from world news, through national to local) are decreasing in numbers. The local media represent the important social factor, since the democratic processes are increasingly taking place at the local level. The process of digitization provides the technical basis for further localization of the news while it simultaneously intensifies the competition in the battle for the public trust.

Keywords: media, creative economy, environment

LITERATURA

- Aldridge, M. (2007), *Understanding the Local Media*. Maidenhead: Open University Press.
- Balj, B. (2009), „Duh vremena i poslovni moral“, *Arhe*, Vol. 6, 11: str. 247-257.
- Bobera, D. (2008). „Project Management Organization“, *Management Information Systems*, Vol. 3, 1: Str. 3-9.
- Bobera, D. (2008), *Projektni menadžment*. Subotica: Ekonomski fakultet u Subotici.
- Bogetic, Z. (2007), *Menadžment kategorije proizvoda*. Beograd: Data status i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Bulatović, G. and Bulatović Lj. Lj. (2009), *Masovni mediji*. Novi Sad: Cekom.
- Fernandez, J. (2009), „The 10 commandments for the modern marketer“, *Marketing Week*, 15 October 2009: str. 18-22.
- Grubor, A. (2012), „Segmentacija, targetiranje i pozicioniranje u globalnom marketingu“, *Analisi Ekonomskog fakulteta u Subotici*, Vol. 48, 28/2012: str. 123-131.
- Durićin, D. (2003), *Upravljanje (pomoću) projekata*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Kotler, F. and Trias de B. F. (2005), *Lateralni marketing: tehnike za iznalaženje novih marketing ideja*. Novi Sad: Adizes.
- Krstić, A. (2012), „Novinarstvo i medijska industrija u Srbiji: profesionalni dobitak, ekonomski gubitak“, *CM*, broj 24, godina VII 1: str. 115-132.
- Milisavljević, M., Marićić, B. and Gligorijević M. (2004), *Osnovi marketinga*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Milisavljević, M. (2006), *Strategijski marketing*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Milivojević, S. (2012), „Uvod: novinarstvo za informaciono društvo“, *CM*, broj 24, godina VII 1: str. 29-34.
- Milojević, A. and Ugrinić A. (2011), „Spremnost novinarske zajednice u Srbiji za tehnološke promene“. In Rade Veljanovski, ed., *Verodostojnost*

medija: dometi medijske tranzicije. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa: str. 133-153.

Pokrajčić, D. (2009), „Položaj preduzeća u promenljivom okruženju“. In *Ekonomoska politika Srbije u 2009. godini i izazovi svetske ekonomske krize*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu: str. 109-123.

Stamenković, S. (2015), „Novinarstvo i mediji budućnosti – kreiranje identiteta i stvarnosti“, *In MediaS Res*, Vol. 4, br. 6: str 838-858.

Sudarević, T. (2011), „Viralni marketing u sklopu Web 2.0 marketing strategije“. In Nebojša Janićijević i Stipe Lovreta, ed., *Novi metodi menadžmenta i marketinga u podizanju konkurentnosti srpske privrede*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

Todorović, J., Đuričin D. and Janošević S. (2000), *Strategijski menadžment*. Beograd: Institut za tržišna istraživanja.

Ugrinić, A. (2012), „Novinarstvo i medijska industrija u Srbiji: izazovi za profesiju u štampanim javnim glasilima“, *CM*, broj 24, godina VII 1: str. 75-92.

Vujić, V. (2008), *Menadžment promjena*. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment.

„EUROPE & EURASIA MEDIA SUSTAINABILITY INDEX 2015“ (<http://www.irex.org/sites/default/files/2015-msi-serbia.pdf>, pristup 30.08.2015. godine).